

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte
Latgales filiāle

sociālā pedagoga profesionālā

studiju programma

Mārīte Maļina

stud.apl. Nr. SocP 040038

Sociālā pedagoga darbība Medumu speciālajā internātpamatskolā
pusaudžu agresivitātes mazināšanā

Diplomdarbs

Zinātniskā vadītāja:

Dr. paed., doc. Astrīda Raževa

2006

Saturs

Ievads	3. lpp
1. Pusaudžu ar speciālām vajadzībām agresivitātes raksturojums	6. lpp
1.1. Agresivitātes cēloņi	6. lpp
1.2. Agresivitātes izpausmes veidi	28. lpp
2. Sociālpedagoģiskā darbība pusaudžu agresivitātes mazināšanā	36. lpp
3. Pusaudžu agresivitāte Medumu speciālajā internātpamatskolā	46. lpp
3.1. Agresivitātes izpausmes veidi	46. lpp
3.2. Agresivitātes cēloņi	54. lpp
4. Sociālā pedagoga darbības programma agresivitātes mazināšanā, tās realizācija un iegūto rezultātu analīze	64. lpp
Nobeigums	73. lpp
Literatūras un avotu saraksts	75. lpp
Anotācijas	77. lpp
Pielikumi	79. lpp
1. pielikums	80. lpp
2. pielikums	81. lpp
3. pielikums	82. lpp
4. pielikums	83. lpp
5. pielikums	84. lpp
6. pielikums	85. lpp
7. pielikums	86. lpp
8. pielikums	87. lpp
9. pielikums	88. lpp
10. pielikums	90. lpp
Galvojums	93. lpp

Ievads

Mūsdienās pusaudžu agresivitāte ir ļoti aktuāla tēma ne tikai sociālajiem pedagogiem un psihologiem, bet arī visai sabiedrībai kopumā. Tā ir viena no problēmām, kura vienādi interesē gan sociologus, gan filozofus un juristus, jo agresīva uzvedība ir viens no cilvēka būtības izpratnes nozīmīgajiem jautājumiem. Neskatoties uz to, ka pašreiz ir 21. gadsimta sākums, vēl joprojām vairākās pasaules valstīs notiek karadarbība un terorisma akti. Līdz ar civilizācijas attīstību vajadzētu mazināties agresivitātes līmenim, bet notiek gluži pretējais – līdz ar “tehnikas laikmeta” ienākšanu mūsu dzīvē, cilvēki kļuvuši neiejūtīgāki un vienaldzīgāki pret citu pārdzīvojumiem, ciešanām un sāpēm. Cilvēki gan fiziski, gan emocionāli nodara viens otram pāri vai vērš agresiju pret sevi, kura izpaužas pašiznīcināšanas tieksmēs, dažādās psihosomatiskās slimībās, psihiskos traucējumos. Mūsdienu sabiedrība kopumā ir kļuvusi cietsirdīgāka. Liela agresivitāte ir vērojama skolās un ģimenēs gan pret bērniem, gan pret skolotājiem. Tas iezīmē ticības zudumu šīm iestādēm, vecākiem, sabiedrībai.

Mūsdienās neviens informatīvo ziņu raidījums nav iedomājams bez faktiem, kas nerunātu par kādu agresivitātes vai vardarbības aktu mūsu valstī un arī pasaulē. Arvien biežāk masu saziņas līdzekļos parādās informācija par vardarbību bērnu un pusaudžu vidū, jo “indivīda agresivitāte bieži ir vardarbības cēlonis” [10, 53]. Pusaudžu noziedzība, kas ir viens no agresivitātes sociālbīstamākajiem izpausmju veidiem, arvien pieaug (1., 2. pielikumi). Palielinās gados jaunu notiesāto personu skaits (3. pielikums). Pēc 2004. gada datiem, par trim mēnešiem nepilngadīgo personu skaits, kuras izdarījušas noziedzīgos nodarījumus, sastādīja 761, bet par šo pašu periodu 2005. gadā – 791 (4. pielikums). Pēc autoru kolektīva domām, “pašreizējā laikā nepilngadīgie izdara visus noziegumus, arī slepkavības, smagas miesas bojājumus, laupīšanas, izvarošanas [...] [2, 44] (1., 5. pielikumi).

Kā rāda Daugavpils policijas statistikas dati, nepilngadīgo lietu inspekcijas uzskaitē 2004. gada 01.janvārī bija 243 nepilngadīgo bērnu, bet 2004. gada beigās – 272. 2005. gada sākumā bija 257 bērni, bet deviņu mēnešu laikā šis skaits sasniedza 289. *Starp pusaudžiem ar asociālo uzvedību sastopami ap 12 % bērnu ar garīgās attīstības traucējumiem.* Bieži nepilngadīgo lietu inspekcija aiztur šādus pusaudžus, kas zaguši gan maciņus satiksmes līdzekļos, gan mobilos tālruņus no mašīnām, somām, gan aizbraukuši ar atstātiem velosipēdiem, gan piedalījušies dzīvokļu apzagšanā. Šo likumpārkāpēju vidū biežāk sastopami pusaudži ar vieglu garīgo atpalcību vecumā no 12 līdz 17 gadiem. Pusaudžu agresivitāti lielākā mērā sekmē viņu garīgās attīstības atšķirības no parastiem vienaudžiem un negatīva apkārtējās vides ietekme. Bērni mācās agresīvas reakcijas ne tikai no reāliem

piemēriem (ģimenes locekļi, vienaudži), bet arī no simboliskiem piemēriem, ar kuriem sastopas ikdienā – televīzija, video.

Tāpēc, pēc autores domām, lai mazinātu pusaudžu agresivitāti, ir jādarbojas kopā ne tikai sociālajiem pedagogiem un psihologiem, bet arī visai sabiedrībai kopumā: gan ģimenēm, gan valsts policijai, gan pašvaldībai, gan masu informācijas līdzekļiem: televīzijai, radio un datorklubiem.

Jāatceras, ka jebkura bērna un pusaudža tikumisko pārliecību un morālo normu veidošanos ietekmē vide, kurā viņš aug. Tā kā vairums pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem nāk no nelabvēlīgām ģimenēm, kur par vienīgo pozitīvo audzinošo vidi ir skola, liela atbildība par bērnu audzināšanu gulstas uz visiem skolotājiem, tajā skaitā arī uz sociālajiem pedagogiem. Pēdējos gados sociālie pedagogi strādā ne tikai Latvijas vispārīzglītojošās skolās, bet arī speciālajās skolās, kur mācās bērni ar īpašām vajadzībām. Pēc autores domām, sociālā pedagoga darbība ir būtiski nepieciešama speciālajās skolās bērnu labākai dzīves prasmju apguvei un viņu pilnvērtīgākai integrācijai sabiedrībā, kas ir saskaņā ar sociālā pedagoga profesijas standarta prasībām. Kā norāda Z.Rudņicka, “darbs ar fiziski un garīgi nepilnvērtīgiem ir īstais sociālā pedagoga darbalauks” [11, 27].

Pašlaik Latvijā ir 43 speciālās internātpamatskolas, kuras paredzētas audzēkņu ar garīgas attīstības traucējumiem pamatizglītības iegūšanai. Latgales reģionā audzēkņu ar garīgas attīstības traucējumiem kopējais skaits ir apmēram 800, kuri mācās 9 speciālajās internātpamatskolās.

Kā rāda Latvijas statistikas dati, tikai 45 % jaundzimušo bērnu ir atzīstami par pilnīgi veselīgiem un 55 % piedzimst ar kādu slimību. Pēc 2004. gada Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijas datiem ir apsekoti 4853 bērni, no kuriem 4107 ir noteikts pirmreizējs bērna invalīda statuss. Ja otrs izplatītākais invaliditātes cēlonis bērnu populācijā ir psihiskie un uzvedības traucējumi (751 bērnam, tajā skaitā arī garīgā atpalicība un nervu sistēmas slimības), tad diemžēl var prognozēt ne to optimālāko Latvijas sabiedrības “veselību” un drošību.

Nemot vērā, ka palielinās to pusaudžu skaits, kuri ir tendēti uz agresīvas uzvedības izpausmes formām, priekšplānā izvirzās nepieciešamība izpētīt sociālpedagoģiskus nosacījumus, kuri izraisa agresivitāti. Īpaši svarīgi ir izpētīt pusaudžu agresivitāti, kad vēl ir iespējams veikt šīs īpašības korekciju. Tāpēc, diplomdarba *tēmas aktualitāti* nosaka ne vien iepriekšminētais Latvijā pastāvošais pusaudžu noziedznieku un slimo bērnu skaits, bet arī personīgā darba pieredze, strādājot sociālā pedagoga amatā ar audzēkņiem ar garīgās attīstības traucējumiem, kuriem starp pārējiem sociālā riska faktoriem (mācīšanās grūtības, audzēkņu

nelabvēlīgas ģimenes ietekme, nesekmība, skolas kavējumi neattaisnotu iemeslu dēļ) agresivitātei ir īpaša nozīme.

Autore uzskata, ka skolas sociālajam pedagogam pusaudžu agresivitātes izmeklēšanai un mazināšanai ir jāpievērš daudz lielākā uzmanība nekā līdz šim, jo mazinot pusaudžu agresivitāti skolā, var cerēt uz noziedznieku skaita samazināšanu mūsdienu sabiedrībā, kaut tas ir ļoti smags un ilgstošs darbs ne tikai ģimeņu un skolas ietvaros, bet arī pašvaldību un valsts līmeņos.

Pētījuma mērķis: raksturot sociālpedagoģisko darbību Medumu speciālajā internātpamatskolā pusaudžu agresivitātes mazināšanā.

Pētījuma uzdevumi:

1. Raksturot pusaudžu ar speciālām vajadzībām agresivitāti.
2. Analizēt sociālpedagoģisko darbību pusaudžu agresivitātes mazināšanā.
3. Aprakstīt pusaudžu agresivitāti Medumu speciālajā internātpamatskolā.
4. Izstrādāt sociālpedagoģisko programmu pusaudžu agresivitātes mazināšanā un analizēt iegūtos rezultātus.

Pētījuma metodes:

literatūras analīze;

dokumentu analīze;

anketēšana;

tests;

novērošana;

modelēšana;

sociālpedagoģiskā izmēģinājuma darbība.

Pētījuma bāze: Medumu speciālā internātpamatskola.

Diplomdarba struktūra: darbs sastāv no ievada, četrām nodaļām, nobeiguma, literatūras un avotu saraksta, anotācijām, desmit pielikumiem un galvojuma.

1. Pusaudžu ar speciālām vajadzībām agresivitātes raksturojums

1.1. Agresivitātes cēloņi

Pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitāte ir nožēlojamā realitāte mūsdienās, kas būtībā aptver ne tikai audzēkņu psiholoģisko pusi, bet galvenokārt visu viņu socializācijas procesu. Agresivitāte pusaudžu vecumā apgrūtina šo procesu un viņu integrēšanās sabiedrībā kļūst daudz sarežģītāka, nekā pusaudžiem ar augstu attīstītu intelektu.

Tātad, darbība pusaudžu agresivitātes mazināšanā Latvijas speciālajās internātskolās ir viens no visgrūtākajiem un atbildīgākajiem sociālā pedagoga uzdevumiem viņu dzīves prasmju apgūvē, jo mūsdienu sabiedrība ne vienmēr ir gatava palīdzēt cilvēkiem ar speciālām vajadzībām un uzņemt viņus kā tās pilnvērtīgus locekļus. Kā norāda N. Nazarova savā grāmatā “Speciālā pedagogija”: „Sociālpedagoģiskā darbība atbalstot personas ar speciālām vajadzībām ir nepārtraukts, pedagoģiski mērķtiecīgs, sociālās audzināšanas organizēts process, ņemot vērā cilvēka ar speciālām vajadzībām attīstības specifiku dažādos vecumposmos, dažādos sabiedrības slāņos, līdzdaloties visiem sociālajiem institūtiem, visiem audzināšanas subjektiem un sociālajai palīdzībai [...]” [25, 196]. No tā var secināt, ka sociālpedagoģiskā darbība pusaudžu ar speciālām vajadzībām agresivitātes mazināšanā pieprasa ne vien sociālā pedagoga augstu profesionalitāti, toleranci, pacietību, cieņu un mīlestību pret audzēkņiem, labās sociālās un speciālās pedagoģijas pamatzināšanas un to pielietošanu praksē, bet arī visas valsts institūcijas kopīgu patstāvīgu sadarbību.

Lai analizētu agresivitātes cēloņus, vispirms aplūkosim jēdziena “agresivitāte” nozīmi. Vārds “agresija” ir cēlies no latīņu vārda “aggressio”, kas tulkojumā nozīmē “uzbrukums” - dusmās vai naidā pret citiem cilvēkiem vērsta rīcība, kas viņiem nodara fizisku vai psihisku ļaunumu. Agresivitāte ir tieksme uz agresiju [15, 28].

Kaut par pusaudžu agresivitāti sīkāk ir aprakstīts 1.2. apakšnodaļā “Agresivitātes izpausmes”, šeit pievērsīsimies tikai tās definīcijai. Zinātnieki strīdas par agresivitātes jēdziena precīzu definēšanu, tomēr ir jautājumi, par kuriem viņu viedokļi sakrīt. Analizējot zinātnisko literatūru par pusaudžu agresivitāti, var secināt, ka pastāv daudz dažādu agresivitātes definīciju. Aplūkosim dažas no tām. Agresija tiek definēta kā fiziska vai verbāla uzvedība, kas ir vērsta, lai kādam nodarītu ļaunu. Šis raksturojums ietver sevī divus atšķirīgus agresijas tipus:

1. sociālo agresiju, kuru raksturo demonstratīvi niknuma uzliesmojumi,

2. slēpto agresiju, kas līdzinās tai, kuru demonstrē plēsoņas, kļuvis pielavoties laupījumam.

P. Marlers uzskata, ka sociālā un slēptā agresija ir saistītas ar dažādu smadzeņu daļu funkcionēšanu. Viņš izšķir divus agresijas tipus:

- naidīgā agresija, kuras pamatā ir naidis un kura ir pašmērķis;
- instrumentālā agresija, kura ir līdzeklis, lai sasniegtu kādu pozitīvu mērķi.

Grāmatā “Skola visiem” autors dod šādu agresijas definīciju: „Agresija ir motivēta iznīcinoša darbība, kas ir pretrunā ar sabiedrībā pastāvošām normām un kuras rezultātā tiek nodarīts fizisks vai psiholoģisks kaitējums” [12, 334]. Tātad, agresijas mērķis ir kaitēt citiem cilvēkiem vai pašiem sev.

Arī V. Reņģe agresiju definē kā “uzvedību ar nolūku nodarīt citam kaitējumu, ciešanas” [10, 71]. Šeit autors pasvītro, ka agresija var būt vērsta ne tikai pret cilvēkiem, bet arī pret priekšmetiem. Pēc M. Pļavnieces domām, agresija ir “fiziska vai verbāla uzvedība, kas ir vērsta, lai kādam nodarīt ļaunumu” [9, 48]. V. Gulāne grāmatā “Vardarbība ekrānos un agresija” agresiju definē plašāk: „Agresija ir jebkura mērķtiecīga uzvedība, kuras rezultāts ir kādas personas vai dzīvnieka fiziska vai garīga ievainošana vai īpašuma sabojāšana vai iznīcināšana” [4, 20].

Analizējot literatūru var secināt, ka dažādu autoru definīcijas būtiski neatšķiras. Daudzi autori uzskata, ka agresija ir darbība, kas ir motivēta, mērķtiecīga, kaitīga un iznīcinoša. Vienīgā atšķirība ir tā, ka daži zinātnieki uzskata, ka agresija var tikt veikta pret dzīvu būtni, bet citi uzskata, ka pastāv arī agresija pret priekšmetiem. No personīgās sociālpedagoģiskās darba pieredzes varu atbalstīt tos zinātniekus, kuri uzskata, ka agresija ir vērsta ne tikai pret citiem cilvēkiem, bet arī pret sevi un priekšmetiem: darīšana sev pāri, skolas sienu un saimnieciskā inventārā bojāšana, mācību grāmatu plēšana u.tml.

Agresija nav kaut kas nenovēršams: pusaudzis var iemācīties neagresīvu uzvedību, tāpat kā agresīvu uzvedību. Pēc V. Gulānes, *agresija ir “sociāli iemācīta uzvedības forma”* [4, 27]. Saskaņā ar šo teoriju, bērns var uzvesties neagresīvi – tas pieprasa patstāvīgu, saliedētu sociālā pedagoga, klašu audzinātāju, skolas psihologa, vecāku un citu sociālo institūtu kopīgu darbību.

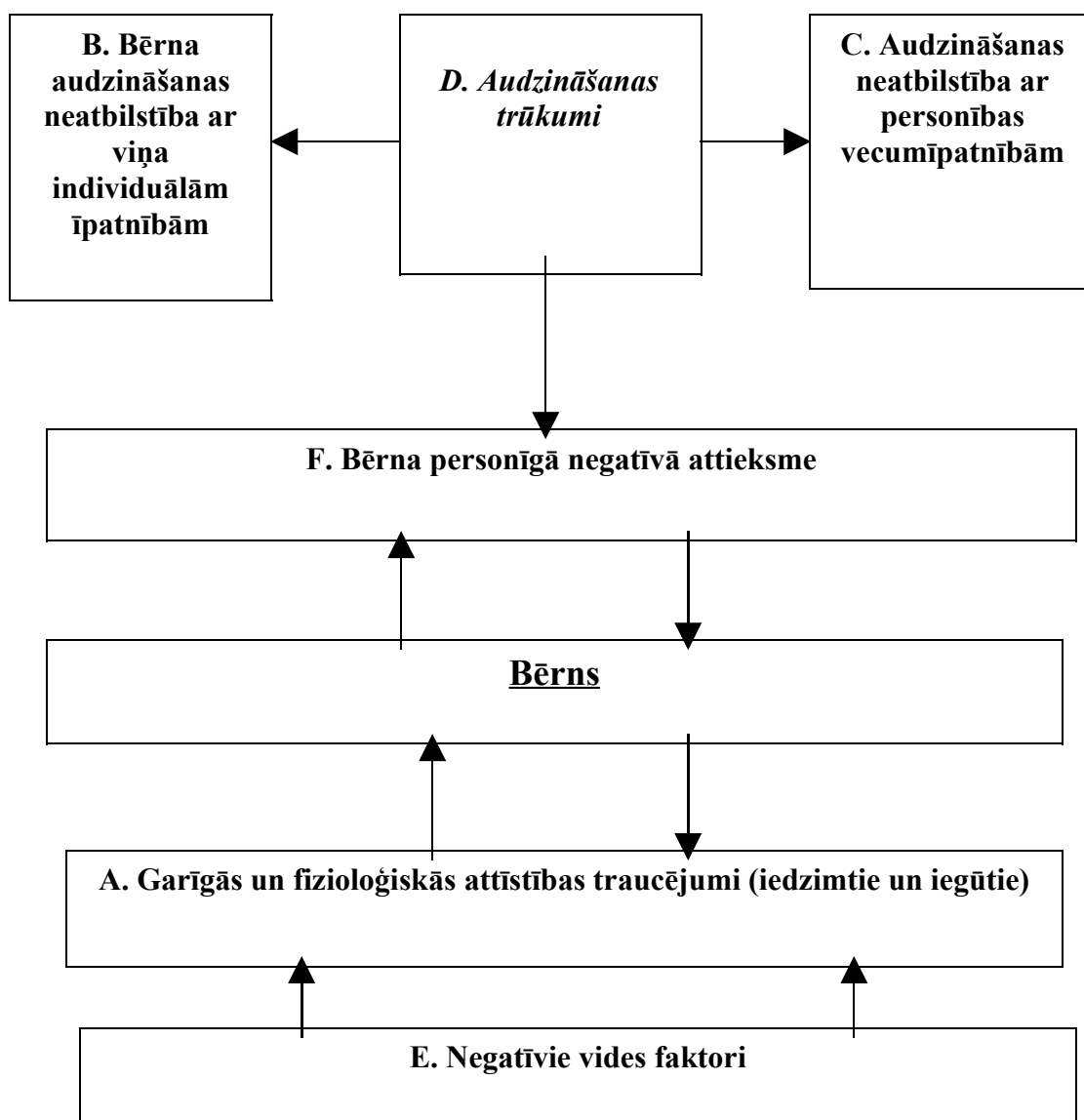
Lai raksturotu pusaudžu agresivitāti, vispirms pievērsīsimies tās cēloņu analīzei. Pusaudžu agresivitātes cēloņi ir dažādu cēloņu vesels komplekss, kurš ir jāapskata kopumā - tie nav atdalāmi viens no otra. Agresivitātes cēloņus var iedalīt iekšējos un ārējos. Pie agresijas iekšējiem cēloņiem var attiecināt pusaudžu ar speciālām vajadzībām centrālās nervu sistēmas saslimšanu un viņu pedagoģiskās – psiholoģiskās vecumposma īpatnības, pie ārējiem: nelabvēlīgo ģimeņu ietekmes, internātskolas izolēto vidi un masu komunikācijas

līdzekļos (TV, kino un datorspēlēs) pausto agresiju (sk. 2.shēmu). Kaut pēc Medumu speciālās internātskolas iekšējiem kārtības noteikumiem audzēkņiem ir aizliegts skatīties TV, vai tas ir kontrolēts no skolotāju puses, tomēr bērni un pusaudži skatās TV brīvdienās pie vecākiem, daudz laika pavadot pie televizoriem un redzēto agresivitāti realizē skolas dzīvē. Agresivitātes vērošana televīzijā vai reālajā dzīvē paaugstina vērotāja agresivitāti. Bērni, kuru vecāki viņus ir vardarbīgi sodījuši, ir agresīvāki par citiem bērniem.

Saskaņā ar L. Mardahajeva uzskatiem, “pastāv dažādu grupu faktori, kas būtiski ietekmē bērnu un pusaudžu sociālo negatīvo uzvedību”, [21, 122] tajā skaitā arī agresivitāti. Kā pirmo ietekmējošo faktoru (A), autors piemin psihiskās un fizioloģiskās attīstības traucējumus (1.shēma).

1.shēma

**Faktori, kas būtiski ietekmē pusaudžu agresivitāti
(pēc L. Mardahajeva [21, 123])**

A. Garīgās un fizioloģiskās attīstības traucējumi: zems intelektuālās attīstības līmenis no dzimšanas vai kā galvas smadzeņu traumas rezultāts; emocionālās sfēras traucējumi, kas izraisa paaugstinātu uzbudinātību, nīrgāšanos par citiem, despotismu, klaiņošanu u.tml.; personības tapšanas traucējumi (sk. 6.shēmu), kas izraisa grūtības savstarpējās attiecībās ar vienaudžiem.

B. Bērna personības audzināšanas nesaskaņa ar viņa individuālām īpatnībām. Dažādi attīstības traucējumi ir jāņem vērā audzināšanas procesā.

C. Audzināšanas nesaskaņa ar personības vecumīpatnībām. Visgrūtākais audzināšanas procesā ir pusaudžu gadi (11-13, 14-16 gadi) - pārejošs vecumposms. Sociālajā plānā pusaudžu fāze – ir pirmās socializācijas turpinājums. Pusaudži speciālajās skolās atrodas pārsvarā pilnā vai daļējā valsts apgādībā. Tāpēc šis process ir daudz sarežģītāks, nekā pusaudžiem, kuri mācās vispārizglītojošās skolās.

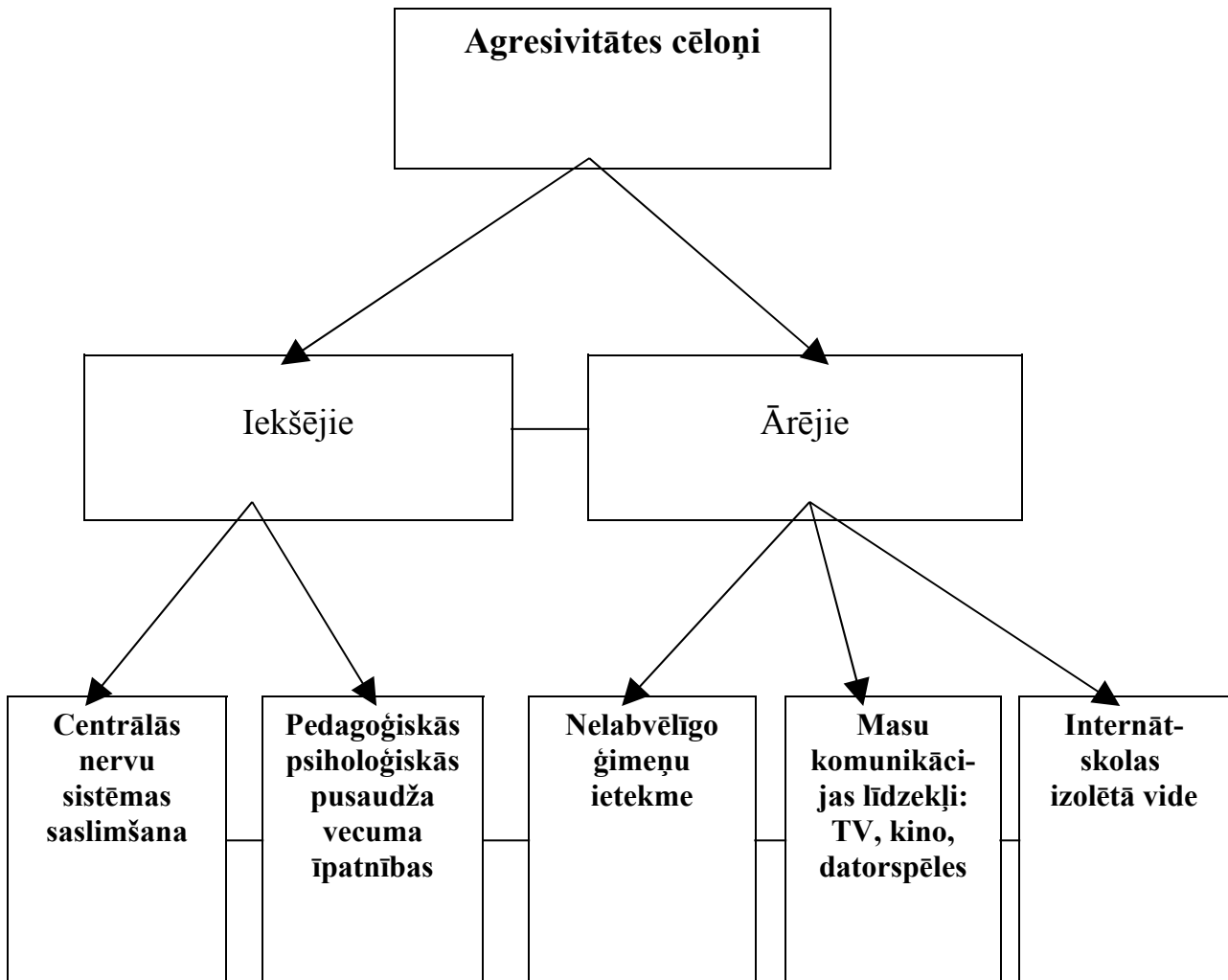
D. Pusaudža audzināšanas trūkumi: ģimenes audzināšanas trūkumi, neņemot vērā viņu vecumposma īpatnības un attīstības traucējumus; audzināšanas trūkumi skolā ; negatīvie dzīves piemēri no pieaugušo puses; pusaudžu pieradināšana pie alkoholiskiem dzērieniem vai narkotiskām vielām, kā arī azartspēļu atļauja. Vecāku vienotības un saskaņas trūkums audzināšanas darbībā ģimenē, skolas un ģimenes sadarbībā; ģimenes, skolas un sociālo institūciju sadarbībā bērnu un pusaudžu audzināšanā.

E. Negatīvie vides faktori – ģimene ir negatīvas personības tapšanas faktors. Amorālā situācija ģimenē: pārmērīga alkohola lietošana, kautiņi, rupjas attiecības pieaugušo starpā, agresivitāte; TV, datorklubos paustā agresivitāte.

F. Bērna personīgā negatīvā attieksme: neadekvāts pusaudžu pašvērtējums: zems vai pārāk augsts; vienaldzība pret dzīves ideāliem un vērtībām; neveselīgās “sacensības” ar pusaudžiem ar agresīvo uzvedību.

Pamatojoties uz augstāk minētiem negatīviem faktoriem un dziļi analizējot speciālās internātpamatskolas darbību, darba autore piedāvā speciālās internātskolas pusaudžu agresivitātes galvenos cēloņus, kas ir apkopoti 2. shēmā.

**Speciālās internātpamatskolas pusaudžu agresivitātes galvenie cēloņi
(interpretējot L. Mardahajeva uzskatus)**

▲ Kā pirmais agresivitātes ietekmējošais faktors, pēc autores domām, ir pusaudžu centrālās nervu sistēmas saslimšana. Kaut šis faktors ir galvenokārt ārstu kompetencē – šie pusaudži ir bieži jāārstē un jākonsultē pie psihiatra, - tomēr, saskaņā ar N. Nazarovas domām, kā viens no sociālā pedagoga darbības virzieniem ir viņa “sadarbība ar administrāciju, psihologu, pedagogiem un citiem speciālās iestādes darbiniekiem *nepieciešamu dokumentu* sagatavošanā audzēkņu ar īpašām vajadzībām tālākai apmācībai vai viņu profesionālajai darbībai” [25, 198]. Tātad, lai speciālās skolas sociālais pedagogs varētu efektīvāk strādāt bērnu un pusaudžu labā un sagatavot visus nepieciešamos dokumentus, viņam arī ir jāzin pusaudžu attīstības specifika.

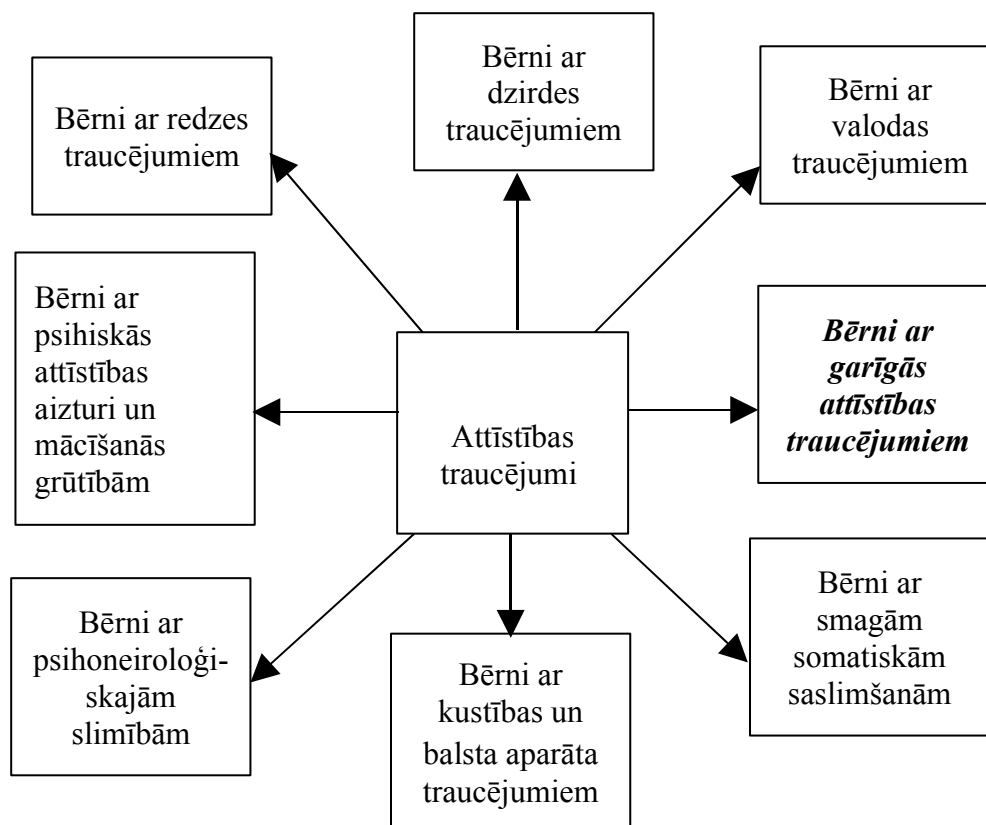
Tāpēc, vispirms aplūkosim jēdziena “pusaudzis ar speciālām vajadzībām” nozīmi.

Terminoloģija mūsdienās Latvijā nav pilnībā izstrādāta, kas savukārt nereti rada vairākas neskaidrības. Tiek lietoti tādi termini - bērni ar īpašām vajadzībām; anomālie bērni; slimie bērni; bērni ar defektiem; bērni ar speciālām vajadzībām u.c. Diplomdarbā tiek izmantots termins “pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem,” kas norāda uz viņu attīstības traucējumu veidiem. Mūsu valstī vairums šo bērnu mācās speciālajās skolās vai arī vispārīgajās skolās pēc speciālās programmas.

Speciālās pedagoģijas izpētes objekts ir bērni un pusaudži ar dažādiem attīstības traucējumiem. IDEA (Indivīdu ar traucējumiem izglītības akts) definē bērnus ar traucējumiem kā bērnus, kuriem ir atzinuši garīgu atpalcību, dzirdes traucējumus, tai skaitā, kurlumu, runas vai valodas traucējumus, redzes traucējumus, tai skaitā aklumu, nopietnus emocionālos traucējumus, ortopēdiskos traucējumus, autismu, traumatisko smadzeņu bojājumus, citus veselības traucējumus, kurlumu un aklumu vai daudzveidīgus traucējumus (sk. 3.shēmu) un kuriem sakarā ar šiem traucējumiem ir nepieciešama speciālā izglītība un ar to saistītie dienesti. Šajā kategorijā ietver bērnus no dzimšanas līdz pat divdesmit gadu vecumam.

3.shēma

Attīstības traucējumu klasifikācija ([16, 10])

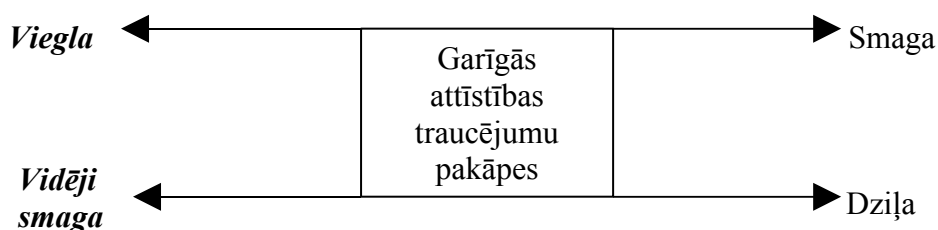
Tā kā pētījums tiek veikts Medumu speciālajā internātpamatskolā, kur mācās bērni ar garīgās attīstības traucējumiem, tāpēc darba autore sīkāk analizē šo attīstības traucējuma veidu.

Garīgās attīstības traucējumi ir psihiskās attīstības aizture vai nepilnības, ko raksturo spēju traucējumi, kas izpaužas attīstības periodā un atklājas vispārējo intelektuālo funkciju pazemināšanās, t.i., kognitīvās, valodas, kustību un sociālās spējas. Garīgās attīstības traucējumi bērnos un pusaudžos var kombinēties ar citiem psihiskiem un somatiskiem traucējumiem vai arī būt bez tiem. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem vienmēr ir novērojami traucējumi arī pielāgojošā uzvedībā, tomēr aizsargājošos apstākļos, kuros tiek nodrošināts nepieciešams sociālais, psiholoģiskais, pedagoģiskais atbalsts, vieglu garīgās attīstības traucējumu gadījumos uzvedības nepilnības var tikt samazinātas. Bet tās pieprasa sociālā pedagoga, skolas psihologa, klašu audzinātāju, internāta skolotāju, policijas darbinieku un citu ārpusskolas sabiedrisko institūciju nopietnu, saliedētu, pastāvīgu komandas darbību.

Visi bērni, kam ir konstatēti garīgās attīstības traucējumi, nav vienādi, jo centrālās nervu sistēmas bojājumi var būt dažādas lokalizācijas, dažāda plašuma un smaguma. Šie faktori nosaka bērnus ar garīgās attīstības traucējumiem pakāpi, kuru “viennozīmīgi noteikt ir grūti, jo starp normu un novirzi nav asu robežu, tāpat plūstošas ir robežas starp dažādiem traucējumiem” [12, 198]. Garīgās attīstības traucējumi var būt viegli, vidēji, smagi, dziļi (sk. 4. shēmu), neprecizēti un citas garīgās attīstības traucējumu pakāpes.

4. shēma

Garīgās attīstības traucējumu pakāpes (pēc S. Liepiņas [6, 87])

Garīgās attīstības traucējumus definē atkarībā no to rašanās cēloņiem. Vadoties pēc Starptautiskās slimību klasifikācijas, Latvijā kopš 1997. gada garīgās attīstības traucējumu diagnozes apzīmē ar kodu:

F 70 – viegli garīgās attīstības traucējumi, kur iekļauj arī vieglu psihisku attīstības aizturi un vieglu psihisku subnormalitāti (agrākā diagnoze – debilitāte);

F 71 –vidēji smagi garīgās attīstības traucējumi, kur iekļauj arī vidēji smagu psihisku subnormalitāti;

F 72 – smagi garīgās attīstības traucējumi, kur iekļauj arī smagu psihisku subnormalitāti;

F 73 – dziļi garīgas attīstības traucējumi, kur iekļauj arī dziļu psihisku subnormalitāti (agrāka diagnoze – idiotija). Pašreiz Latvijā speciālo skolu C līmeņa klasē uzņem bērnus, kuru diagnoze apzīmēta ar kodiem F 71 vai f 72. Bērni ar debilitātes – vieglākās garīgās attīstības traucējumu pakāpes – diagnozi mācās A un B līmeņu programmu.

Bērni ar vidējiem garīgās attīstības traucējumiem lielākoties iekļaujas „apmācāmo” kategorijā. Kamēr dažus bērnus var iemācīt nedaudz lasīt un rakstīt, daži var sasniegt labas runas attīstības līmeni: viņu mācīšanās temps ir lēns, viņu sapratnes līmenis ievērojami ierobežots.

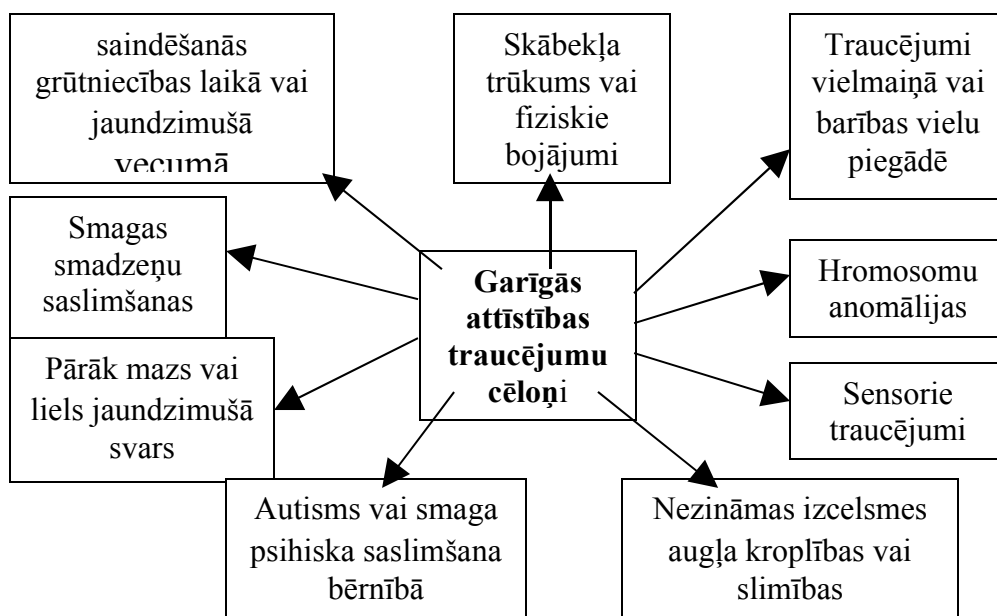
Bērni ar smagiem attīstības traucējumiem tiek saukti par apgādājamiem vai atkarīgajiem „atpalikušajiem”. Tiem ir smagi aizkavētās runas traucējumi, parasti ir sensorie defekti un motorie traucējumi. Viņi var sasniegt ierobežotas personīgās higiēnas līmeni un pašaprūpes iemaņas, kas zināmā mērā mazina viņu atkarību no citu rūpēm. Cilvēkiem ar dziļiem garīgās attīstības traucējumiem piemēro terminu “atpalicība ar mūža atbalstu”. Šie bērni ar smagiem trūkumiem adaptīvajā uzvedībā nav spējīgi veikt neko, izņemot pašus primitīvus uzdevumus. Šiem indivīdiem jāpaliek uzraudzībā visu mūžu.

Strādājot speciālajā skolā, sociālajam pedagogam ir jārada sociālais un psiholoģiskais atbalsts bērnu un pusaudžu antisociālās uzvedības mazināšanā. Lai efektīvāk varētu strādāt ar vecākiem viņu bērnu uzvedības korekcijā, sociālajam pedagogam ir jāzin garīgās attīstības traucējumu cēloņi, kas ir apkopoti 5. shēmā.

5. shēma

Garīgās attīstības traucējumu cēloņi

(pēc S. Liepiņas [6,101])

Šis zināšanas sociālais pedagogs var izmantot, lasot profilaktiskās lekcijas par smēķēšanas, narkotisko vielu un dažādu neveselīgu produktu kaitīgumu vecāko klašu skolēniem.

Zināšanas par garīgās attīstības traucējumu kategorijām (sk. 1.tabulu) palīdzēs sociālajam pedagogam darboties pareizā virzienā un līdz ar to efektīvāk ietekmēt pusaudžu uzvedību.

1.tabula

Attīstības traucējumu kategorijas

(2005. gada speciālās pedagogijas B2 kursu materiāli)

Attīstības traucējumu kategorijas	Primārie	Sekundārie	Turpmākie
Garīgās attīstības traucējumi	Centrālās nervu sistēmas organiski bojājumi	Izziņas darbība, motorā sfēra	Personības traucējumi, emocionālie, jūtu, neirodinamikas traucējumi (nelīdzsvaroti, agresīvi, apātijas un depresijas bērni)

Analizējot šo shēmu varam secināt, ka primārus traucējumus nevaram izmainīt, tomēr sekundārus traucējumus sociālpedagoģiskās korekcijas darba rezultātā var samazināt un izvairīties no turpmākiem. Kā ir teicis slavens pedagogs Ļ. Vigotskis: “Sekundārie traucējumi labāk padodas korekcijai” [20, 89]. Šis zināšanas sociālais pedagogs arī ņem vērā savā darbībā pusaudžu sociālās uzvedības korekcijā. Piemēram, nedzirdīgs bērns: primārais traucējums – smadzeņu kreisās puses saslimšana, bērns zaudē dzirdi, sekundārais – nav attīstīta runa, turpmākais – bērna agresivitāte, kas izpaužas viņa kliegšanā, mācību grāmatu plēšanā.

Diemžēl, mūsdienu sabiedrībā mazākā cilvēku daļa prot pieņemt šos bērnus tāds, kādi viņi ir, pieņemt, ka kontakts ar viņiem nav viegls, un ka mēs visi esam atbildīgi par viņu tālāko likteņi. Tāpēc, speciālās skolas sociālajam pedagogam ir jābūt kompetencē par pusaudžu attīstības specifiku, lai viņš varētu efektīvākā veidā mazināt viņu agresivitāti un līdz ar to palīdzēt viņiem integrēties sabiedrībā.

▲ Kā otrais pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes cēlonis ir meklējams viņu pedagoģiskās – psiholoģiskās īpatnībās, kuras tiek piedāvātas 2.tabulā. Labi pazīstot savus audzēkņus, sociālais pedagogs var izvēlēties atbilstošās darbības metodes viņu agresivitātes mazināšanā. Tā kā ir diezgan grūti noteikt stingru robežu starp viegliem garīgās

attīstības traucējumiem, vidēji smagiem un smagiem, tāpēc darba autore piedāvā abus divus raksturojumus.

2.tabula

**Pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem pedagoģiskās –
psiholoģiskās īpatnības**

(2005. gada speciālās pedagoģijas B2 kursu materiāli)

	Skolēni ar viegliem garīgās attīstības traucējumiem (A-B līmenis)	Skolēni ar vidēji smagiem un smagiem garīgās attīstības traucējumiem (B-C līmenis)
1	2	3
Sajūtas	Sajūtas attīstītas samērā labi, atbilst situācijām. Uztvere fragmentāra, ja ir pietiekoša pedagoģiskā iedarbība, uztvere kļūst apzināta, skolēni uztverto izprot, iespējama tālāka attīstība	Sajūtas ir neatbilstošas situācijai. Sajūtas jātrenē, to veikt vēlams konkrētā situācijā, uztvere bez pedagoģiskā atbalsta neveidojas.
Uzmanība	Mācību darbā ir iespējams balstīties gan uz tīšo, gan uz netīšo uzmanību	Uzmanība attīstās spilgtu iespaidu ietekmē, dominē netīšā uzmanība
Atmiņa	Vienlīdz veiksmīgi notiek mācību materiāla iegaumēšana, saglabāšana un reproducēšana. Atmiņa balstās uz loģiskām saiknēm.	Pietiekošā līmenī attīstīta mehāniskā atmiņa, kura balstās uz asociatīvām izjūtām.
Valoda	Runā labi, mēdz būt skaņu izrunas traucējumi, daļēji agramatismi	Vispārējā valodas sistēmas nepietiekama attīstība, būtiski izrunas traucējumi, agramatismi.
Domāšana	Pedagoģiskās korekcijas ietekmē nosacīti veidojas visi domāšanas procesi, balstoties uz uzskatāmi-tēlaino domāšanu.	Pedagoģiskās darbības rezultātā veidojas atsevišķi domāšanas procesi, balstoties uz uzskatāmi-praktisko domāšanu.
Iztēle	Jaunrades elementi bez pedagoģiskā atbalsta veidojas reti. Jaunizveidotie tēli neatbilstoši īstenībai un situācijai.	Jauni tēli veidojas uz konkrētas situācijas un konkrētu piemēru, priekšmetu pamata.
Emocijas	<i>Emocijas veidojas atbilstoši situācijām, tās mēdz būt pārspīlētas.</i>	<i>Emocijas pakārtotas sajūtām un stereotipiem. Impulsīvās emociju</i>

	<i>Raksturīgas impulsīvas emocionālās izpausmes, kuras pedagoģiskās darbības ietekmē var mazināt.</i>	<i>izpausmes grūti ietekmēt. Dažreiz emocijas neadekvātas situācijām.</i>
<i>Griba</i>	<i>Griba pakārtota individuālajām, dzīves situāciju nosacītajām morālajām vērtībām</i>	<i>Griba pakārtota situatīvu vajadzību un vēlmju apmierināšanai.</i>
Motoriskā sfēra	Motoriskās spējas ir kompensators intelektuālai spējai. Praktisko darbu veikšana.	Tikpat vāji attīstīta kā intelektuālā sfēra.

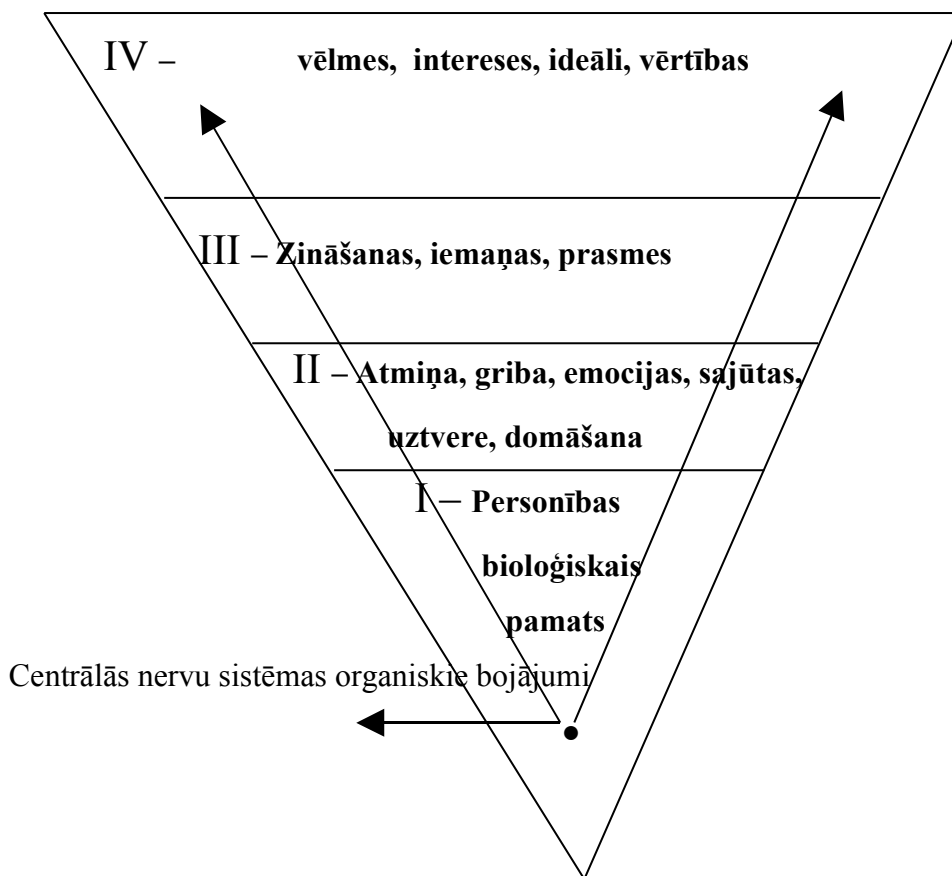
Šīs zināšanas palīdz sociālajam pedagogam sastādīt individuālās darbības plānu pusaudžu agresivitātes mazināšanā, īpaši pozitīvi ietekmējot viņu gribu un emocijas, kuras viņiem ir vājas un nestabilas.

Pirms pusaudžu agresivitātes raksturojuma, aplūkosim personības ar garīgās attīstības traucējumiem struktūru. Tā kā ir teicis L. V. Mardahajevs: "cilvēka agresīvas uzvedības pamatā ir viņa biopsiholoģiskie raksturojumi, sociālās audzināšanas process un tās rezultāti un personības izteikts negatīvs mērķtiecīgums" [21, 122]. CNS organiskie bojājumi (●) ietekmē visu pusaudžu personību (sk.6. shēmu). Tāpēc, viņi ir viegli uzbudināmi, nelīdzsvaroti, grūti savaldāmi, ar izteiktu agresivitāti. Novirzes skolēna uzvedībā ir konkrētu sociālo apstākļu un personības ar tai piemītošām īpašībām mijiedarbības rezultāts.

Pēc K. Platonova uzskatiem, "personība ir četru psiholoģisku apakšstruktūru kopums" [7, 12]. Pirmā apakšstruktūra ir bioloģiskā (I). Tā vairāk atkarīga no smadzeņu un nervu sistēmas fizioloģiskām īpatnībām, nevis no sociālās ietekmes uz cilvēku, to nevar izmainīt. Otrā apakšstruktūra (II) aptver atmiņu, gribu, emocijas, sajūtas, uztveri un domāšanu. To var ietekmēt. Trešā (III) ietver zināšanas, iemaņas, prasmes un ieradumus – to ir pārāk mazs. Ceturtā (IV) apakšstruktūra ir personības sociālās īpašības – tā ietver vēlmes, intereses, tieksmi, ideālus, pasaules uzskatu un pārliecību. Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem šī apakšstruktūra ir nenoturīga, viņiem trūkst augstu ideālu vāji attīstītas abstraktās domāšanas dēļ.

Personības ar garīgās attīstības traucējumiem struktūra

(2005. gada speciālās pedagoģijas B2 kursu materiāli)

Pirmās divas apakšstruktūras nosaka personības psihobioloģiskās īpatnības, bet III un IV – sociāli psiholoģiskās īpatnības. Audzināšanas procesā ir ļoti svarīgi ņemt vērā vecuma, dzimuma, fiziskās un garīgās attīstības, temperamenta īpatnības, kas pozitīvi ietekmē bērnu tikumisko veidošanos. Šeit ir aptverams plašs sociālpedagoģiskās darbības loks kopā ar psihologu speciālajās skolās, kur par grūti audzināmiem var uzskatīt gandrīz visus audzēkņus, īpaši pusaudžus. Galvenie uzvedības motīvi pusaudžiem ir viņu pašu vēlmes, iegribas, kaprīzes. Skolēni cenšas tās apmierināt, izmantojot jebkurus līdzekļus, neņemot vērā apkārtējo prasības, pārkāpjot morālās un tiesiskās normas. Dominējošās vajadzības pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem tāpat ir saistītas ar primāro, organisko vajadzību apmierināšanu. Tās nosaka viņu motivāciju, interešu ierobežotību domās par nākotni. Dominē tuvākā motivācija, jo vairums šo pusaudžu necer uz kādām sociālām veiksmēm nākotnē. Viņiem ir zems vai pārāk augsts pašapzināšanās līmenis. Tā kā vairums no viņiem ir ar viegliem garīgās attīstības traucējumiem, viņi apzinās, ka nevarēs apgūt nekādas prestižas profesijas. Viņi arī nebaidās sevi „sakompromitēt” un nemāk izvēlēties savām spējām atbilstošas profesijas. Tāpēc sociālajam pedagogam ir jāpieliek lielas pūles

audzēkņu adekvātam pašvērtējumam un viņu sagatavotībai patstāvīgai dzīvei, mazinot viņos tieksmi uz agresivitāti.

▲ Viens no galvenajiem agresivitātes veidošanās faktoriem ir tas, ka vairums pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem nāk no nelabvēlīgām ģimenēm. Bērni no šīm ģimenēm ierodas skolā ar negatīvu pieredzi: dzīve pusbadā, netīrībā, zagšana; izvirtība; ubagošana; agri uzsākta dzimumdzīve; alkohola vai citu apreibinošu vielu lietošana. Pusaudzis, kas sāk justies pieaudzis, vēlas uzlabot ģimenes finansiālo stāvokli vai vismaz sagādāt pats sev gardumus, iztiku u. c. Tā kā darbu viņš dabūt nevar, iesaistās kompānijās, kas iet pa vieglāko ceļu – zog. Apkārtējā vide parasti sniedz negatīvu paraugu, jo gan ģimenē, gan apkārtējos kaimiņos dzīve bieži rit antisociālajos apstākļos: dzeršana, netīrība un nekārtība – tas viss kalpo kā paraugs atdarināšanai. Vairumam šo pusaudžu tēvi ir pametuši ģimenes, un bērni ir izauguši bez uzraudzības un ģimenes siltuma. Daudzus audzina tikai vecmāmiņas vai kāds cits radnieks. Tādējādi ģimenes antisociālā situācija kļūst par vienu no galvenajiem agresivitātes provocējošiem faktoriem.

F. Mustajeva ģimenes agresivitātes cēloni meklē vēl dziļāk, un proti, visas sabiedrības kopumā: “mūsdienās apstākļos teorētiski var prognozēt ģimenes agresivitātes pieaugumu. Cietsirdīgā sabiedrība sit ģimeni. Cietsirdīgā ģimene sit savus vājākus locekļus” [23, 133]. Izrādās, ka tas ir agresivitātes it kā “slēgtais aplis”. Tāpēc, sociālajam pedagogam, strādājot ar pusaudžiem, ir jāmeklē izeja no šīs sarežģītās situācijas un jāmeklē iespējas kā palīdzēt kaut vienai ģimenei un kaut vienam pusaudzim neatriebties ar savu agresivitāti saviem vecākiem un visai sabiedrībai, jo viss cilvēka ļaunums nāk no viņa sirds.

Saskaņā ar Konvenciju par bērna tiesībām: “[...] bērnam, lai viņš kā personība varētu pilnīgi harmoniski attīstīties, jāaug ģimeniskā vidē, laimes, mīlestības un sapratnes gaisotnē” [5, 10]. R. Berons arī atbalsta šo domu: “Ģimenē notiek bērna pirmā socializēšanās, uz savstarpējo attiecību fona bērns mācās mijiedarboties ar citiem cilvēkiem, apgūst uzvedību un attiecību formas, kuras viņam saglabāsies pusaudža un brieduma gados” [18, 93]. Cilvēka raksturs un uzvedība lielā mērā ir atkarīgi no audzināšanas ģimenē. Tas attiecas arī uz agresivitāti un tās izpausmēm: “vecāku savstarpējās nesaskaņas rada bērnam emocionāli nepieņemamu atmosfēru, līdz ar to viņi turpina agresīvi uzvesties” [1, 35]. A. Bandura uzsver instrumentālo nosacījuma refleksu izveidošanās nozīmi agresīvas uzvedības veidošanā. Ja bērni iemācās ar agresīvas uzvedības palīdzību panākt savu – atgūt savas rotaļlietas, atņemt citiem saldumus, mantas, naudu, iegūt apkārtējo atzinību – šīs uzvedības formas nostiprinās. Bērns ir apguvis patiesību, ka agresivitāte ir vērtīgs instruments savu mērķu sasniegšanā. Vardarbība ģimenē ir tik izplatīta un nozīmīga. Saskaņā ar R. Berona un D. Ričardsona atzinumiem, “ agresīvie bērni un pusaudži izaug ģimenēs, kur distance starp bērniem un

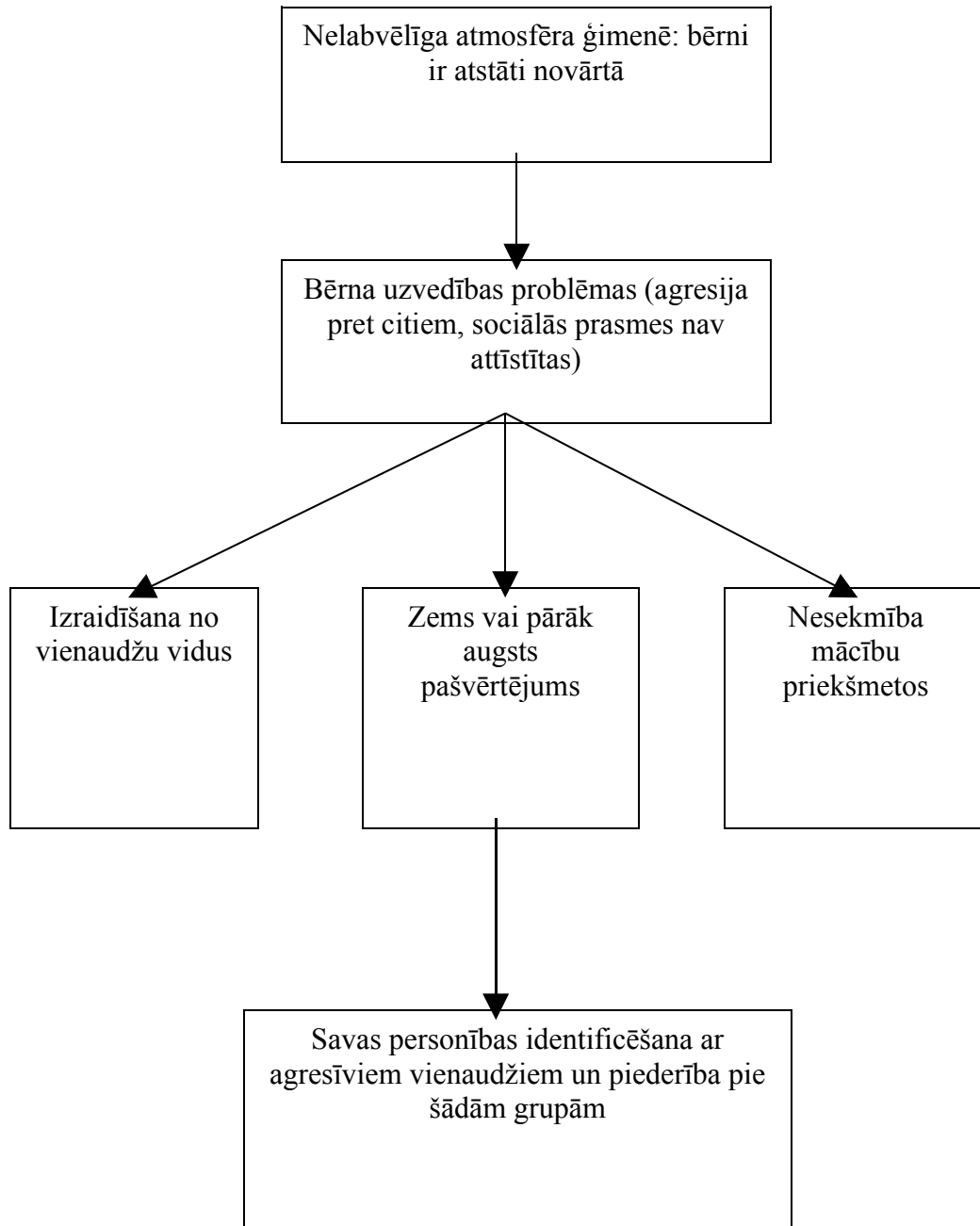
vecākiem ir milzīga, kur maz interesējas par bērnu attīstību, kur trūkst siltuma un žēlastības, attieksme pret bērnu agresivitāti ir vienaldzīga, kur par audzinošām metodēm ir uzskatāmas fiziskā spēka metodes, īpaši sodīšana” [18, 95].

Apkopojot augstāk teikto var secināt, ka faktori, kuri var noteikt bērna agresivitāti ģimenē un ārpus tās, ir sekojoši:

- a) vecāku reakcija uz bērna negatīvo uzvedību;
- b) bērnu un vecāku savstarpējo attiecību raksturs;
- c) ģimenes harmonijas vai disharmonijas līmenis;
- d) attiecību raksturs ar brāļiem un māsām.

J. Pattersons kopā ar kolēģiem [18, 100] izstrādāja ģimenes audzināšanas un bērna agresivitātes sakaru modeli. Analizējot šo kopsakarību, var secināt, ka vecākiem no nelabvēlīgām ģimenēm ir raksturīgas nepilnīgās disciplinējošas regulējošas metodes. Dažreiz vecāki nepievērš pienācīgu uzmanību bērna asociālai uzvedībai, dažreiz attiecībā pret saviem bērniem paši uzvedas agresīvi, izraisot agresivitāti savos bērnos. Šī modeļa apkopojums ir piedāvāts 7.shēmā.

**Ģimenes savstarpējo attiecību saistība ar bērna agresivitāti
(pēc J. Pattersona [18, 101])**

Pēc J. Pattersona secinājuma, “katram bērnam ir tiesības būt mīļam, bet viņam var atteikt šīs tiesības, ja vecākiem pietrūkst spējas iemācīt bērnam samērā piekāpties un būt neagresīvam. Bērni, kuri nāk no ģimenēm, kurās nemāca piekāpties, ir straujas dabas un agresīvi bērni” [18, 101]. Tāpat arī I. Furmanovs secina, ka “pusaudžu agresivitāte attīstās vecāku uzvedības ietekmē” [4, 51]. Šie secinājumi ir apkopoti 3. tabulā.

Agresivitātes attīstība vecāku uzvedības ietekmē

(pēc I. Furmanova [4, 51])

<i>Vecāku uzvedība</i>	<i>Bērna reakcija vēlākajā vecumā</i>
Agresivitāte pret vecākiem atļauta	Nav vainas izjūtas par agresivitāti pret vecākiem
Agresivitāte pret vecākiem neatļauta	Vainas izjūta par pielietoto agresivitāti pret vecākiem
Agresivitāte pret vienaudžiem atļauta	Nav vainas izjūtas par pielietoto agresivitāti pret vienaudžiem
Agresivitāte pret vienaudžiem neatļauta	Vainas izjūta par pielietoto agresivitāti pret vienaudžiem

Analizējot šo tabulu, ir ļoti svarīgi strādājot ar pusaudžu ģimenēm, pievērst šiem secinājumiem īpašu uzmanību bērnu un pusaudžu agresivitātes mazināšanā. Speciālajās skolās vairākums bērnu un pusaudžu vecāku pielieto pret saviem vai adoptētiem bērniem agresiju un to atļauj darīt pret saviem vienaudžiem. Tāpēc šie pusaudži ir daudz agresīvāki skolas dzīvē, nekā tie, kuri nāk no labvēlīgām ģimenēm.

Bērnos agresivitāte tiek nostiprināta, ja vecāki:

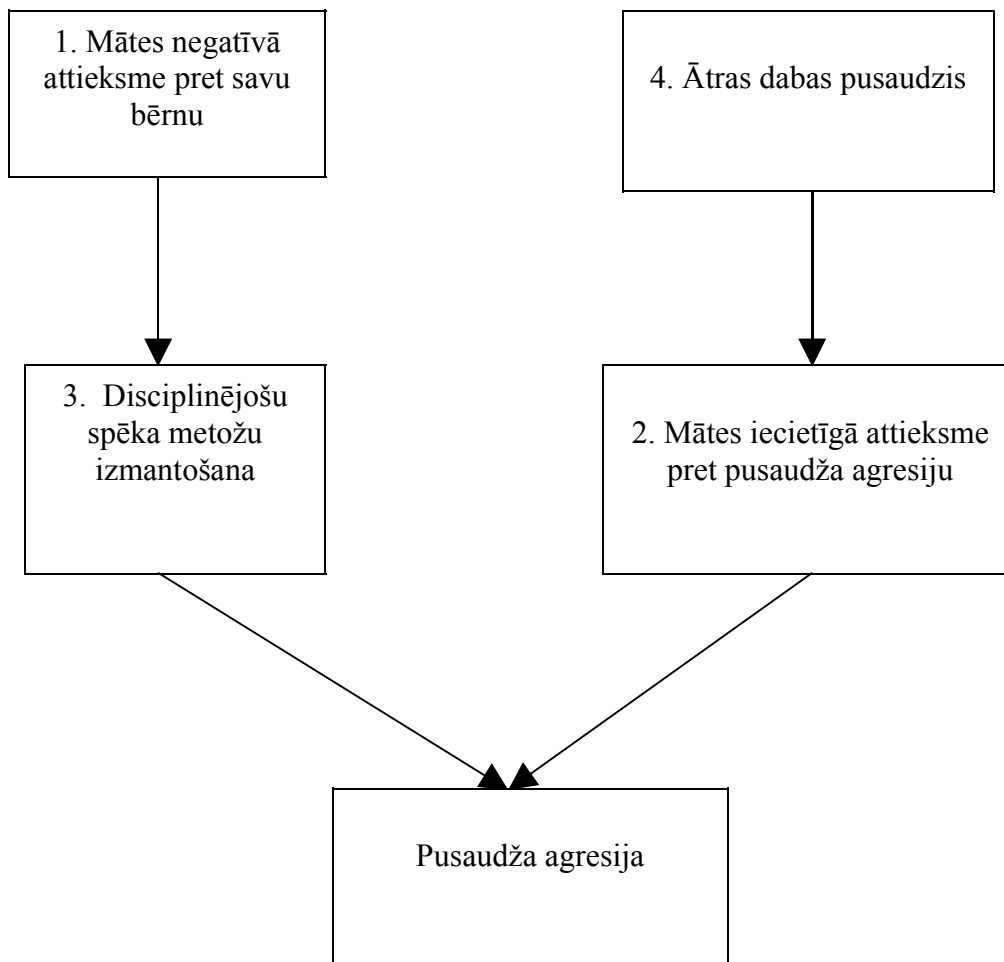
- a) atbalsta agresivitāti savos bērnos;
- b) dažādā veidā soda bērnus par agresivitātes izpausmēm;
- c) bērnam nenosoda un neatbalsta agresivitāti (ir vienaldzīgi).

Bērna agresivitātes veidošanas procesu ir pētījusi Olweus [18, 99]. Viņš analizēja 4 parametrus, kas ir saistīti ar bērna agresivitāti (skat.8. shēmu):

1. mātes negatīvā attieksme pret bērnu;
2. mātes iecietīgā attieksme pret bērna agresivitāti;
3. disciplinējošu spēka metožu izmantošana;
4. bērna temperaments.

Mātes negatīvā attieksme pret savu bērnu kopā ar disciplinējošām metodēm izraisa bērna agresivitāti. Tāpat bērna straujā daba un mātes iecietīgā attieksme pret bērna negatīvo uzvedību ietekmē pusaudža agresivitāti.

**Pusaudža agresivitātes veidošanās modelis
(pēc Olweus [18, 99])**

Pēc šīs shēmas var secināt, ka pusaudžu agresivitāte veidojas mātes negatīvu faktoru ietekmē. Tāpēc sociālajam pedagogam īpaša uzmanība ir jāvelta darbam ar vecākiem: “vecāku agresivitātei uz viņu bērnu agresiju ir izteikta ietekme” [23, 74]. Sociālajam pedagogam ir daudz jāstrādā ne tikai ar pusaudžu vecākiem, bet arī ar skolas pedagogiem un citām personām audzēkņu agresivitātes mazināšanā (skat.16. shēmu).

Strādājot ar agresīvo bērnu, sociālajam pedagogam ir jāpievērš uzmanība tam, ka biežāk ir sodīta tā agresivitāte, kas vēršas pret vecākiem vai pret stiprāko. Tas savukārt nostiprina bērnam pārliecību, ka no pieaugušā ir jābaidās, taču pret kādu vājāku var izpaust agresiju. To var skaidri redzēt īpaši pusaudžos ar garīgās attīstības traucējumiem. Viņi grib nemitīgi sevi apliecināt un cīnīties par piederību kolektīvam. Viņiem, tāpat kā visiem citiem cilvēkiem, ir vajadzība piederēt pie kaut kā, justies nozīmīgiem, zināt, ka viņus kāds ņem vērā

un ka arī viņi kaut kas ir. Ja pusaudzis uzskata, ka nespēj iekļauties grupā ar kādu konstruktīvo aktivitāti, tad viņš, nedomājot par to, ko labu iegūs grupa, izmanto savu enerģiju vietas iekarošanai tādā veidā, ka viņa rīcība apmierina vienīgi viņa paša intereses. Pusaudzis neņem vērā, vai viņa uzvedība ir agresīva, bet ar visiem iespējamiem un neiespējamiem līdzekļiem cenšas sasniegt savu mērķi – kļūt par vienu no klases kolektīva locekli vai pat līderi.

Runājot par faktoriem, kas ietekmē agresivitāti ir jāmin sekojošie:

- Bioloģiskie faktori

Par agresīvu uzvedību ir atbildīgas galvas smadzeņu garozas struktūras deniņu apvidū un limbiskā sistēma garozas iekšējā daļā. Klīniskie pētījumi liecina, ka bojājumi šajos apvidos (infekcijas sekas, dzimšanas vai iegūtās traumas) var veicināt agresivitāti un kriminālu uzvedību. Pamatīgi analizējot bērnu personīgās lietas, var konstatēt dažus smadzeņu bojājumus un slimības. Sīkāk garīgās attīstības traucējumu cēloņi ir aplūkoti 3. shēmā.

Agresivitātes līmeni var ietekmēt cilvēka ķermeņa bioķīmiskie faktori. Dzimumatšķirības agresivitātē var būt skaidrojamas ar atšķirīgu vīrišķā dzimumhormona testosterona līmeni asinīs. Vairāki pētnieki pieņem, ka šis hormons ir tieši saistīts ar agresivitāti. Norvēģu psihologs Dans Olveuss konstatēja, ka pusaudžu testosterona līmenim ir tieša saistība ar viņu fizisko un verbālo agresivitāti. Preparāti, kas samazina testosterona līmeni, nomāc arī agresīvās tendences. Visagresīvākie ir jaunieši vecumā no 12 līdz 24 gadiem. Hormonu, bez šaubām, nevar uzskatīt par agresivitātes cēloni, bet tas veicina noslieci uz agresivitāti noteiktās situācijās. Pēdējo gadu pētījumi neirozinātnē (*neuroscience*) norāda uz vēl kādas bioķīmiski aktīvas vielas – serotonīna lomu agresīvā uzvedībā. Izrādās, ka serotonīns kavē agresivitātes impulsus. Ar gadiem tā līmenis asinīs paaugstinās un agresivitāte kļūst vājāka.

Gandrīz puse ar agresivitāti saistīto noziegumu tiek veikti alkohola iespaidā. Gan eksperimenti, gan dzīves realitāte pierāda, ka alkohols ir ļoti nozīmīgs agresivitātes veicinošs faktors. Pētījumi rāda, ka agresivitātes izpausmes ir atkarīgas arī no alkoholisko dzērienu veida – stiprie alkoholiskie dzērieni veicina agresivitāti lielākā mērā nekā alus, bez šaubām, jāņem vērā arī izdertā daudzums. Šie dati sociālajam pedagogam ir nopietni jāņem vērā, strādājot ar pusaudžiem, kuriem jau pēc savas iedzimtības ir tieksme uz alkoholismu viņu vecāku hroniskās saslimšanas ar šo slimību dēļ.

Pusaudža agresivitāti var ietekmēt apkārtējā fiziskā vide. Negatīvu uzbudinājumu cilvēkos rada karstums. Par to liecina daudzi pētījumi. Tajos tika izmantoti gan eksperimenti, gan statistikas dati no arhīviem. Izrādījās, ka vardarbīgu noziegumu skaits jūtami pieaug

vasaras karstākajos mēnešos un mazinās, iestājoties vēsākam laikam. Nav gan izslēgts, ka vardarbību tieši vasaras mēnešos veicina arī citi apstākļi, piemēram, tas, ka vasarās cilvēki parasti pavada vairāk laika ārpus mājas. Katrā ziņā arī eksperimenti ar kontrolējamām temperatūras svārstībām telpās liecina par to, ka karstums padara cilvēkus vieglāk aizkaitināmus. Vērojot pusaudžus ar garīgās attīstības traucējumiem pavasarī, iestājoties siltumam, tie kļūst agresīvi, uzbudināti un nesavaldāmi, viņiem ātri mainās garastāvoklis, zūd mācīšanās motivācijas, pieaug tendence pēc klaiņošanas.

Masu informācijas līdzekļi, apzināti vai neapzināti, lielā mērā veicina agresivitāti, it īpaši bērnos, pusaudžos, jauniešos. Sevišķi liels iespaids ir televīzijai. Ņemot vērā televīzijā redzamās vardarbības ciešo saistību ar vardarbību dzīvē, kā arī to, ka Latvijā par šo jautājumu tiek daudz diskutēts, tas ir jāaplūko detalizētāk. Līdzās televīzijai ietekme ir arī kinofilmām un datorspēlēm, visam, kur tiešā veidā ir novērojama vardarbība. Tāpēc novērojamo vardarbību var izdalīt kā atsevišķu agresivitāti veicinošo faktoru grupu.

- Novērojamā vardarbība

Psiholoģiskais pamatojums novērojamās vardarbības ietekmei uz agresivitāti ir Alberta Banduras sociālās iemācīšanās teorija. Ja cilvēks, it sevišķi bērns, bieži redz citu cilvēku agresīvu uzvedību, vienalga, vai tā ir reāla vai „virtuāla”, tā „iemāca” cilvēkam uzvesties līdzīgā veidā. Pat noziegumu atspoguļojums ziņu raidījumos var mudināt dažus indivīdus mēģināt izdarīt to pašu. Savu skolasbiedru slepkavas piemērs diemžēl stimulē kādu citu rīkoties tāpat. Arī pašnāvības (tās jāuzskata par īpašu agresivitātes veidu – autoagresiju) atspoguļojums televīzijā un presē, it īpaši, ja tā tiek parādīta romantiskā gaismā, nereti mudina kādu izdarīt to pašu. Vardarbība televīzijā pamazām radina cilvēkus palikt nejūtīgiem pret vardarbību reālajā dzīvē. Cilvēki sāk to uztvert kā dabisku un neatņemamu dzīves sastāvdaļu, bet vardarbīgu uzvedību – kā nepatīkamu, bet tomēr normu. Cilvēki paši paliek vienaldzīgi pret savu agresīvo rīcību, pārspīlē agresīvās tendences citos. Redzētais televīzijā var radīt cilvēkam ļoti sagrozītu priekšstatu par pasauli, kurā viņš dzīvo. Džordža Gerbnera un viņa kolēģu pētījumi rāda, ka cilvēki, kuri skatās TV vismaz četras stundas dienā, stipri pārspīlē vardarbības līmeni apkārtējā sociālajā vidē. Tas nebūt nenozīmē, ka tāpēc būtu jāaizliedz TV ziņas ar vardarbības ainām vai kriminālhronikas. Ļoti svarīgi ir tas, kā šie notikumi tiek pasniegti skatītājam, kādi komentāri tos pavada un – kāds ir šis skatītājs. Ja tas ir audzēknis ar garīgās attīstības traucējumiem, tad der zināt, ka tie daudz vieglāk padodas citu negatīvajai ietekmei, nekā pusaudži ar normāli attīstītu intelektu.

▲ Ir vērts daudz sīkāk aplūkot TV, kino un datorklubos pausto agresivitātes nozīmi uz pusaudžu agresivitāti. Bērni un pusaudži mācās agresīvas reakcijas ne tikai no reāliem piemēriem, bet arī no simboliskiem piemēriem, ar kuriem sastopas ikdienā –

televīzijā, video, datorspēlēs. L. Hjūsmens (L.Huesmann) izstrādāja kompleksu modeli korelācijai starp TV skatīšanos un agresiju:

- a) pārmērīgas aizraušanās dēļ ar TV tā kļūst par vienīgo draugu un domubiedru;
- b) sevis identificēšana ar TV personāžiem;
- c) jau esošās agresivitātes nostiprināšana.

Šajos gadījumos var izraisīties agresīvas fantāzijas, kas rosina uz agresīvu reakciju, atkārtotā un vēlēšanos savas dzīves problēmas risināt ar agresivitātes palīdzību. Vairākkārt tā risinot problēmas, attīstās agresīvi paradumi, kas traucē attīstīties skolēna sociālajām un mācību prasmēm. Lielākais vairums pusaudžu iemācās reaģēt uz provokāciju ar agresivitāti, novērojot līdzīgas situācijas reālajā dzīvē, kino, televīzijā, datorklubos. Šī iemaņa ir destruktīva. Lai varētu kontrolēt impulsīvo rīcību stresa stāvoklī, nepieciešams izveidot neagresīvus, konstruktīvus paradumus. Šeit ir aptverams plašs skolas psihologa un sociālā pedagoga kopīgs darbs. Būtu vēlams ietvert audzināšanas stundu laikā lekcijas pusaudžiem par stresa būtību, stresa optimizēšanas paņēmieniem, palīdzēt veidot adekvātu attieksmi pret stresoriem. Bet tas ir ļoti sarežģīts darbs īpaši ar pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Izpratne par sevi, kas viņiem ir neadekvāta, savu emociju pasauli, savu reakciju pārzināšana kopā ar fizisko darbību apvienošanu mazinās agresīvas uzvedības iespējamību pusaudžiem.

Vardarbība televīzijā pastiprina agresīvās tendences skatītājos šādos gadījumos:

- a) agresivitāte tiek rādīta kā līdzeklis mērķu sasniegšanai un netiek sodīta;
- b) agresivitāte tiek rādīta kā „normatīva”, netiek rādītas tās sekas – upura sāpes;
- c) agresivitāte tiek rādīta ļoti reālistiski, tā, lai skatītājs varētu iejusties agresora lomā;
- d) skatītājs atrodas emocionāli uzbudinātā stāvoklī, kas mazina viņa kritisko attieksmi pret redzamo.

Īpaši pēdējais fakts ir jāņem vērā sociālajam pedagogam, strādājot ar audzēkņiem ar garīgās attīstības traucējumiem, jo viņi ļoti bieži atrodas uzbudinātā stāvoklī. Agresivitāti pusaudžos izsauc ne tikai datorspēlēs un TV redzētā vardarbība, bet arī zināmu smadzeņu daļu attīstības atpalcība.

Viena no sociālajām normām, kuras tiek ieaudzinātas jau agrā bērnībā, ir savstarpīgums jeb „dots pret dotu”, īpaši zēniem tiek mācīts prast sevi aizstāvēt un atmaksāt pāridarītājam. Savstarpīguma normas realizācija dzīvē ir atkarīga no tā, kā tiek vērtēta cilvēka uzvedība, vai tai ir kāds attaisnojums. Cilvēkam ir pilnībā jāuzņemas personiska atbildība par savu rīcību

un, ja tā ir nosodāma, šis sods arī jāsaņem. Agresivitāte pret vainīgo ir attaisnojama un pieņemama. Tātad agresivitāte pret otru cilvēku lielā mērā var būt atkarīga no tā, kā tiek skaidrota šī cilvēka rīcība. Latvijā vardarbība tiek uztverta kā „normāla”, neizbēgama parādība ieslodzījuma vietās, internātos un skolās, armijā un citur. Šādi priekšstati veicina dažādas agresivitātes izpausmes sabiedrībā. Tāpēc īpaša uzmanība ir jāvelta pusaudžiem ar speciālām vajadzībām, kuri ir daudz iejūtīgāki, nekā parasti bērni, un ja kādreiz viņi ir bijuši ievainoti, pazemoti vai sisti, tad to ilgi atceras un atriebjas tiem. Strādājot speciālajā skolā, sociālajam pedagogam ir jāpievērš uzmanība katram antisociālajam gadījumam, lai nepaliktu vienaldzīgs pret audzēkņu uzvedību.

▲ Aplūkosim tagad speciālās internātskolas slēgtas vides ietekmi uz pusaudžu agresivitāti. Vispirms apskatīsim jēdziena “internāts” nozīmi.

Vārds “internāts” ir cēlies no latīņu vārda “internus” un apzīmē “iekšējais”. Tātad, internāts – ir izglītības iestāde, kur audzēkņi mācās un dzīvo pilnā vai daļējā valsts apgādībā. Kā komentē L. Mardahajevs savā grāmatā: internāts “tā ir izglītības iestādes skolēnu kopmītne - māja, kur par viņiem rūpējas” [21, 185]. Nosaukums “internātskola” norāda uz to, ka bērni šeit uzturas ilgstoši, jo lielam skaitam bērnu vecākiem ir pārtrauktas vai uz laiku (līdz 6 mēnešiem) atņemtas aprūpes tiesības, ir arī bāreņi, no kuriem vecāki atteikušies tūlīt pēc dzimšanas.

Lai bērns varētu normāli attīstīties ir nepieciešams, lai viņam tiktu sagatavoti visi dzīves apstākļi: mājīgs dzīves veids, pilnvērtīgs uzturs, saskarsme ar vienaudžiem, uzņemšanās no apkārtējiem cilvēkiem. Bet diemžēl pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem, kuri nāk no nelabvēlīgām ģimenēm, savās ģimenēs nav apgādāti ar šādiem dzīves apstākļiem, tāpēc viņi mācās un dzīvo speciālajās internātskolās. Bērnu iepazīstināšana ar sabiedrībā pieņemtajām dzīves normām, uzvedības tradīcijām tiek veikta internātskolu mācību un audzināšanas darba laikā.

Bet Latvijā speciālajās internātskolās sociālā vide diemžēl ir diezgan izolēta. Pēc J. Vasiļkovas atzinuma: “Paši apstākļi, kuros dzīvo bērni internātskolās, bremsē viņu garīgo attīstību, deformē personības tapšanas procesu. Bērniem, kuri nāk mācīties speciālajā skolā, jau ir konstatēti garīgās vai psihiskās attīstības traucējumi. Viņos ir vērojama intelektuālās attīstības aizture, dzimumidentifikācijas traucējums, tieksme uz agresivitāti” [19, 77]. Internātskolas bērns neprot veidot attiecības ar vienaudžiem vai pieaugušiem, viņš ir nervozs, pieprasa sev uzmanību un tajā pašā laikā nepieņem to. Viņš neprot būt uzmanīgs pret citiem cilvēkiem un mīlēt. Tā kā ikdienā viņiem trūkst mīlestības un rūpes no tuviem cilvēkiem, no saviem vecākiem, bērnos un īpaši pusaudžos izveidojas tādas personības īpatnības kā cietsirdība, vienaldzība, viņi bieži konfliktē ar saviem vienaudžiem un dara pāri jaunāko klašu

bērniem. Internātskolas bērnam ir jāadaptējas lielajā vienaudžu skaitā. Pastāvīgā atrašanās kolektīvā izraisa pusaudžos sasprindzinājumu, nemieru un agresivitāti. Internātos ir izplatīti onānisms un seksuālās attīstības traucējumi. Tas viss ir vecāku nepietiekošās mīlestības un gādības rezultāts, sociāli nobrieduša cilvēka pozitīvu emociju trūkums. Kā raksta R. Ovčarova savā grāmatā: “Bērni, kuri ir audzināti internātskolās, cieš no psihiskās un emocionālās deprivācijas, [...] viņi ir atrauti no reālās dzīves un apvienoti pēc sociālpsiholoģiskās nelabvēlības principa, atrodas sociālajā izolācijā” [24, 161].

Pirms sociālā pedagoga slodzes ieviešanas skolā pusaudžiem nebija vietas, kur viņš varēja pabūt vienatnē un atpūsties no pūļa un haosa, izanalizēt savu rīcību. Kopš sociālpedagoģiskās darbības aizsākumiem, tāda vieta pastāv un audzēkņi labprāt nāk uz individuālajām pārrunām. Bez iekšējas koncentrēšanās, bērnam veidojas noteikts, standarts, sociālās personības tips. Bērnos un pusaudžos, kuri dzīvo internātos, veidojas egoistiskas rakstura īpašības: “dodiet”, “mums ir tiesības”, bet ne pienākumi, “jūs esat mums parādā”, trūkst atbildības sajūtas un taupīguma. Ierobežotas saskarsmes dēļ ar citiem vienaudžiem, pusaudžos veidojas neadekvāta agresīva uzvedība, kas izpaužas pastāvīgos konfliktos ar apkārtējiem, aizliegumu un aizrādījumu nepieņemšanā. Kaut gan internātskolas audzēkņi ir apgādāti ar visiem dzīvei nepieciešamiem līdzekļiem: apģērbu, uzturu, naktsmītni, tomēr tie nav sagatavoti patstāvīgai dzīvei, nevar plānot savu nākotni, dzīvo tikai vienai dienai, sāpīgi pārdzīvo savu nevajadzīgumu, viņi ir pieraduši dzīvot pēc citu cilvēku norādījumiem, daudzi no viņiem slikti mācās, zog, klaiņo, rupji attiecas pret pieaugušajiem.

Sociālajam pedagogam, strādājot ar pusaudžiem, ir jāstimulē viņos pašapziņa, ir ieteicams, lai pusaudži rakstītu savas dzīves dienasgrāmatu, mācīt tam. Dienasgrāmata veicina pašanalīzi, iekšējās pasaules attīstību, viņu neatkarību no citu vērtējumiem. Ir ļoti svarīgi, lai pieaugušo attieksme pret pusaudžiem būtu cienīga. Sociālajam pedagogam ir jāstimulē pusaudžu intereses par nākotni, par savu personību, spējam, pastāvīgi jākonsultē viņus profesionālajos jautājumos, lai tādā veidā pārveidotu negatīvo enerģiju par pozitīvo un līdz ar to mazinātu tieksmi uz agresivitāti.

2. Agresivitātes izpausmes veidi

Pusaudžu vecumu uzskata par vienu no sarežģītākajiem vecumposmiem: laiks, kad izpaužas cilvēka identitāte, vai tās meklējumi, sociālās lomas meklējumi un tās atrašana vai neatrašana. Tāpat arī agresivitātes izpausmes pusaudžu vecumā ir izteiktākas, nekā jebkurā citā vecumposmā. Bērniem ar garīgas attīstības traucējumiem agresivitātes izpausmes ir asākas, jo viņi uz apkārtējo vidi reaģē daudz jūtīgāk nekā citi.

Agresivitāte iedalās verbālajā un neverbālajā; pasīvajā un aktīvajā. Basa agresijas kategorijas ir apkopotas 4.tabulā.

4. tabula

Agresivitātes veidi

(pēc Basa [4,15])

Agresijas tips	Piemērs	Pētījuma piemēri
1	2	3
Fiziska, aktīva, tieša	Cīta cilvēka sišana, duršana, šaušana	7.a klases V skolēns iekautēja 6. klases skolēnu Z, jo viņš izjokoja V
Fiziska, aktīva, netieša	Mīnu novietošana, vienošanās ar algotu slepkavu, lai iznīcinātu ienaidnieku	7.a klases skolēns A vienojās ar savu pieaugušo brāli, lai viņš iekautā B. skolēnu par to, ka viņš atsakās mazgāt A skolēna vietā klasi
Fiziska, pasīva, tieša	Tiekšanās fiziski traucēt citam cilvēkam sasniegt mērķi vai nodarboties ar iecerēto darbību (sēdoša demonstrācija)	7.b klases skolēns C atsakās pildīt latviešu valodas skolotājas prasības, jo viņi ir sastrīdējušies
Fiziska, pasīva, netieša	Atteikšanās izpildīt nepieciešamos uzdevumus (piem., atteikšanās sēdošās demonstrācijas laikā atbrīvot teritoriju)	D skolēns nemācās matemātiku pats un traucē klasei
Verbāla, aktīva, tieša	Vārdisks apvainojums	B skolēns nosauc D skolnieci ar necenzētiem vārdiem, jo tā nejauši uzminusi viņam uz kājas
Verbāla, aktīva, netieša	Nelietīgu melu izplatīšana par citu cilvēku	Z skolnieci skauž, ka S un G skolnieces draudzējas, un viņa apmelo S G skolnieci un izjauc draudzību
Verbāla, pasīva,	Atteikšanās no sarunām ar citu	Jeļena aizvainota uz Jāni un nerunā

tieša	cilvēku, neatbildēšana uz viņa jautājumiem	ar viņu
Verbāla, pasīva, netieša	Atteikšanās sniegt mutiskus paskaidrojumus (piem., atteikšanās izteikties par cilvēku, kuru nepelnīti kritizē)	A neaizstāv H, kuram pārmet sliktu klases izmazgāšanu, lai gan klasi piegrūžoja pēc tam. Tas tāpēc, lai citi neatcerētos, ka A pēdējā dežūrā to vispār nemazgāja

Agresivitāte visbiežāk parādās ārējā uzvedības plānā un ietver sevī emocionālas, verbālas un neverbālas reakcijas un rīcību. Pusaudžu agresivitātei visbiežāk ir netiešs raksturs: sliktis garastāvoklis, durvju sišana, aiziešana no mājām vai palikšana vienatnē, ierakstu klausīšanās, priekšmetu mešana uz zemes, izrunāšanās, kāju sišana u.c.

Tomēr jāņem vērā, ka par pusaudža agresivitāti nevar spriest tikai pēc ārējām reakcijām, jo ārēji līdzīgi var izpausties gan pusaudža neprasme sadzīvot ar vienaudžiem, gan aizsargagresija. Būtiski ir izzināt agresīvas uzvedības motīvus un tai līdztekus esošos pārdzīvojumus. Ja visos gadījumos pusaudzi dēvēt par agresīvu, naidīgu un negatīvos uzvedības izpausmju cēloņus nenovērst, šī agresīvā darbība var pāraugt automātiskā agresivitātē, pusaudzim ilgstoši atrodoties nelabvēlīgos apstākļos, un to situatīvās reakcijas var veidoties par rakstura iezīmi.

A. Furmanovs izceļ konstruktīvo un destruktīvo agresiju. Konstruktīvā agresija izpaužas cilvēka aktivitātēs un adaptācijā – sabiedriskajā dzīvē tā palīdz cilvēkam pārvarēt pasivitāti. Bet “destruktīvā agresija izraisa naidīgumu, ļaunumu un cietsirdību” [4, 16].

Ē. Fromms apskata agresivitāti kā divus atšķirīgus veidus. Viena ir labdabīga – tā palīdz cilvēkam izdzīvot un tai ir bioloģiskas saknes. Otrā – “ļaunatminīgā agresija” – tā ir destruktīva un cietsirdīga, un to nosaka dažādi psiholoģiski un sociāli faktori.

Tāpat kā jebkuram bērnam, pubertātes periods ir kritisks periods arī pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Bērībā viņiem ir bijušas neskaitāmas problēmas, bet pubertātes laikā tām pievienojas jaunas, šim vecumam raksturīgas parādības. Daudzi pētījumi atklāj to, ka bērni ar garīgās attīstības traucējumiem šo posmu pārdzīvo tikpat dziļi kā viņu vienaudži ar normālu intelekta attīstību. Ja parastam pusaudzim pubertātes vecums ir “vētru” un “stresu” laiks, tad pusaudzim ar garīgās attīstības traucējumiem tas ir “taifūnu” un “kataklizmu” laiks [3, 254]. Tomēr salīdzinoši maz ir datu par to, kā norit aplūkojamās kategorijas pusaudžu “otreizējā dzimšana”, viņu sociālā un garīgā adaptācija, viņu piemērošanās jaunajai dzīves pozīcijai, kas diemžēl diezgan būtiski atšķiras no pārējiem vienaudžiem. Pusaudžu agresivitātes klasifikāciju var izteikt arī procentuālā veidā (skat. 5.tabulu).

Pusaudžu agresivitātes veidi procentuālā veidā

Pusaudžu vecuma posmi	Agresivitātes veidi %			
	fiziska	netiešā	verbālā	negatīvisms
10 – 11 gadi	49 %	32 %	44 %	45 %
12 – 13 gadi	56 %	48 %	51 %	64 %
14 – 15 gadi	61 %	51 %	72 %	65 %

Analizējot šo tabulu, var secināt, ka bērniem 10-11 gadu vecumā ir raksturīga fiziska agresija, 12-13 gadu vecumā – negatīvisms; 14-15 gados – verbālā agresija. Tātad, verbālā agresija (72 %) visbiežāk ir izplatīta 14-15 gadīgiem pusaudžiem.

Raksturīgi, ka vairumam pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem trūkst līdzsvarojuma, nav žēlsirdības, līdzjūtības, sirdsapziņas pārmetumu. Viņiem šai posmā bieži raksturīga pastiprināta seksuālā uzbudināmība (kā zēniem, tā arī meitenēm), kas izraisa neparastas, līdz šīm nesajustas grūtības. Viņi nonāk konfliktā ar sevi, konfliktā ar uzvedības normām. Viņu saskarsmes īpatnības kavē viņus normāli sadarboties ar pretējā dzimuma pusaudzi, piedalīties sabiedriskajos pasākumos, sportā, dzīvot normālu dzīvi. Dažkārt seksuālās dziņas viņus tā pārņem, ka ir grūti tikt galā ar savu „ego”, viņu domāšana, kuras regulējošās funkcijas jau tā ir pavājinātas, tagad virzīta tikai uz vienu mērķi – apmierināt savas seksuālās vajadzības. Diemžēl ne pedagogi, ne psihologi, ne mediķi nepievērš šai problēmai pietiekamu uzmanību, nepalīdz viņiem tikt galā ar sevi. Pusaudžu vecumā bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem šī ir viena no sociālās adaptācijas aktuālākajām problēmām.

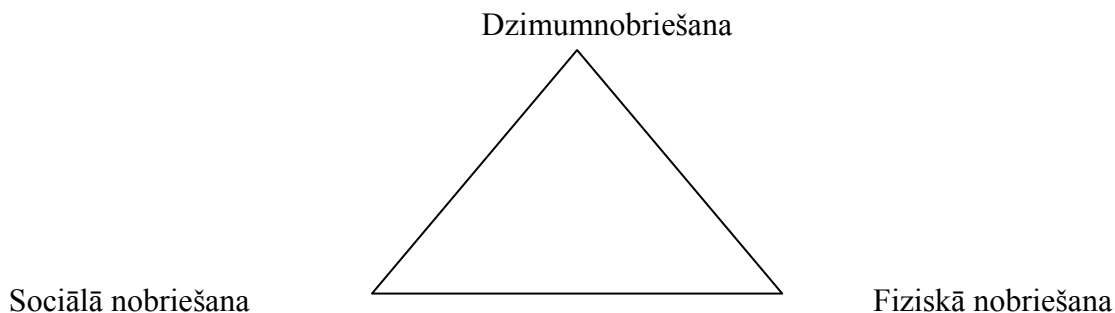
Tāpēc, strādājot speciālajās skolās sociālajam pedagogam nopietni jāmēģina risināt šo problēmu, meklējot individuālo pieeju katram pusaudzim. Ja neviens nepalīdz risināt šīs problēmas, meitenes var kļūt par prostitūtām. Pusaudzis ar garīgās attīstības traucējumiem kļūst par upuri, bieži vien tiek ļoti nežēlīgi izmantots, meitenes ir spiestas dzemdēt bērnus vai taisīt abortus. Pusaudži zēni šādās situācijās kļūst agresīvi, rīkojas vardarbīgi, izvaro pat mazas meitenes. Dažkārt viņi zaudē cilvēcisko attiecību intimitāti, maigumu intīmajās attiecībām ar sievieti.

Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem bieži neveidojas draudzīgas attiecības ar pretējā dzimuma pārstāvēm, kas palīdzētu regulēt abu dzimumu attiecības un pamazām radītu savstarpējas atbildības un mīlestības jūtas. Ļ. Vigotskis uzskata, ka “pusaudžu vecumā [...] var [...] jūtami saasināties dažāda veida patoloģiskās reakcijas, kuras saistītas ar psihiskām

saslimšanām” [20, 37]. Pēc Ļ. Vigotska domām, pusaudžu vecumam ir raksturīgi 3 nobriešanas aspekti: dzimumnobriešana, sociālā un fiziskā, kuras ir attēlotas 9.shēmā.

9.shēma

Pusaudžu nobriešanas 3 aspekti (pēc Ļ. Vigotska [4, 37])

Daudzas problēmas rodas tāpēc, ka nesakrīt šie 3 aspekti. Pusaudža vecumā fiziskā attīstība apsteidz psihisko, ko nosaka psihiķes attīstības zems līmenis. Pubertātes periodā audzēkņiem fizioloģiskās pārmaiņas ir viskrasākās – turpinās ķermeniskās pārmaiņas. Patoloģiskās tieksmes vairāk saistās ar seksuālo, dzimumsfēru: “cēlonis šai reakcijai bieži vien ir vēlme nopelnīt, kā arī psihiskās attīstības aizture - oligofrēnija debilitātes pakāpe” [1, 38]. Meitenes bieži kļūst par gadījuma sakaru upuriem, dažas pašas atzīst, ka ir tādas tieksmes, un to pārdzīvo, citas to uzskata par dabīgu parādību. Visa dzīve ir pakļauta šīm tieksmēm. Daudzas pievienojas asociālām grupām. Uzvedas izaicinoši, klaiņo, bieži nonāk zagļu kompānijās. Zēnu seksuālās tieksmes parādās vēlāk nekā meitenēm. Tās var izpausties brutālā uzbāzībā, izvarošanās; mīl rupji runāt, lielīties par saviem sakariem ar sievietēm. Zēniem šī nonākšana tieksmju varā atšķiras ar to, ka viņiem biežāk ir vēlēšanās klaiņot. Biežāk tas saistīts ar nelabvēlīgiem apstākļiem ģimenē, bet dažreiz tas notiek bez jebkāda ārēja iemesla. Parasti šīs tieksmes saasinās pavasaros.

Raksturojot pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumu agresivitātes izpausmes veidus var piebilst, ka šie audzēkņi dažādus likumpārkāpumus un noziegumus mēdz izdarīt viēnatnē. Šie pusaudži parasti savai rīcībai gatavojas savlaicīgi, ir noslēpumaini, mazrunīgi. Nepiedalās kolektīva dzīvē. Viņi jātur uzmanības lokā, jo var kļūt bīstami.

Pusaudžus no speciālām skolām var attiecināt pie grūti audzināmajiem pusaudžiem, kuriem, izņemot garīgos traucējumus, ir citi traucējumi: slimīgās domāšanas novirzes, personības destrukcija, šizofrēnija u. c. Šiem audzēkņiem ir raksturīgas uzmācīgas domas, par kurām viņi tik bieži runā, ka skolotāji tās “neņem galvā”, jo uzskata to par tukšu pļāpāšanu.

Tāpēc, sociālajam pedagogam ir jāattiecas ļoti nopietni pret katru negatīvas uzvedības veidu, lai savlaicīgi sniegtu pusaudžiem palīdzību.

Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem spilgtāk izpaužas zagšana, piromānija, kleptomānija. Analizējot zinātnisko literatūru, autore var secināt, ka tās ir slimības, no kurām grūti bērnus „atbrīvot” pilnīgi. Viņi ņem vai nu visu, ko ierauga, vai arī viņiem ir kāda „kolekcionēšanas” tieksme, kuru var viegli atklāt. Savdabīgs un ļoti nepatīkams ir sadisms, kas bērnam var parādīties jau agrāk, bet tieši pusaudža vecumā nervu sistēmas uzbudināmības paaugstināšanās dēļ šī rakstura īpašība var izpausties spilgtāk un parasti tas notiek negaidīti. Pie tam sadisms var izpausties nežēlīgā rīcībā pret dzīvniekiem un pat vienaudžiem – parasti vājākajiem, kas nevar pretoties.

Diezgan bieži izplatītākais agresivitātes veids speciālajās skolās ir ļaunprātīga skolas saimnieciskā inventāra bojāšana. No sociālpedagoģiskās pieredzes darba autore piemin gadījumu, kad māte neņēma bērnu uz mājām, tad šis pusaudzis sabojāja skolas inventāru. Šis fakts pilnīgi sakrīt ar Pettersona un Olweusa teorijām par bērna agresivitātes veidošanās modeļiem. (skat. 9., 11. zīmējumus). Tātad, sociālajam pedagogam ir atverams plašs audzinošās darbības loks, lai pusaudži savā nākotnē censtos neatkārtot savu vecāku kļūdas.

Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem biežāk sastopami divi uzvedības traucējumu varianti:

a) neirotika tipa uzvedības traucējumi, kas biežāk izpaužas kā psihopātiska uzvedība, trauksmainība, kustību traucējumi, nesavaldība vai arī sastingums. Arēji uzvedība liekas asociāla, tendence uz autismu, vientulību. Te pielietojama medikamentozā ārstēšana, rūpīga attieksme. Pretējā gadījumā bērns var sākt klaiņot, zagāt un izdarīt likumpārkāpumus.

b) otram variantam raksturīga psihopātijai līdzīga uzvedība. Pie tam šī tipa uzvedības traucējumiem ir vairāki varianti.

Pusaudžiem ar emocionālās un gribas sfēras traucējumiem, nelīdzsvarotību ir raksturīgs jūtu brieduma trūkums, nespēja savaldīt savas tieksmes, pakļauties skolas prasībām. Viņiem ir izteikts infantilisms, tieksme pēc gardumiem, rotaļām, atdarināšanas, viegla pakļaušanās citu cilvēku nedarbiem. Audzināšanas darbā ir ļoti svarīga stingra audzinoša sistēma ar vienādām prasībām no visiem pedagogiem. Pretējā gadījumā veidojas pilnīgi neorganizēti pusaudži – “ielas” pusaudži.

Pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir raksturīga afektīva uzbudināmība. Viņiem ir tendence uz agresivitāti, histērisku kliegšanu, raudāšanu, demonstratīvu uzvedību. Ir neapreķināmi, var būt bīstami sev un apkārtējiem. Spilgti izpaužas pusaudžu vecumam raksturīgas īpašības: patmīlība, necieš kritiku. Neveiksmes vai kritika mācībās izraisa vētrains reakcijas. Var būt arī citas reakcijas – pastiprināti svīst, daudz ēd, ir galvassāpes,

viņi ir grūti savaldāmi. Uzvedības traucējumi parādās jau sākumskolas vecumā, bet spilgti izpaužas 14 – 17 gadu vecumā.

Speciālajās skolās ir audzēkņi (pārsvarā zēni), kuriem ir raksturīga bēgšana no skolas bez svarīga iemesla. Izstaigājis visu pilsētu bez naudas, bez sevišķa mērķa, šāds pusaudzis atgriežas skolā vai viņu atved policija, vai arī skolas sociālais pedagogs. Kādu laiku viņš mierīgi turpina mācīties, līdz atkal sākas nemiers. Ir arī citas tieksmes – pēc alkohola, narkotikām, īpaši pēdējās šos pusaudžus bieži noved pie letāla iznākuma, jo viņu centrālās nervu sistēmas darbība jau tā ir traucēta.

Tātad, raksturojot pusaudžus ar garīgās attīstības traucējumiem, var nosaukt viņu spilgtākās iezīmes:

- verbālā agresija, īpaši pret vājākajiem;
- vulgāra, nesavaldīga uzvedība;
- paaugstināta, afektīva uzbudināmība, izaicinoša izturēšanās;
- viegli aizvainojams, vāja emocionālā kontrole, dusmu lēkmes;
- kritikas un paškritikas trūkums;
- zems vai pārāk augsts pašapziņas līmenis;
- bēgšana no skolas, klaiņošana;
- neprasme veidot saskarsmi ar pieaugušiem;
- meli;
- naiva atklātība;
- daļēji apzinās savu stāvokli: “Mani nevar sodīt, es esmu muļķis.”
- mazohisma iezīmes;
- seksuālās perversijas.

Audzēkņiem ar viegliem garīgās attīstības traucējumiem ir raksturīga nepietiekama intelekta attīstība, viņu emocionālās un gribas darbības īpatnības ir šķērslis mācīšanās iespējai vispārizglītojošā skolā, viņiem nav normālas pieaugušā cilvēka iztēles, jaunrades un vērtēšanas spēju. Parasti viņiem nav smadzeņu patoloģijas pazīmju vai citu fizisko anomāliju, tomēr tiem bieži nepieciešama uzraudzība, jo viņiem ir ierobežotas spējas paredzēt savas rīcības sekas. Mācību materiāla apguvei šiem bērniem nepieciešamas atšķirīgas garīgās metodes, uzsverot uzskaitāmo un praktisko metožu pārsvaru. Raksturojot audzēkņus ar viegliem garīgās attīstības traucējumiem, tiek konstatēts, ka tiem piemīt mācību spēju pazemināšanās vai traucējumi lasīšanas un rakstīšanas iemaņu apgūšanā. Vairumā gadījumu

labvēlīgos sociālos, psiholoģiskos un pedagoģiskos apstākļos ir iespējama darba iemaņu un prasmju apgūšana, kā arī nekvalificētu un vidēji kvalificētu profesionālo darba elementu veikšana.

Pusaudža gadi ir bērna nevienmērīgs augšanas periods visos aspektos. I. Plotnieks savā grāmatā “Psiholoģija ģimenē” šo periodu uzskata par “lūzuma periodu, par pāreju no bērna vecuma pieauguša cilvēka statusā” [8, 64]. Fiziskās attīstības vissvarīgākais faktors pusaudža gados ir dzimumnobriešana. Šajā periodā parādās vairākas problēmas. Dabiski un normāli ir tas, ka visiem pusaudžiem rodas dzimumtieksme un tai atbilstošas domas, jūtas, pārdzīvojumi par seksuāla rakstura jautājumiem grāmatās, filmās. Bet pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem šai posmā ir “raksturīga pastiprināta seksuālā uzbudināmība” [6, 255]. Šī tieksme izraisa viņos neparastas grūtības pašiem ar sevi, ar pretējā dzimuma pusaudžiem, īpaši ar jaunākām meitenēm. Tāpēc sociālajam pedagogam, strādājot ar pusaudžiem speciālajās skolās, ir jāpievērš daudz lielāka uzmanība pusaudžu seksualitātei, lai palīdzētu viņiem tikt galā ar sevi. Kā rāda pedagoģiskā prakse, pusaudžu seksualitātes uzbudināmības laikā, sociālajam pedagogam ir jāpalīdz viņiem nomierināties, aizvedot viņu prom no pārējiem klases biedriem citā telpā, lai citi audzēkņi un viņš pats justos droši un mierīgi. Audzēkņiem ar garīgās attīstības traucējumiem raksturīgs izteikts emocionālā un sociālā brieduma trūkums, kas izpaužas ierobežotā sociālo lomu veikšanā: laulību dzīves un bērnu audzināšanas organizēšanā, pielāgošanās kultūras tradīcijām un normām sabiedrībā, patstāvības un paškontroles trūkums, neveselīga dzīves veida iemaņu veidošanās, antisociālas uzvedības modeļu veidošanās. Šeit ir aptverams plašs sociālpedagoģiskās darbības loks, bet darba ierobežojuma dēļ uzmanība tiek pievērsta tikai vienai uzvedības problēmai, proti audzēkņu agresivitātei. Pēc autores domām, šī problēma ir maz pētīta zinātniskajā literatūrā un tāpēc darba autore pievērš īpašu uzmanību pusaudžu agresivitātes mazināšanai ar mērķi viņu pilnvērtīgāk integrēt sabiedrībā.

Tātad, lielos vilcienos apkopojot pusaudžu ar garīgas attīstības traucējumiem agresivitātes cēloņus un veidus speciālajā internātskolā, var secināt, ka pastāv daudz dažādu ietekmējošo faktoru, kas izraisa agresivitāti. Galvenie no tiem ir:

Pirmais, pusaudžu psihiskās un fizioloģiskās attīstības traucējumi: zems intelektuālās attīstības līmenis no dzimšanas vai kā galvas smadzeņu traumas rezultāts; emocionālās sfēras traucējumi, kas izraisa paaugstinātu uzbudinātību, ņirgāšanos par citiem, despotismu; personības tapšanas traucējumi, kas izraisa agresivitāti savstarpējās attiecībās ar vienaudžiem.

Otrais, pusaudža personības audzināšanas neatbilstība viņa vecumposma īpatnībām. Pusaudža gados agresivitātes problēma nebūtu tik aktuāla, ja tai tiktu pievērsta uzmanība jau

agrā bērnībā, tāpēc ir ļoti svarīgi pievērst uzmanību arī pirmsskolas un jaunākā skolas vecuma bērnu agresivitātes izpausmēm.

Trešais, nelabvēlīgo ģimeņu ietekme uz pusaudžiem: pārmērīga alkohola lietošana, kautiņi, rupjas attiecības un agresivitāte pieaugušo starpā. Ļoti būtisks faktors, kas veicina agresivitātes rašanos bērnos ir tas, kā pret viņiem izturas vecāki – kādu audzināšanas stilu vecāki ir izvēlējušies vai kādā veidā bērni tiek sodīti.

Ceturtais, masu komunikācijas līdzekļi: TV, kino, datorspēlēs paustā agresivitāte. Atkarība no datorspēlēm un to sekas ir ne tikai bērnu un pusaudžu problēma, bet viņu vecāku un vēl vairāk – visas sabiedrības problēma. Bērns, kurš jau no divu gadu vecuma katru dienu pāris stundas redz agresiju, nevar izaugt neagresīvs.

Piektais, speciālās internātskolas izolētās vides negatīvā ietekme. Apstākļi, kuros dzīvo bērni internātskolās, bremsē viņu garīgo attīstību, deformē personības tapšanas procesu. Bērniem, kuri nāk mācīties speciālajā skolā, jau ir konstatēti garīgās vai psihiskās attīstības traucējumi. Viņos ir vērojama intelektuālās attīstības aizture, dzimumidentifikācijas traucējums, tieksme uz agresivitāti. Pastāvīgā atrašanās kolektīvā izraisa pusaudžos sasprindzinājumu, nemieru un agresivitāti. Šāds kopskats mums palīdzēs izvirzīt galvenos sociālā pedagoga darbības uzdevumus pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanā, kuri tiek aplūkoti nākošajā nodaļā.

2. Sociālpedagoģiskā darbība pusaudžu agresivitātes mazināšanā

Saskaņā ar M. A. Galaguzovas un L. V. Mardahajeva atzinumiem, “bērni ar attīstības problēmām, kuriem trūkst izteiktas klīniskās patoloģiskās īpašības” [22, 91] pieder pie sociālā riska grupas, jo viņiem “grūti adekvāti rīkoties sabiedrībā” [20, 6]. Šis atzinums sakrīt ar “Sociālā pedagoga” profesijas standartu: “pirmais sociālā pedagoga pienākums ir diagnosticēt bērnu un jauniešu socializācijas grūtības, esošo sociālo risku ietekmi uz viņu pilnvērtīgu integrēšanos sabiedrībā” [13, 3]. Tātad, viens no galvenajiem sociālpedagoģiskās darbības pusaudžu agresivitātes mazināšanas mērķiem ir viņu pilnvērtīgāka integrācija sabiedrībā.

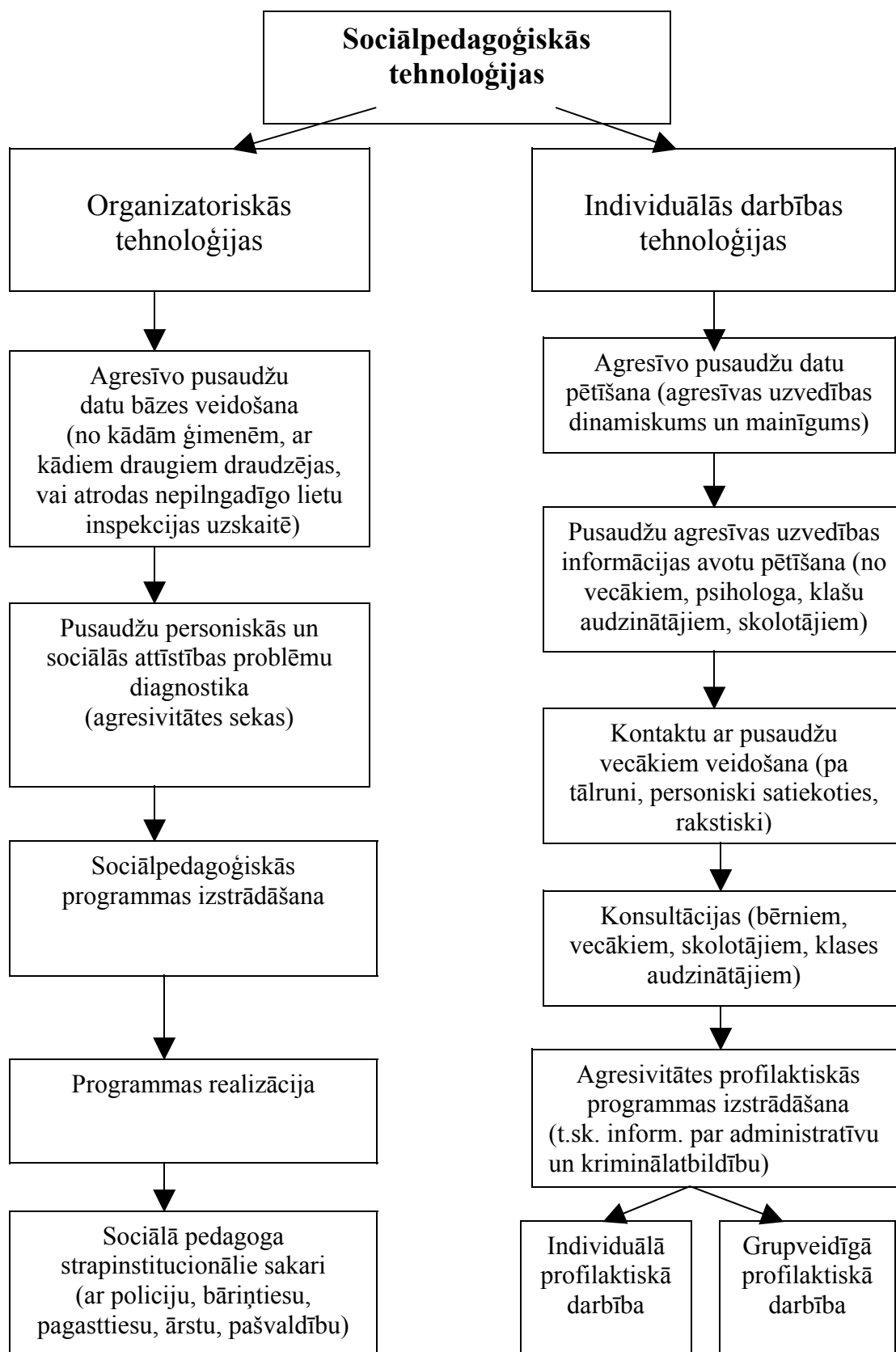
Visas sociālpedagoģiskās tehnoloģijas darbā ar riska bērniem var iedalīt divās grupās: organizatoriskās un individuālās. Sīkāk šī jautājuma apkopojums ir piedāvāts 10. shēmā. Pēc M. Galaguzovas un L. Mardahajeva atzinumiem, “organizatoriskās tehnoloģijas pārsvarā ir orientētas uz riska grupas bērnu noteikšanu, viņu problēmas diagnostiku, individuālās un grupveidīgās programmas izstrādāšanu” [22, 92]. Savukārt, individuālā un grupveidīgā darba sociālpedagoģiskās tehnoloģijas “ļauj konkretizēt bērna īpašas problēmas” [22, 96]. Šīs tehnoloģijas pamatā ir bērna uzvedības dinamiskums un mainīgums, kuri tiek uzskaitīti pastāvīgi visās situācijās.

Veidojot datu bāzi par agresīviem pusaudžiem (9. pielikums), ir jāņem vērā šādi aspekti:

1. pusaudža pamatojums viņa uzskaitīšanai par agresīvu;
2. kādas struktūras strādā ar pusaudzi;
3. kādas darbības ir veiktas problēmu risināšanai;
4. kas vēl ir jāizmanto problēmu risināšanai;
5. vai nav agresīvu bērnu, kurus var uzskaitīt par agresīviem, bet datu bāzē viņi nav reģistrēti.

Diagnosticējot pusaudžus, sociālais pedagogs izmanto speciālās pedagoģijas pamatzināšanas, pētī audzēkņu ar garīgās attīstības traucējumiem individuālās īpašības. Šo informāciju sociālais pedagogs saņem no dažādiem avotiem: ne tikai no klases audzinātājiem, skolas medmāsas, mācību priekšmetu skolotājiem, psihologa, bet arī analizējot bērnu personu lietas un satiekoties ar bērnu vecākiem vai radniekiem.

**Sociālpedagoģiskās tehnoloģijas pusaudžu agresivitātes mazināšanā
(interpretējot M. Galaguzovu un L. Mardahajevu [22, 92-98])**

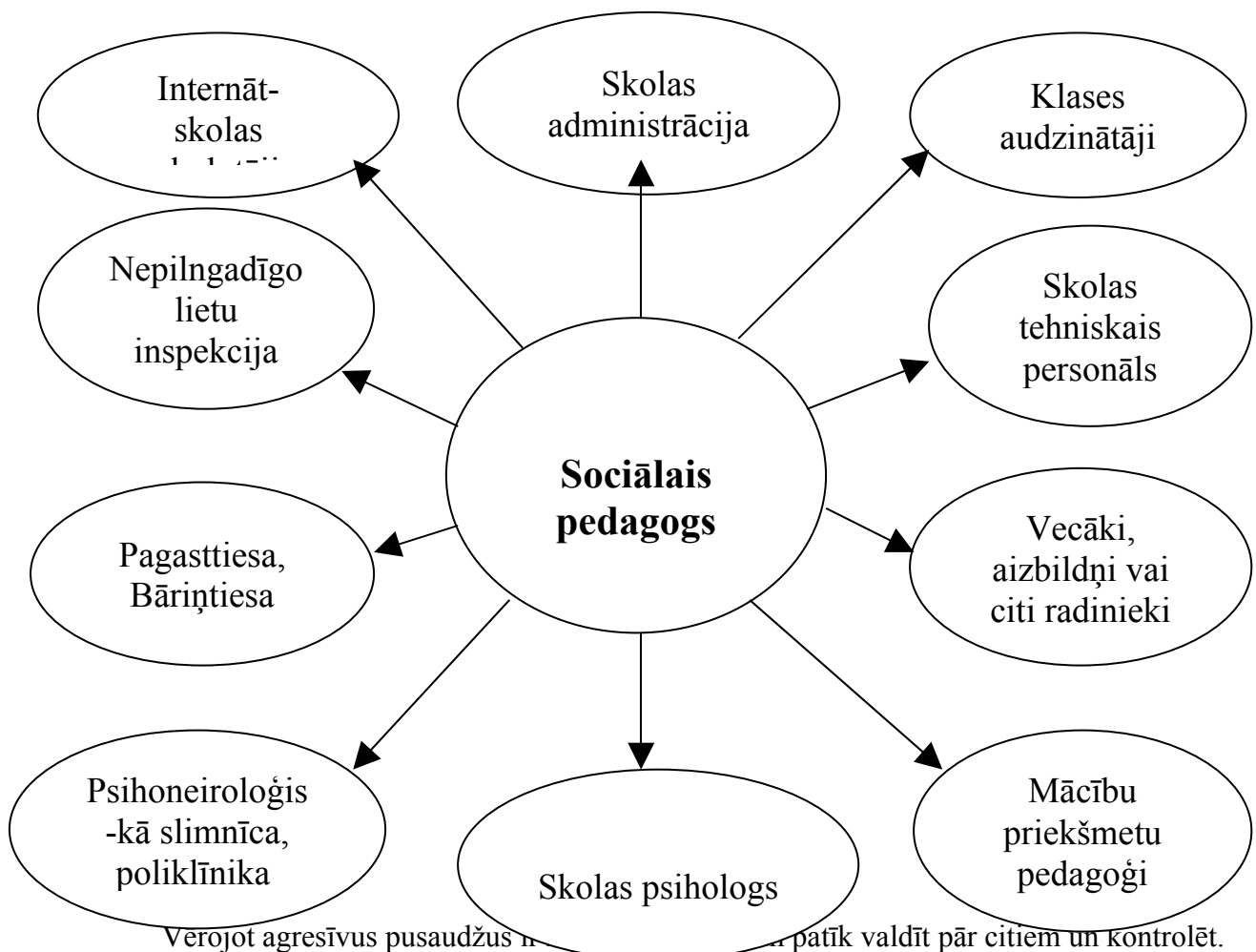

Audzēkņiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir nepieciešama palīdzība, kura tiek

virzīta no vienas puses, lai mainītu sarežģītu dzīves sociālo situāciju, bet no otras puses, lai mazinātu viņu sociālās, psiholoģiskās un pedagoģiskās problēmas, ar mērķi pakāpeniski tās atrisināt. Strādājot speciālajā skolā, “sociālā pedagoga galvenais uzdevums ir sniegt palīdzību pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem viņu kontaktā ar sabiedrību neatkarīgas dzīves nodrošināšanai” [25, 198]. No tā var secināt - jo mazāk agresīvs kļūst pusaudzis skolā, jo vairāk viņš kļūst neatkarīgs savā sociālajā uzvedībā ārpus mācību iestādes, un jo brīvāk viņš nodibinās kontaktus ar citiem cilvēkiem. Bet tas nav tik viegli - tas prasa patstāvīgu, pacietīgu ne tikai skolas kolektīva kompleksu darbību ar sociālā pedagoga personību priekšgalā, bet arī ciešu sadarbību ar ārpusskolas institūcijām: bāriņtiesu, pagasttiesu, pašvaldību, nepilngadīgo lietu inspekciju un nevalstiskajām organizācijām. Tieši kompleksveidīgā sociālpedagoģiskā pieeja ir jāpielieto darbā ar riska grupas bērniem. Sociālā pedagoga sadarbības shēma ir apkopota 11.shēmā.

11.shēma

Speciālās internātskolas sociālā pedagoga sadarbības shēma pusaudžu agresivitātes mazināšanā

Verojot agresīvus pusaudžus n... patīk valdīt pār citiem un kontrolēt. Viņiem patīk būt uzvarētājiem, rīkoties impulsīvi, neapdomājot sekas, nespējot atkāpties un

nomierināties, kad konflikts ir sākuma stadijā. Viņi parasti neatzīst, ka upuris ir vājāks; drīzāk viņi uzsver to, ka upuris viņus izprovocējis.

Agresīvam bērnam parasti tiek pievērsts vairāk uzmanības. Viņus pamana ne tikai pieaugušie, arī vienaudži viņiem pievērš vairāk uzmanības. Tādēļ arī turpmāk šo līderu agresivitāte pakāpeniski vairojas. Agresivitāti skolēnos izraisa arī tas, ka bērni izjūt skolotāja netaisnību pret viņiem. Dažus soda vairāk, citus nemaz. Dažkārt skolotājs pakļauj bērnus pārāk stingrai kontrolei - tas nereti notiek tad, ja viņš pats netiek galā ar savām problēmām. Terorizējot citus ar pārmērīgām prasībām ievērot kārtību, viņš it kā kompensē savu bezspēcību citu problēmu priekšā. Uzvedības problēmas var rasties arī tad, ja mācības notiek pasīvi, ja skolotājs prasa, lai bērni mācību vielu apgūtu lekcijas veidā. Bet strādājot ar audzēkņiem speciālajā skolā, vairāk ir jāpielieto praktiskās uztveramās metodes. Pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem nemāk sadarboties, viņiem nav attīstīta saskarsmes spēja. Skolā viņi kļūst nervozi, pārāk aktīvi un arī apkārtējos padara nervozus. Uzbudinājums un paškontroles trūkums rada klasē agresivitāti.

Pusaudzim ar speciālām vajadzībām agresivitāte izpaužas vēl spilgtāk nekā normāliem bērniem. Kritikas vietā viņam vajadzīgs drošs atbalsts un palīdzība. Ja klasē ir agresīvi bērni, skolotājam jāmeģina veidot tādu gaisotni, kurā agresivitātei nav vietas un agresīvi bērni netiek provocēti uz agresivitāti.

Skolotājam jābūt uzmanīgam ar dažādiem izteicieniem, neprovocējot un nemācot viņiem agresīvu uzvedību. No sociālpedagoģiskās darba pieredzes darba autore piemin gadījumu, kad skolotājs bija teicis: "Vai tad jūs par visiem nevarat ar viņu vienu tikt galā?" Tas bija pamudinājums uz agresivitāti uzbrukt kādam pusaudzim.

Tomēr jāņem vērā, ka par pusaudža agresivitāti nevar spriest tikai pēc ārējām reakcijām, jo ārēji līdzīgi var izpausties gan pusaudža neprasme sadzīvot ar vienaudžiem, gan aizsargagresija. Būtiski ir izzināt agresīvas uzvedības motīvus. Ja visos gadījumos pusaudzi dēvē par agresīvu, naidīgu un negatīvu uzvedības izpausmju cēloņus nenovērš, šī agresīvā darbība var pāraugt automātiskā agresivitātē, pusaudzim ilgstoši atrodoties nelabvēlīgos apstākļos, tā var veidoties par rakstura iezīmi. Nosliece uz reālu atklātu agresīvu uzvedību vairums gadījumos piemīt pusaudžiem ar pazeminātu un paaugstinātu pašvērtējumu. Augsts agresivitātes līmenis piemīt pusaudžiem ar pazeminātu un paaugstinātu pašvērtējumu. Vidējs agresivitātes līmenis vairums gadījumos piemīt pusaudžiem ar adekvātu pašvērtējumu. Mazas atklātas agresīvas uzvedības izpausmes iespēja piemīt pusaudžiem ar adekvātu pašvērtējumu. Zems agresivitātes līmenis konstatēts tikai pusaudžiem ar adekvātu pašvērtējumu. No personīgās sociālpedagoģiskās prakses darba autore var piebilst, ka audzēkņiem speciālajā

skolā ir bieži vien neadekvāts pašvērtējums: pārāk augsts vai zems. Tāpēc šo audzēkņu agresivitātes līmenis ir diezgan augsts.

Pēc A. Banduras [9, 53], kas ir sociālās iemācīšanas teorijas pārstāvis, agresivitāti var mazināt ar šādām metodēm:

1. apbalvojumu vai sodu;
2. citu atalgošanas vai sodīšanas novērošanu;
3. pašregulācijas mehānismu (lepnums, vainas izjūta).

Saskaņā ar šo teoriju, agresivitāti var mainīt, uzlabot, “izpētot sīkāk apstākļus, kas provocē agresiju” [12, 53], tādā veidā mazinot agresivitāti un tās izpausmes. To pašu domu izteica arī R. Berons un D. Ričardsons: “agresija nav neizbēgama, bet atbilstošos apstākļos agresiju var novērst vai kontrolēt” [18, 287]. Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likumu, bērna uzvedība ir kontrolējama “un nosakāma viņa atbildība” [3, 1]. Tāpēc daudz lielāka uzmanība ir jāpievērš agresijas cēloņu samazināšanai vai pat novēršanai.

Daudzi cilvēki izmanto sodu kā līdzekli cīņā ar agresiju. Tomēr pētot zinātnisko literatūru tiek noskaidrots, ka nepastāv vienādas teorijas par sodu efektivitāti. Vieni uzskata, ka bērnu nepieciešams sodīt, citādi viņš turpinās būt agresīvs vai pat kļūs vēl agresīvāks. Otri uzskata, ka, sodot bērnu, mēs viņam iemācām, ka agresivitāte ir pieļaujama un tādējādi mudinām viņu būt agresīvam. Prakse rāda, ka sods reizēm palīdz mazināt, bet ne vienmēr attur no agresīvas rīcības nākotnē. Tomēr daži speciālisti uzskata, ka, nevis sods nav iedarbīgs, bet gan veids, kā tiek sodīta cilvēka agresīvā uzvedība.

Soda mērķis ir likt bērnam saprast, ko viņš ir izdarījis, un likt iegauvēt, ka tā vairāk darīt nedrīkst. Tāpēc ir jāpaskaidro, ko sliktu bērns izdarījis un kā jūtās cits cilvēks.

Roberts Barons, viens no pazīstamākajiem agresivitātes pētniekiem, piedāvā trīs efektīvus sodīšanas priekšnosacījumus [10, 84]:

- a) sodam ir jābūt nozīmīgam no sodāmā viedokļa;
- b) nepieņemama uzvedība ir jāsoda pēc iespējas ātrāk;
- c) sodāmajam ir jājūt, ka viņa agresīva uzvedība neizbēgami tiks sodīta.

Šo priekšnosacījumu ievērošanas gadījumā sodīšana var būt pietiekami efektīvs līdzeklis agresivitātes mazināšanā. Ļoti svarīgi arī visas sabiedrības kopumā nosodoša attieksme pret agresivitāti. Sods viens pats iemāca baidīties no ārējiem kontrolieriem, nevis pašam uzņemties atbildību. Tāpēc svarīgi ir izskaidrot, kāpēc attiecīgā rīcība ir nevēlama, ļaujot pusaudzim pašam saprast savu atbildību par nodarījumu. Sodot pusaudzi, ir jāpārlicinās, vai viņš saprot, par ko tiek sodīts; vai saprot savu vainu. Lai sociālā pedagoga darbība agresivitātes mazināšanā nestu pozitīvus “augļus”, tās motīvam vajadzētu izrietēt no vajadzības aizstāvēt un mācīt, nevis no vēlmes sodīt. Tomēr reizēs, kad izdarīts pārkāpums,

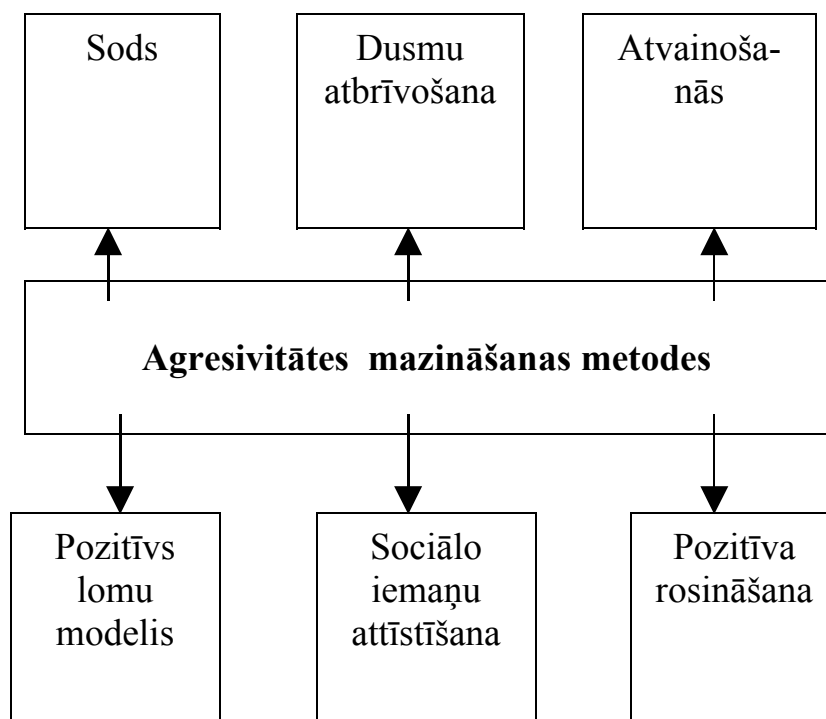
par kura izdarīšanu patiešām pienākas sods, efektīvs līdzeklis var izrādīties privilēģiju liegšana: piedalīšanās ekskursijās. Kad izdarīts pārkāpums, pusaudzim pašam ir jāuzņemas atbildība par savu rīcību. Saskaņā ar autoru kolektīva domām [2, 341], *agresīvam pusaudzim ir jāiemāca kontrolēt savas dusmas, pārvarēt problēmsituācijas; atrast sociāli atbilstošu veidu, kā izlikt iekšējo agresīvo enerģiju, piemēram, ar sporta vingrinājumiem un dejām.* Mācoties internātskolā, pusaudžiem ir svarīgi attīstīt:

- saskarsmes iemaņas — prasmi sniegt palīdzību citiem, efektīvi darboties grupu diskusijās un nodarbībās, izprast citu cilvēku problēmas un vajadzības, sadarboties, prast iesaistīties sarunās ar vienaudžiem;
- paškontroles iemaņas - ievērot skolas iekšējās kārtības noteikumus, spēt saglabāt mieru problēmsituācijās, sadarboties ar citiem dažādās situācijās, vienoties par kompromisu;
- akadēmiskās spējas - spēja patstāvīgi pildīt uzdevumus, klausīties un ievērot skolotāja norādījumus, lūgt palīdzību atbilstošā kulturālā veidā.

Darba autore uzskata, ka sociālajam pedagogam pirmām kārtām jāsadarbojas ar skolas psihologu, jo tas nepieciešams pusaudžu agresivitātes mazināšanā. Tāpēc ir vērts sīkāk aplūkot metodes, kas ir piedāvātas 12. shēmā.

12. shēma

Agresivitātes mazināšanas metodes (pēc psihologu kolektīva domām [12, 342-348])

Kā ir uzsvērts, “lai sods būtu efektīvs, tam jābūt tūlītējam; nozīmīgam; neizbēgamam. Tas nozīmē, ka **sods** seko uzreiz pēc agresīvas rīcības” [12, 342]. Individuālā veidā pārrunājot ar pusaudzi par viņa agresīvo uzvedību, sociālajam pedagogam ir jāpievērš uzmanība šādiem aspektiem:

- a) kāda viņa rīcība ir nepieņemama;
- b) kādu rīcību no viņa sagaida pedagogi, vecāki vai aizbildņi;
- c) kāpēc ir jārīkojas neagresīvi.

Psihologi uzskata, ka **dusmu atbrīvošana** dažādās fiziskās nodarbībās (dauzot spilvenu, plēšot vecas avīzes, uzrakstot dusmīgu vēstuli, bet nenosūtot) palīdz pusaudzīm mazināt agresivitāti. Agresīvs pusaudzis bieži vien savas dusmas “izlej” uz citiem cilvēkiem: pedagogiem, vienaudžiem vai uz jaunākiem skolēniem. Sociālajam pedagogam jābūt pacietīgam un *uz pārrunām par agresīvo uzvedību pusaudzi ir jāpasauc tad, kad viņš kļūst mierīgs*. Dusmas var darboties kā psiholoģiskās aizsardzības mehānisms, kas palīdz bērnam izvairīties no sāpīgu jūtu pārdzīvojuma vai arī izvairīties no trauksmes, kad zūd kontrole pār apkārt notiekošo. Tā var būt reakcija uz neveiksmēm, uz netaisnību. Dažreiz tā var būt arī bauda, kas gūta no tīša nodarījuma. Citreiz, tikai esot kopā ar vienaudžiem, pusaudzis izdara to, ko citā situācijā nedarītu: visi gāja, viņš arī; visi sita, viņš arī. Dusmu atbrīvošana attiecas arī uz pieaugušā un bērna sarunām - audzinošas sarunas jārisina, kad abas puses no dusmām ir atbrīvojušās.

Atvainošanās ir efektīvs līdzeklis, lai izvairītos no agresivitātes. Atvainošanās var būt vērtīga, kad dusmas jau ir pārgājušas. Atvainošanās atbrīvo cilvēku no iekšējiem negatīviem sirds pārmetumiem. Pateicoties atvainošanai, veidojas un nostiprinās bērna raksturs un labs pieradums.

Pozitīvs lomu modelis – pusaudzīm ir jāreda labs dzīves piemērs ar labvēlīgo neagresīvo uzvedību. Nevar agresivitāti uzvarēt ar agresivitāti. Tas izraisa pusaudžos vēl lielāku agresivitāti. No personīgās darba pieredzes autore var piebilst, ka mierīga, labvēlīga, bet nolemjoša attieksme pret pusaudžiem viņu agresivitātes laikā var dod labākus pozitīvus rezultātus.

Sociālo lomu attīstīšana palīdz pusaudzīm paskatīties uz savu problēmu no citas perspektīvas. Ir svarīgi iemācīt audzēkņus saprast citu cilvēku – tam, kā jūtas cits cilvēks: viņu vienaudži, draugi, pedagogi vai vecāki.

Pozitīva rosināšana ar empātiju, humoru var mazināt agresivitāti. Sociālajam pedagogam ir jāprot bērnu uzslavēt un apdāvināt ar mīlestību un cieņu pret viņu: “uzslava ir dvēseles vitamīns” [12, 348].

Izplatītākā ideja par agresivitātes mazināšanu saistās ar katarsi – atbrīvošanos no agresīvas enerģijas, “izlādējot” to sociāli pieņemamā veidā. Saskaņā ar V. Reņģes domām, “aktīva fiziska darbība atbrīvo no agresiju raisošās emocionālās spriedzes” [10, 83]. Tāpēc darba autore uzskata, ka ir vērts ieviest jaunu Latvijas Valsts likumdošanu speciālās izglītības sistēmā ar mērķi atļaut speciālās internātskolas audzēkņiem fizisko darbību skolas saimniecības uzturēšanā un vadīšanā, kas varētu būt viena no praktiskām metodēm pusaudžu agresivitātes mazināšanā un viņu morālās vērtību sistēmas veidošanā. Kā raksta M. Šakurova: “darbs attīsta saskarsmes prasmes, veicina pusaudža patstāvības attīstību, veido cienīgo attieksmi pret darba produktiem” [26, 86]. Pamatojums šai domai ir atrodams arī pie V. Gulanes: “valstī ir nepieciešama jauniešu kultūras politika, kuru realizējot mazinātos arī agresivitātes tendences jauniešu vidū” [4, 93]. Latvijā ir pamaz iespēju fiziski izlādēties” [8, 100].” Pēc V. Gulanes metodikas, darbības agresivitātes mazināšana ir jāveic, strādājot divos virzienos:

1. ar vecākiem [4, 94-119];
2. ar skolotājiem [4, 119-123].

1.1. apakšnodaļā . “Agresivitātes cēloņi” jau ir aplūkota vecāku agresivitātes ietekme uz bērna agresivitāti. Šeit pievērsīsimies tikai galvenajiem darba ar vecākiem aspektiem viņu bērnu agresivitātes mazināšanā, jo, pirmām kārtām uz vecākiem gulstas atbildība par bērnu audzināšanu. Tātad darba autore izvirza praktiskus norādījumus darbam ar vecākiem pusaudžu agresivitātes mazināšanā:

1. jāinformē vecāki vai uzticības personas par bērna agresivitāti skolā;
2. vecākiem jāsakārto savstarpējās attiecības, lai bērni neredzētu agresivitāti mājās;
3. vecākiem ir jāatsakās no negatīvas attieksmes pret bērna agresivitāti;
4. jāpaskaidro par TV un masu informācijas līdzekļos paustās agresivitātes negatīvo nozīmi;
5. biežāk jābūt skolā un jāinteresējas par viņu mācībām un uzvedību;
6. vecākiem ir jāmīl savi bērni tādi, kādi viņi ir;
7. pusaudžus ir jāiesaista vecāku dzīves problēmu risināšanā un fiziskajā darbībā: remonts, zemes uzrakšana.
8. biežāk ir jāaprunājas ar bērniem, konstatējot viņu personīgās problēmas un risinot tās;
9. vecākiem ir jāpiemēro attiecīgais soda veids par bērna agresivitāti;
10. vecāki ir jāinformē par agresivitātes mazināšanas dažādām metodēm (skat. 12.shēmu)

Pēc M. Šakurovas sociālpedagoģiskā darbība agresivitātes mazināšanā tiek organizēta piecos etapos [26, 85-86]:

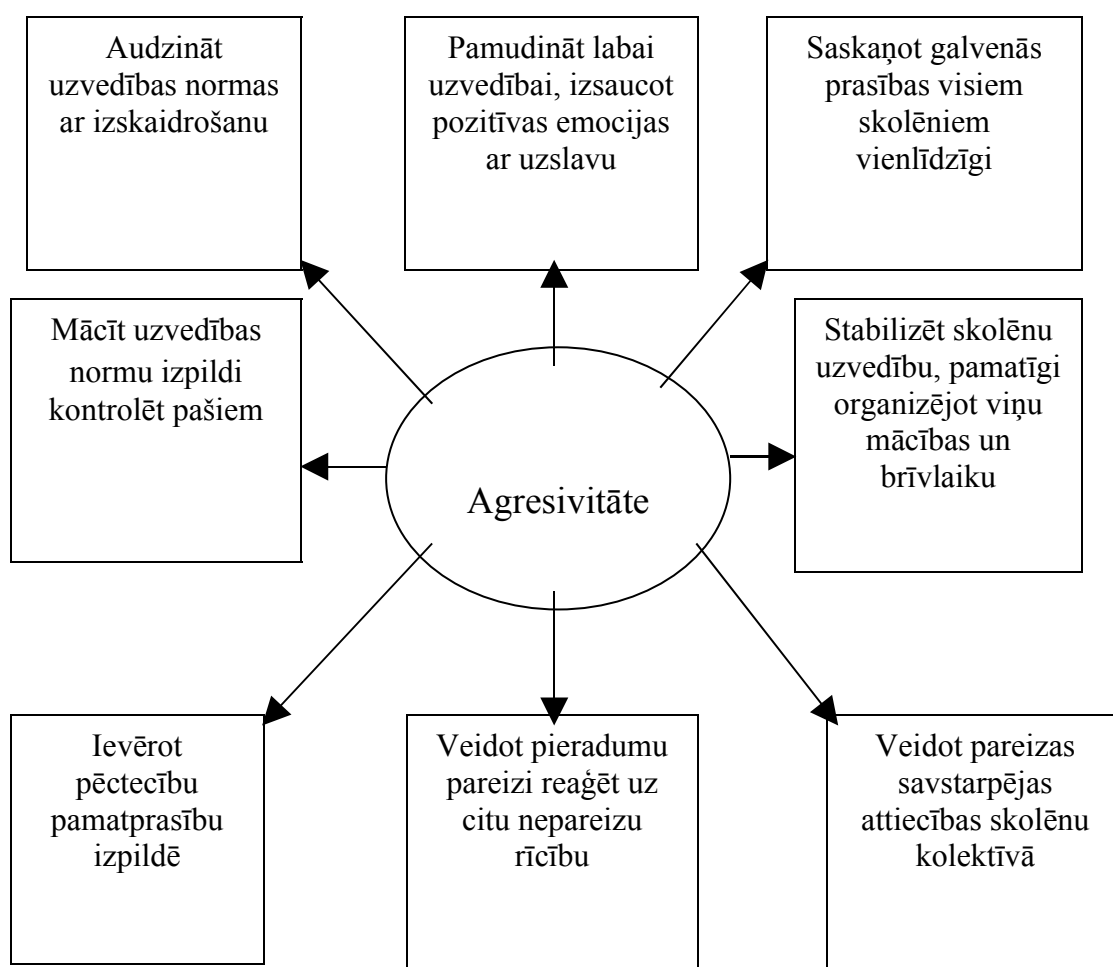
1. pusaudžu interešu un aizrautību meklēšana;
2. pozitīvas pusaudža personas īpatnības uzsvēršana;
3. pusaudža ziņojuma par sevi analīze un to pieņemšana ticībā;
4. negatīvas personības īpatnības noskaidrošana, kuru pusaudzis pats nepieņem;
5. kopīgās audzinātāja un audzināmo darbības, kas balstītas uz savstarpēju uzticēšanos.

Balstoties uz speciālās pedagoģijas kursu materiāliem un apkopojot iepriekš minēto, darba autore piedāvā agresivitātes mazināšanas paņēmienus, kas ir aplūkoti 13. shēmā.

13.shēma

Paņēmieni agresivitātes mazināšanā

(interpretējot 2005. gada speciālās pedagoģijas B2 kursu materiālus)

Pozitīvās pusaudžu īpatnības ir uzskatāmas par bāzi agresīvo pusaudžu audzināšanas darbā. Ja sociālais pedagogs savā darbībā balstās uz pozitīvām audzēkņu īpatnībām, tad ir iespējams veidot labvēlīgas savstarpējas attiecības ar bērniem. Apkopojot dažādu autoru formulētās agresivitātes mazināšanas iespējas, var nosaukt galvenos virzienus:

- darbība agresivitātes mazināšanā uzsākama jau pirmsskolas vecumā;
- agresivitātes transformēšana pozitīvā gultnē: sportā, dejā, sabiedriski derīgajā darbā;
- detalizēta pusaudžu personības un uzvedības izpēte;
- darbs ar pusaudžu iekšējo pasauli: tikumiskās uzvedības vingrinājumi, jūtu kultūras veidošana;
- pusaudži jā sagatavo patstāvīgai, ģimenes dzīvei, iepazīstinot viņus ar nākamajām profesijām;
- brīvā laika organizēšana;
- jāizvēlas metodes ar labestības dominanti - lūgums, ieteikums, pamudinājums, uzticēšanās;
- audzināšanas darbā ir jāiekļauj interesantas nodarbības, kas atbilst pusaudžu interesēm;
- jāpielieto visas agresivitātes mazināšanas metodes (skat. 12. shēmu);
- pašaudzināšanas un paškontroles attīstīšana;
- tikšanās ar psihologiem, policijas, medicīnas darbiniekiem (skat. 11. shēmu)
- jāiepazīstina ar pienākumiem, tiesībām un atbildību par agresivitātes sekām;
- jāiepazīstina ar administratīvo un krimināllikumiem;
 - pusaudžu agresivitātes mazināšanā jāpiedalās visiem - vecākiem, pedagogiem, sabiedrībai.

Sociālpedagoģiskā darbība ir cieši saistīta ar ekonomiskiem, politiskiem un personīgiem cilvēka dzīves apstākļiem, ar valsts sociālo politiku, indivīda komunikatīvajām iespējām sociālajā sfērā visos sabiedrības slāņos. Noslēdzot nodaļu par pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes cēloņiem un izpausmes veidiem var likties, ka agresivitāti nav iespējams novērst vai samazināt. Bet daudzi zinātnieki ir pārliecināti, “ka nepastāv pārliecinoši zinātniski pierādījumi, lai varētu apgalvot, ka agresivitāte ir neizbēgama. Gluži otrādi, arvien vairāk ir liecību tam, ka agresivitāti var novērst vai samazināt” [18, 328]. Tāpēc, sociālajam pedagogam, neskatoties uz lielo agresivitāti mūsdienu sabiedrībā, ir jābūt lielam optimistam un savā darbībā jāizmanto visas metodes un līdzekļi agresivitātes mazināšanā Latvijas speciālajās internātskolās.

3. Pusaudžu agresivitāte Medumu speciālajā internātpamatskolā

3.1. Agresivitātes izpausmes veidi

Bērniem ar speciālajām vajadzībām, kā arī trūcīgo un riska ģimeņu bērniem ievietošana internātskolās Latvijā ir kļuvusi par visplašāk izplatīto sociālās aprūpes veidu.

Medumu speciālā internātpamatskola atrodas Latvijas dienvidaustrumos, pie robežas ar Lietuvas Republiku, Medumu pagastā, Daugavpils rajonā 17 km attālumā no Daugavpils pilsētas. Šī vieta Latgales stūrītī iezīmējas ar 22 ezeriem ar kopējo platību 1375 ha. Latvijas kartē Medumi parādījās 16.gs. Medumos no 1915. gada līdz 1918. gadam bija frontes līnija, par ko liecina līdz šai dienai saglabājušās tranšejas un krusti. II pasaules kara laikā Medumu skolā atradās hospitālis. 1942./1943. gadā – vācu hospitālis, 1944./45.gadā – krievu hospitālis. Pēc kara Medumos notika deportācija. Līdz 1950. gadam tika izvestas 16 ģimenes. Viens no skaistākajiem Medumu pagasta nostūriem ir Medumu parks, kura iekārtošanu ir veicis XX.gs. sākumā Pēterburgas Botāniskā dārza pārzinis Lack. Šobrīd Medumu parkā ir saglabājusies 31 retu koku un krūmu suga. Medumu parka kopējā teritorija ir ap 12,5 ha. No 1997. gada parks ir dabas aizsargājamais objekts. XX.gs. 20. – 30. gados parks tika atjaunots. Katru gadu Medumu parkā notika Daugavpils rajona dziesmu un deju svētki. Medumu teritorijā ir dzīvojuši ievērojamākie Latvijas cilvēki: krievu kritiķis, literatūras darbinieks, tulks **Kornejs Čukovskis**, Ģenerālis **Andrejs Auzāns**, daudzkārtējā pasaules un Eiropas čempione **Uljana Semjonova**, Latvijas dzejnieks **Jānis Rainis**.

Medumu speciālās internātpamatskolas ēka būvēta 1938. gadā un šeit atradās Medumu pagasta padome, kuru finansēja Latvijas armijas Ģenerālis A. Auzāns. 1952.gada 01.septembrī pagasta ēkā atvērta Medumu palīgskola bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem. Vairāk kā 50 gadus šeit turpina mācīties bērni ar speciālām vajadzībām pēc A, B un C līmeņa programmas.

Medumu speciālajā internātpamatskolā pašlaik strādā 39 pedagogi ar augstāko pedagoģisko izglītību, trīs no tiem ar maģistra grādu. Vairāki pedagogi ir ieguvuši papildspecialitātes (pedagogs-logopēds) un saņēmuši sertifikātu, kas ir augstākās izglītības speciālajā pedagoģijā diploma ekvivalents.

Pedagogu vecums:

līdz 30 gadiem un jaunāki – 8 cilvēki,

31.39 – 6 cilvēki;

40 – 49 – 9 cilvēki;

50 –59 – 14 cilvēki;

60 un vecāki – 2.

Pedagogu pieredze:

līdz 5 gadiem – 5 cilvēki;

5-10 – 5 -“-

10-20 – 5 - “ -

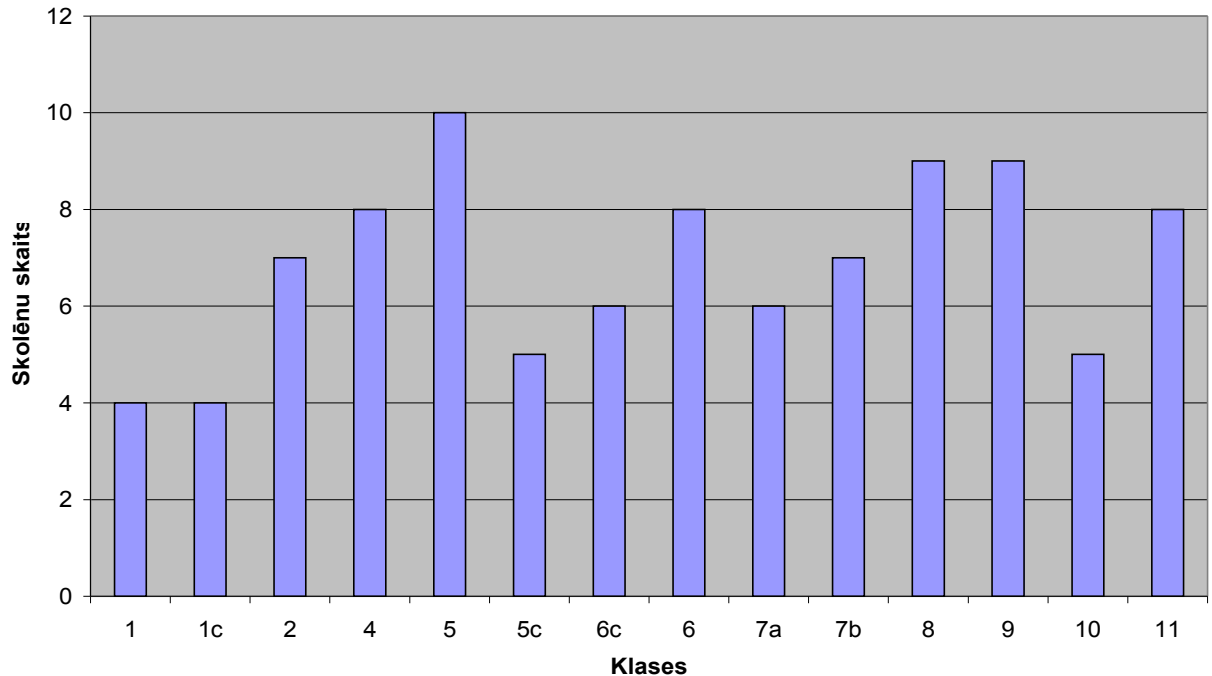
virs 20 gadiem - 24 - “-

Audzēkņu skaits: Uz 2006. gada 01. janvāri Medumu speciālajā internātpamatskolā mācas 96 audzēkņi (1. diagramma), no tiem: 9 – bērni – bāreņi, 6 bērniem- bāreņiem ir iecelti aizbildņi, 20 bērniem ir piešķirta invaliditāte, 20 – pilngadīgie, 11 audzēkņi ir juridiski brīvi.

Audzēkņu vecums: demogrāfiskais, pēc dzimuma un pēc tautības skolēnu sastāvs ir apkopots 2. - 6. diagrammās. Pamatojoties uz Daugavpils rajona Valsts pedagoģiskās – medicīniskās komisijas slēdzienu, notiek audzēkņu uzņemšana Medumu speciālajā internātpamatskolā, tiek konstatēts, ka tie ir ar viegliem un vidēji smagiem garīgās attīstības traucējumiem. Beidzot 9. klasi, audzēkņi saņem apliecību par pamatizglītību, un, atkarībā no spējām un vēlēšanās, var turpināt izglītību skolas 10.-12. arodklasēs. Mācību un ārpusstundu darbs tiek organizēts, ņemot vērā katra skolēna vajadzības un intereses, atbilstoši viņa veselības stāvoklim un attīstības līmenim. Skolā apmācības valoda ir krievu valoda, taču tiek intensīvi strādāts pie audzēkņu integrācijas sabiedrībā, latviskā vidē. Par pierādījumu tam var kalpot 9., 11. klašu audzēkņu valsts valodas eksāmenu kārtošana attiecīgās kategorijas saņemšanā. Mācību stundās un ārpusstundu pasākumos tiek padziļināti apgūta valsts valoda un kultūra. Skolā audzēkņi iegūst pamatizglītību dzimtajā krievu un latviešu valodā.

1. diagramma

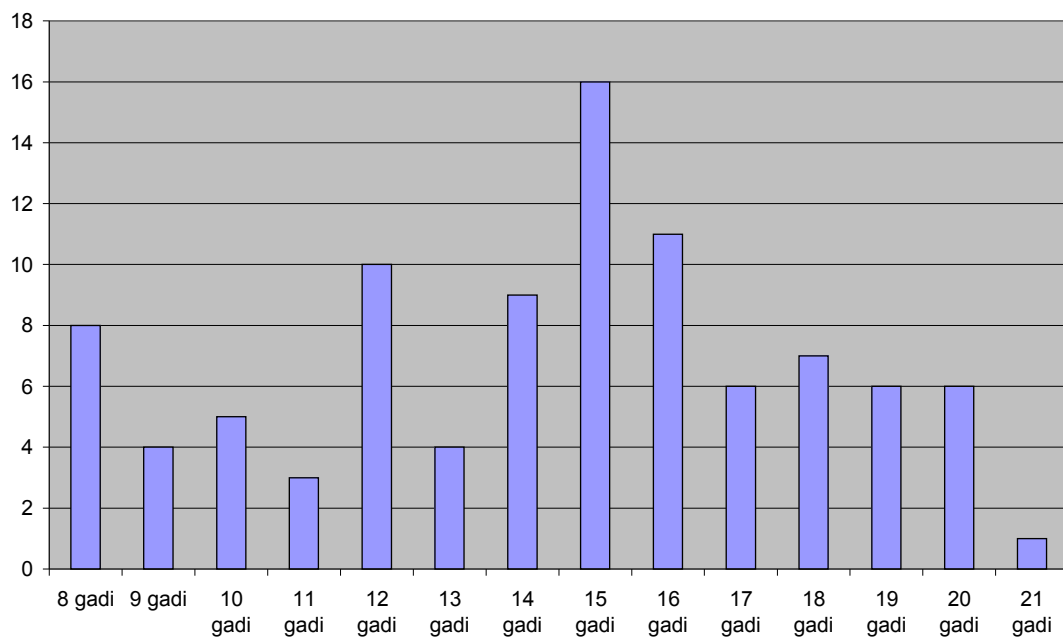
**Medumu speciālās internātpamatskolas skolēnu skaits pa klasēm uz
2006. gada 1. janvāri**

Kopā: 96 skolēni

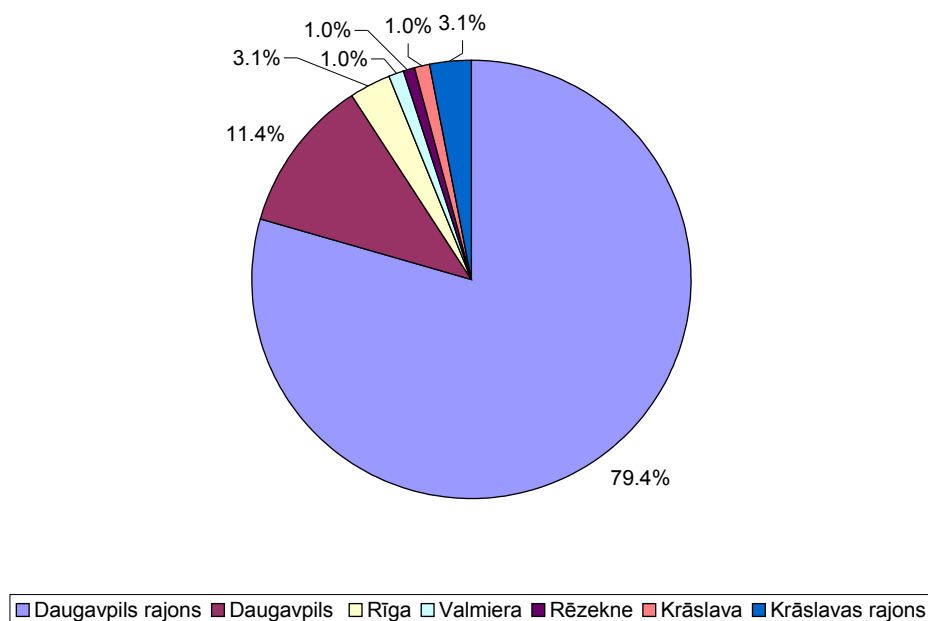
2. diagramma

**Medumu speciālās internātpamatskolas skolēnu skaits pēc vecuma uz
2006. gada 1. janvāri**

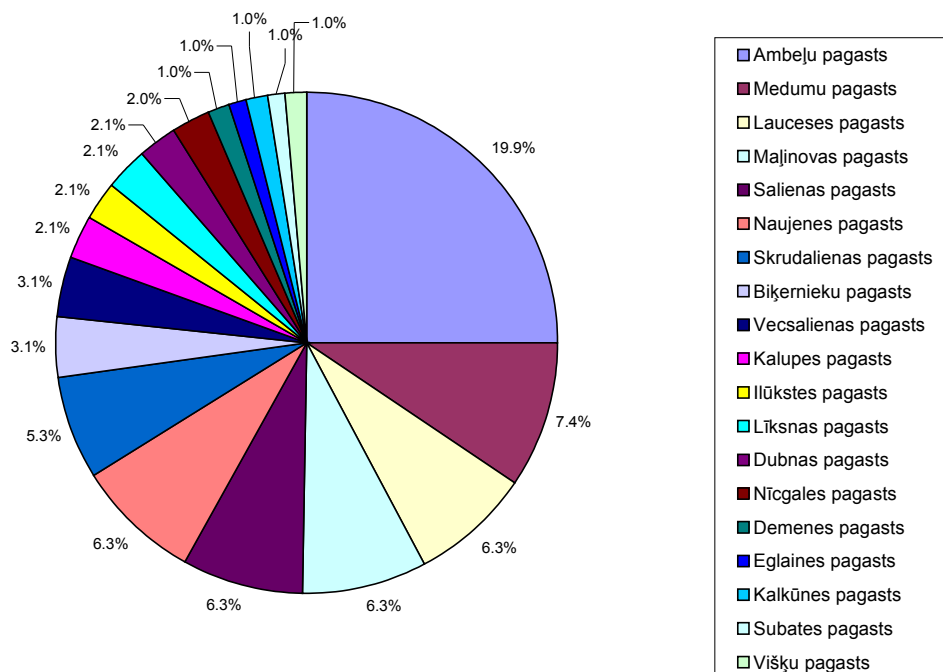

Vecumā: no 8 – 10 gadiem ir 17 skolēni;
no 11 – 16 gadiem ir 53 skolēni;
no 17 – 21 gadam ir 26 skolēni.

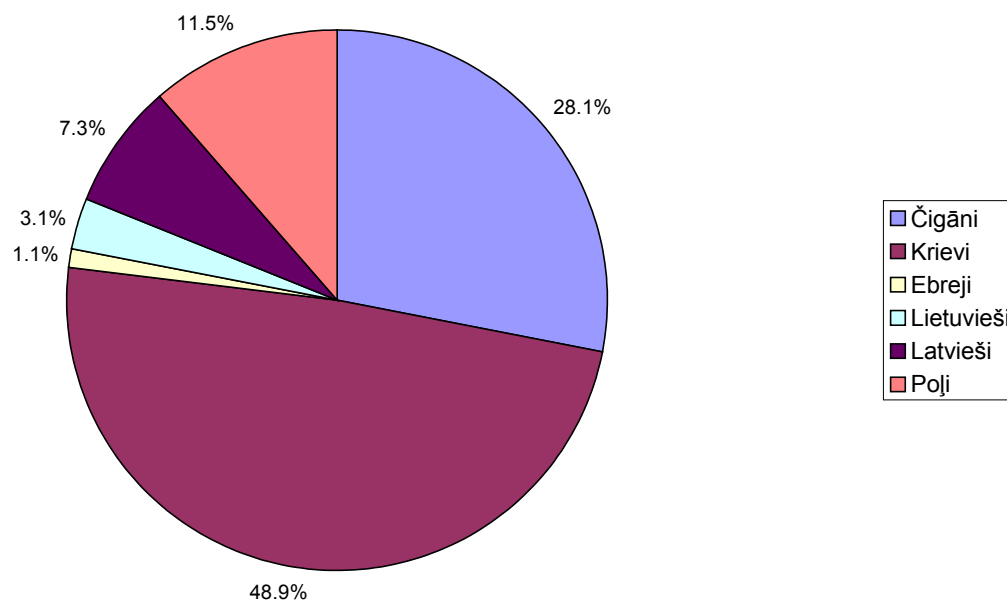
Medumu speciālās internātpamatskolas skolēnu demogrāfiskais sastāvs 2005./2006. mācību gadā

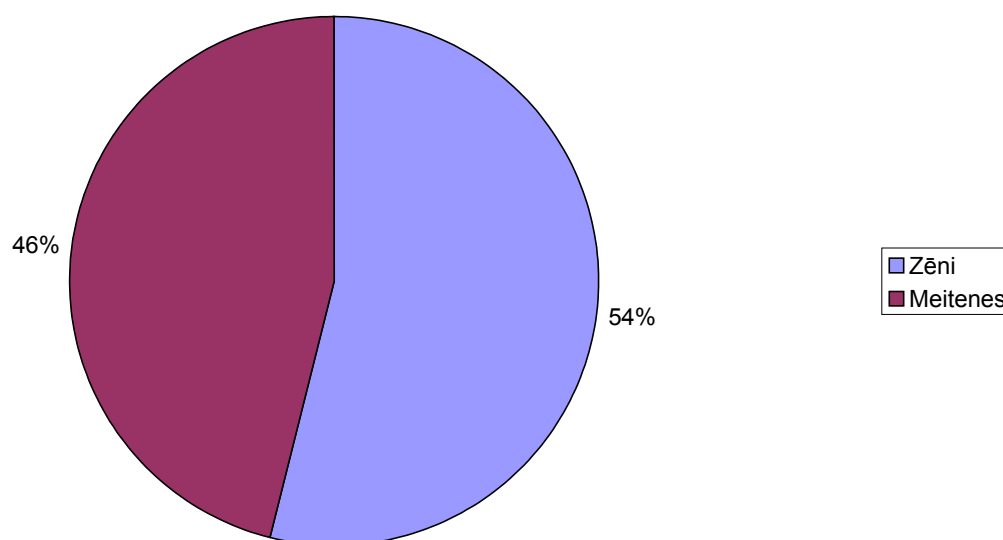
Medumu speciālās internātpamatskolas skolēnu demogrāfiskais sastāvs Daugavpils rajonā 2005./2006. mācību gadā

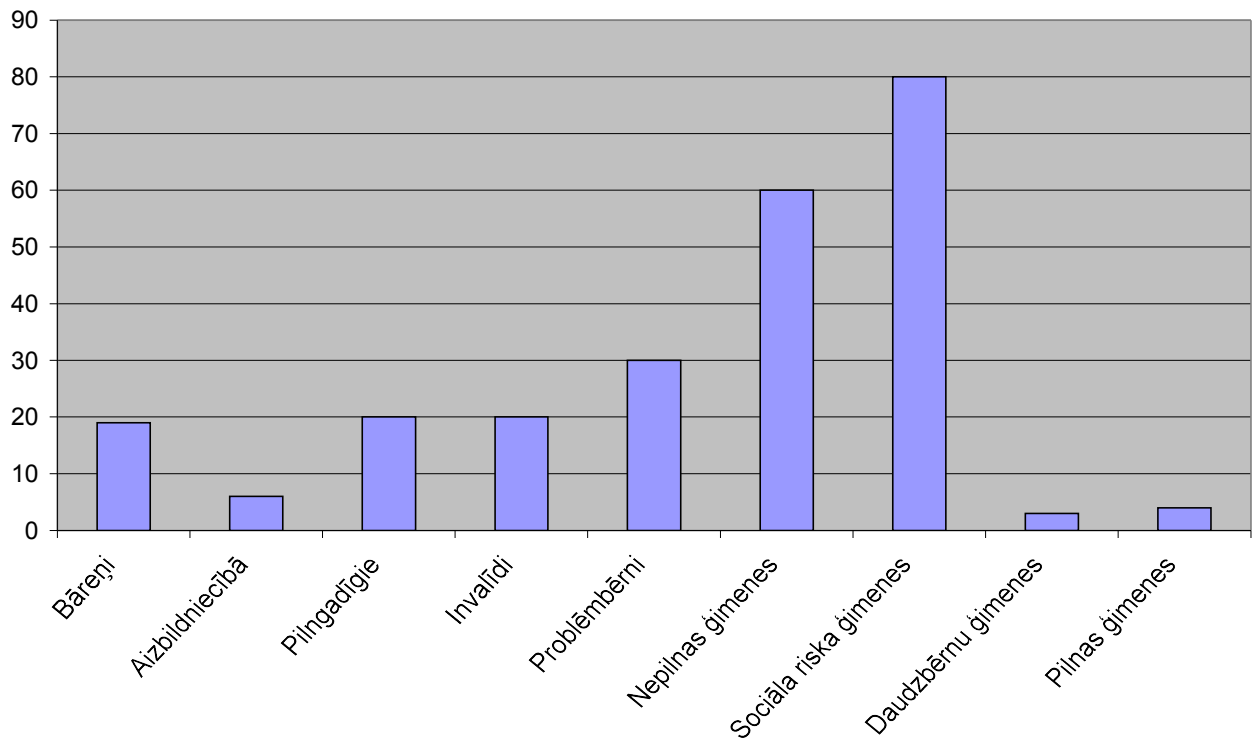
**Medumu speciālās internātpamatskolas skolēnu sastāvs pēc tautības uz
2006. gada 1. janvāri**

**Medumu speciālās internātpamatskolas skolēnu sastāvs pēc dzimuma uz
2006. gada 1. janvāri**

**Medumu speciālās internātpamatskolas skolēnu sociālās vides
raksturojums 2005./2006. mācību gadā**

Saskaņā ar skolas psihologa atzinumu par agresīviem pusaudžiem, pētījumam tiek izvēlēti 10 pusaudži no 5., 6., 7.b., 8. un 9. klases. Pētāmo pusaudžu dati ir apkopoti 6. tabulā.

6. tabula

Medumu speciālās internātpamatskolas agresīvo pusaudžu dati

Šifrs (audzēkņa personas apzīmējums)	Dzimums	Vecums gados	Kurā klasē mācās	Mācās šajā skolā kopš:	Medicīniskās- pedagoģiskās komisijas slēdziens (diagnoze) un sekundārās blakus parādības	Diagnostika	
						Psihologa	Klases audzinātājas
A	Vīr	15 g.	5. kl.	17.09. 2002.	Viegla garīgā atpalcība ar uzvedības traucējumiem. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas, ņemot vērā uzvedības traucējumus	Intelekta izpētes verbālās funkcijas: savu domu verbalizēšana ar grūtībām, vārdu krājums ārkārtīgi nabadzīgs, loģiskā domāšana ārkārtīgi zema	Bieži kavē stundas, nepilda skolotājas aizrādījumus, stundās nodarbojas ar blakuslietām: klausās magnetofonu vai zīmē
B	Siev	14 g.	5.kl.	01.09. 2001.	Viegla garīgā atpalcība. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas	Emocionāla, viegli uzbudināma, loģiskā domāšana attīstīta vāji.	Uz skolotājas aizrādījumiem runā pretī ar rupjiem vārdiem, smēķēšanas dēļ bieži kavē stundas, pļāpājot traucē citiem stundās
C	Vīr.	15 g.	6.kl.	01.09. 2000.	Viegla garīgā atpalcība. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas	Viegli uzbudināms, loģiskā domāšana attīstīta vāji, novērojams rīcības neadekvātums, vārdu krājums nabadzīgs	Ietekmē citus ar agresīvo uzvedību, nepaklausīgs, runā necenzētiem vārdiem. Savas kļūdas neatzīst, pārkāpumus nenozēlo
D	Vīr.	14 g.	7. b kl	15.10. 2004.	Adaptācijas traucējumi, mācīšanās traucējumi, pedagoģiskā ielaistība. Rekomendēta	Vārdu krājums nabadzīgs, loģiskā domāšana zemā līmenī	Rupjš pret pieaugu- šajiem, smēķē, atteicās no sarunas; kopš 10.07. 2005. ir policijas uzskaitē (par zādzību)

					apmācība pēc speciālās skolas programmas, ņemot vērā adaptācijas, mācīšanās traucējumus un pedagoģisko ielaistību		
E	Siev.	15 g.	7. b kl	01.09.2000.	Viegla garīgā atpalcība. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas	Loģiska domāšana attīstīta vāji, grūtības koncentrēties, vāja uzmanības noturība	Bieži aizbēg prom no vecākiem, tāpēc ka meitene ir iemīlējusies citas tautības (ne čigānu) jauneklī, smēķē, runā rupjiem vārdiem ar vienaudžiem un pieaugušajiem
F	Siev.	16 g.	8. kl.	01.09.1999.	Viegla garīgā atpalcība. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas	Emocionāla, viegli uzbudināma, atmiņa vāja	Pļāpīga, ne vienmēr var savaldīt savas emocijas, nelīdzsvarota, Prot aizvainot citus ar neglītiem vārdiem
G	Siev.	15 g.	8. kl.	01.09.1998.	Perinatāla encifalopātija ar attīstības aiztures sindromu. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas	Ļoti emocionāla, nelīdzsvarota, analītiska domāšana, spēj labi reproducēt.	Sportiska meitene, patīk dejot, bieži strīdas ar klases biedriem, var būt arī negodīga, nelabprāt iesaistās fiziskajā darbā, šī iemesla dēļ bieži rodas konflikti ar pedagogiem un vienaudžiem
H	Siev.	17 g.	9. kl	01.09.2005.	Viegla garīgā atpalcība uz fenilketone-rijas fona. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas	Audzēkne izstājās no vidusskolas, kur mācījās līdz 8.klasei (pēc speciālās programmas). Pieprasa sev uzmanību, pastāv grūtības ar audzēknes adaptāciju jaunajā skolas vidē	Nelabprāt iesaistās sabiedriski derīgajā darbā. Pēc mātes atzinuma, meitene atteicās palīdzēt mātei fiziskajā darbā jau no bērnības, pamatojot to ar savu slimību. Bieži ir konflikti klasē
I	Vīr.	14	7.a kl	15.04.	Viegla garīgā	Nespēj loģiski domāt,	Uzvedība

		g.		2004.	atpalcība ar izteiktiem uzvedības traucējumiem. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas, ņemot vērā smagas uzvedības traucējumus	uzmanības koncentrācija vājā līmenī, vārdu krājums nabadzīgs, dominē nelicenzēti vārdi.	potenciāli agresīva, visus konfliktus risina ar spēku, nedomājot iekoda jaunāko klašu skolēniem, lieto necenzētus vārdus, runā pretī, izsakot protestu pieaugušajiem, rupjš, bieži bojā skolas inventāru bez jebkāda iemesla, plēš drēbes. Kopš 31.05.2005. ir policijas uzskaitē
K	Vīr.	16 g.	7.a kl	01.09.1998.	Viegla garīga atpalcība ar izteiktiem uzvedības traucējumiem. Rekomendēta apmācība pēc speciālās skolas programmas, ņemot vērā smagas uzvedības traucējumus	Agresīvs pret vājākiem un jaunākiem par viņu, viegli uzbudināms, aizkaitināms, naidīgs, vāja uzmanības koncentrācija	Ļoti kustīgs un azartisks zēns, neklausā skolotājus un rada bīstamas situācijas skolas telpās (mēģināja lēkt no 2.stāva pa logu), vienmēr pārtrauc biedra runu, skolēnu kārtības noteikumus neievēro, smēķē, lieto necenzētus vārdus, ļaunprātīgi neievēro drošības noteikumus arodmācības stundās (met lāpstu)

3.2. Agresivitātes cēloņi

Pētot pusaudžus Medumu speciālajā internātpamatskolā tiek konstatēts, ka audzēkņu agresivitātes galvenie cēloņi pārsvarā atbilst tiem, kas ir aplūkoti diplomdarba 1.1. apakšnodaļā “Agresivitātes cēloņi”. Tie ir sekojoši:

pirmkārt, pusaudžu centrālās nervu sistēmas saslimšana, par ko liecina 6. tabulā apkopotās agresīvo pusaudžu diagnozes ar sekundārām blakus parādībām. Šeit autore piebilst, ka pēc pedagoģiskās - medicīniskās komisijas slēdziena, pusaudžu diagnoze “viegla garīga atpalcība” ir sinonīms jēdzienam “garīgās attīstības traucējumi vieglajā pakāpē”;

otrkārt, pedagoģiskās - psiholoģiskās vecumposma īpatnības, kas ir apkopotas 6. tabulā;

treškārt, nelabvēlīgo ģimeņu ietekme uz pusaudžu agresivitāti ir skaidri redzama 7. tabulā. Analizējot pētāmo pusaudžu ģimenes tiek konstatēts, ka no 10 pusaudžiem tikai 1 pusaudzis nāk no pilnas labvēlīgas ģimenes, kur abi vecāki ir ar augstāko izglītību un strādā atalgotu darbu. 2 pusaudži ir bērni - bāreņi, 3 pusaudži nāk no čigānu ģimenēm, 4 pusaudži nāk no nepilnām sociāli nelabvēlīgām ģimenēm. Pusaudžu sakari ar ģimenēm un radniekiem ir apkopoti 7. tabulā, un tie ir ļoti nožēlojami. Reti sakari ar ģimenēm, vecāku mīlestības un saskarsmes ar saviem bērniem trūkums dziļi ietekmē pusaudžu agresivitāti. Pētāmo pusaudžu agresivitātes izpausmes ir apkopotas 9. tabulā.

Masu komunikācijas līdzekļi: TV, video un datorspēles nevar uzskatīt par vienu no Medumu speciālās internātpamatskolas pusaudžu agresivitātes cēloņiem, jo saskaņā ar skolas iekšējās kārtības noteikumiem, audzēkņiem ir aizliegts skatīties TV, vai tas ir kontrolēts no pedagogu puses. Datori ir izmantoti tikai skolēnu apmācībai, nevis datorspēlēm. Videoaparātūra ir bieži izmantojama ar mērķi pozitīvi ietekmēt bērnu un pusaudžu uzvedību.

ceturtkārt, speciālās skolas izolētā vide ietekmē pusaudžu agresivitāti. Šīs agresivitātes cēlonis ir sīkāk apskatīts 1.1. apakšnodaļā “Agresivitātes cēloņi”. No pedagoģiskās darba pieredzes darba autore var piebilst, ka audzēkņiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir ļoti vēlams apmeklēt dažādus pasākumus ārpus skolas, kā tas tiek darīts Medumu speciālajā internātpamatskolā. Pusaudži ņem aktīvu dalību deju, lietišķās un vizuālās mākslas konkursos rajona, pilsētas un republikas mērogā. Daži audzēkņi Ziemas brīvdienās un Lieldienās apmeklē pareizticīgās baznīcas klosteri un brauc ekskursijās uz Latvijas un Lietuvas pilsētām. Ilgāku laiku strādājot skolā ar bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem un novērojot viņus, darba autore nāk pie secinājuma, ka audzēkņu piedalīšanās ārpus skolas pasākumos var būt viena no pusaudžu agresivitātes mazināšanas metodēm un tā var kalpot viņu adekvāta pašvērtējuma attīstībai.

Agresīvo pusaudžu ģimenes dati

Pus- audzis	Bērna sociā- lais stāvok- lis ģimenē	Vecāku aizgādības tiesības pār bērniem	Vecāku izglītība	Vecāku nodarbi nātība	Bēr- nu ska- its ģime- nē	Cik bieži bērns apmeklē ģimeni (rakstot, zvanot vai personīgi satiekoties ar vecākiem vai citiem radniekiem)
1	2	3	4	5	6	7
A	Bērns- bārenis	Latvijas Republikas Iedzīvotāju reģistrā ziņu par māti nav. Tēvam ir atņemtas aizgādības tiesības;	-	-	-	Kontakta ar tēvu un radniekiem nav
B	Piektais bērns ģimenē	Aizgādības tiesības ir saglabātas;	Speciālā pamat- izglītība	Bez- darbnie- ki	13	Skolas brīvdienās, t.i., 2-3 reizes mācību gadā
C	Trešais bērns ģimenē	Aizgādības tiesības ir saglabātas;	Pamat- izglītība	Bez- darbnie- ki	10	Skolas brīvdienās, t.i., 2-3 reizes mācību gadā
D	Pirmais bērns ģimenē	Vecāki ir šķīrušies; abiem vecākiem ir saglabātas aizgādības tiesības;	Mātei- nepa- beigta vidējā; tēvam- pamat- izglītība	Māte- mani- ķīre, tēvs strādā gadīju- ma darbus	2	2-3 reizes mēnesī apmeklē vecmāti. Ar vecākiem ir reti sakari
E	Pirmais bērns ģimenē	Aizgādības tiesības ir saglabātas;	Mātei- pamatizg- lītība, tēvam- speciālā pamat- izglītība	Bez- darbnie- ki	3	Kontakts ar ģimeni katru sestdienu un svētdienu

F	Trešais bērns ģimenē	Aizgādības tiesības ir saglabātas;	Nepabeigta vidējā	Māte ir bezdarbiece; Tēvs ar ģimeni nedzīvo	3	2 reizes mēnesī apmeklē māti; ar tēvu kontakta nav
G	Bērns-bārenis	Māte-mirusi; Tēvam ir atņemtas aizgādības tiesības	-	-	3	Rets kontakts ar brāļi pa tālruni (no cietuma)
H	Otrais bērns; Invalīds no bērnības	Aizgādības tiesības ir saglabātas; pilnā ģimene	Augstākā	Agronomi	2	Mācās internātskolā, bet dzīvo ģimenē
I	Vienīgais bērns	Māte-mirusi; Tēvam ir atjaunotas aprūpes tiesības	Tēvam-vidējā	Bezdarbnieks	1	1 reizi mācību gadā
K	Otrais bērns ģimenē	Mātei ir atjaunotas aprūpes tiesības; tēvs-miris.	Mātei-vidējā;	Nestrādā vai strādā gadījuma darbus	2	Audzēknis brauc uz mājām katru sestdienu un svētdienu, bet ar māti kontakts ir nelabvēlīgs un nepastāvīgs

Analizējot 7. tabulā piedāvātos pētāmo pusaudžu ģimenes datus, darba autore uzskata par pastāvīgā darba ar ģimenēm nepieciešamību un aktualitāti. Uzlabojoties pusaudža personīgām attiecībām ar ģimeni, var cerēt uz viņa adekvāto uzvedību skolā un pēc skolas absolvēšanas, jo bērns vairāk mācās no vecāku dzīves piemēra, nekā no viņu vārdiem.

No sociālpedagoģiskā darba pieredzes autore vēlas piebilst, ka vecāku audzināšanas principi ļoti bieži nesakrīt ar skolas pedagoģiskiem audzināšanas principiem. Šeit ir redzama dziļa plaisa. Apsekojot pusaudžu ģimenes tika konstatēts, ka vecāki bieži lieto necenzētus vārdus, kopā ar bērniem smēķē, un kas vēl ļaunākais, kopā ar viņiem lieto alkoholiskus dzērienus, kas ir pilnīgi pretrunā ar skolas iekšējās kārtības noteikumiem un audzināšanas principiem. Tāpēc strādājot pie pusaudžu agresivitātes mazināšanas, sociālajam pedagogam ir pastāvīgi jāstrādā arī ar audzēkņu nelabvēlīgām ģimenēm viņu negatīvās ietekmes uz bērna uzvedību mazināšanā.

Lai noskaidrotu pusaudžu agresivitātes līmeni, Medumu speciālās internātpamatskolas psihologs izmantoja Bassa-Darki testu (10. pielikums). Aptauja ietver sevī 75 apgalvojumus,

uz kuriem pētāmajam jāatbild ar JĀ vai NĒ. Veidojot savu aptauju, A. Bass un A. Darki izdalīja sekojošus reakciju veidus:

1. **Fiziskā agresija**- fiziska spēka pielietošana pret citu cilvēku.
2. **Netiešā agresija** – aplinkus virzīta uz citu personu vai arī ne uz ko.
3. **Aizkaitinājums** – gatavība negatīvu jūtu izpausmei mazāka uzbudinājuma dēļ (ātrsirdība, rupjība).
4. **Negatīvisms**- opozicionāra maniere uzvedībā- no pasīvas pretošanās līdz aktīvai cīņai pret pastāvošajām tradīcijām un likumiem.
5. **Aizvainojums**- skaudība un naidīgums pret apkārtējiem par reāli esošām un iedomātām darbībām.
6. **Aizdomīgums**- diapazonā no neuzticības un piesardzības attiecībās ar citiem līdz pat pārliecībai, ka citi cilvēki plāno un nodara ļaunu.
7. **Verbālā agresija** – negatīvu jūtu izpausme caur formu (kliegšana, spieģšana) un caur saturu (lamas, draudi).
8. **Vainas apziņa** – izrāda subjekta iespējamo pārliecību, ka viņš ir slikts cilvēks, ka ir visa ļaunā centrs, kā arī spēj radīt sirdsapziņas pārmētumus.

Pielietojot doto metodiku, jāatceras, ka agresivitāte kā personības īpašība un agresija, kā uzvedības akts, var tikt saprasta psiholoģiskās analīzes kontekstā, pētot personības vajadzību – motivācijas sfēru. Šie jautājumi ir psihologa kompetencē, tāpēc sociālais pedagogs, izmantojot psihologa datus, strādā pie skolēnu agresivitātes mazināšanas, palīdzot audzēkņiem vieglāk integrēties sabiedrībā, kas ir viens no sociālpedagoģiskās darbības mērķiem. Psihologa apkopotu pusaudžu agresivitātes dati ir piedāvāti 8. tabulā.

8. tabula

Pētāmo pusaudžu agresivitātes dati

Pus- audža apzīmē- jums	1.Fizis- kā a.	2.Netiešā a.	3.Aizkai- tinājums	Negatī- visms	5.Aizvaino- jums	6.Aizdomī- gums	7.Verbā- lā a.	8.Vai- nas apziņa
A	5	9	8	4	7	8	10	7
B	5	5	7	3	7	9	7	8
C	6	4	6	5	7	7	7	3
D	7	0	4	3	5	8	6	7
E	4	4	7	1	5	5	8	8
F	3	6	6	2	7	4	5	8
G	6	7	9	4	6	9	10	4

H	7	4	5	3	6	5	9	8
I	5	9	6	4	5	8	11	7
K	7	0	4	5	8	6	9	5

Pēc skolas psihologa analīzes tiek konstatēts sekojošais:

Audzēknim A agresivitāte ir normas robežā, naidīguma līmenis ir paaugstināts, izteikta ir verbālā un netiešā agresija.

Audzēknim B ir paaugstināts naidīguma līmenis, agresivitāte ir normas robežā.

Audzēknim C ir paaugstināts naidīguma līmenis, izteikta verbālā agresija, aizvainojums un aizdomīgums.

Audzēknim D ir paaugstināts naidīguma līmenis, agresivitāte normas robežā.

Audzēknim E agresivitāte ir normas robežā, naidīgums normas robežā, izteikti: aizkaitinājums, vainas apziņa un verbālā agresija.

Audzēknim F ir paaugstināts naidīguma līmenis, agresivitāte ir pazemināta, spilgti izteikti aizvainojums un vainas apziņa.

Audzēknim G ir paaugstināts naidīguma līmenis, agresivitātei ir tieksme paaugstināties, spilgti izteikta verbālā agresija, aizdomīgums un aizkaitinājums.

Audzēknim H ir nedaudz paaugstināts naidīguma līmenis, izteikti verbālā agresija un vainas apziņa.

Audzēknim I agresivitāte ir normas robežā, naidīguma līmenis ir paaugstināts, izteikta ir verbālā un netiešā agresija.

Audzēknim K ir paaugstināts naidīguma līmenis, agresivitāte normas robežā.

Interpretējot psihologa datus par pusaudžu agresivitāti pirmajā acu skatienā var likties, ka pusaudžu agresivitātes šajā skolā nav. Taču šie dati var kalpot par pierādījumu tam, ka *pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitāti nav iespējams konstatēt ar testu, kas paredzēts pusaudžiem bez garīgiem traucējumiem*. 1.2. apakšnodaļā ir analizēti pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes cēloņi. 6. shēmā piedāvātā pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem personības struktūra liecina par to, ka centrālās nervu sistēmas organiskie bojājumi dziļi ietekmē viņu personību, tajā skaitā arī zināšanas, iemaņas un prasmes. Tāpēc šiem pusaudžiem ir grūti adekvāti sevi novērtēt un spriest par savu agresīvo uzvedību, kaut gan ikdienas novērojumi liecina par izteiktu agresivitāti attiecībās ar vienaudžiem un pedagogiem. Šo faktu arī pamato autores ilggadīgais pedagoģiskais darbs speciālajā internātskolā.

Iegūtie dati par to, ka pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir zema agresivitāte izskaidrojami ar šādiem iemesliem:

pirmkārt, pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem nespēj adekvāti novērtēt sevi;

otrkārt, ir sarežģīti spriest par pusaudžu agresivitātes līmeni, jo testa teksts pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir grūti izprotams.

Novērojot Bassa-Darki testa veikšanas gaitu autore pamanīja, ka pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem testa teksts sagādāja daudz problēmu, jo viņiem bija diezgan grūti izprast jautājumu, pareizi novērtēt sevi un atbilstoši atbildēt. Balstoties uz šo faktu, jāatzīst, ka adekvātai pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes līmeņa noteikšanai ir jāizmanto kvalitatīvas pētniecības metodes, piemēram, novērošana. Lai gan šī metode ir daudz sarežģītāka, jo tā prasa detalizētāku apstrādi, tomēr šādi ir iespējams iegūt adekvātākus pētījuma rezultātus, kas atspoguļotu reālo situāciju skolā. Autore piedāvā agresivitātes izpētē iesaistīt vairākus ekspertus: klases audzinātājus, internātskolotājus, mācību priekšmetu skolotājus, nakts aukles un tehnisko personālu, kuri aprakstoši raksturo pētāmā pusaudža raksturīgāko agresivitātes izpausmes situāciju. Tāpēc darba autore piedāvā pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem **novērošanas programmu**, pamatojoties uz kuru tiek izstrādāta audzēkņu agresivitātes mazināšanas programma.

Medumu speciālās internātpamatskolas pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem novērošanas programma

Mērķis: noskaidrot pusaudžu agresivitātes tipus

Uzdevumi: novērot pusaudžu uzvedību skolas starpbrīžos, pēc mācību stundām un internātā

Laiks: 01.12.2005.- 03.03.2006.

Novērošanas vieta: gaitenis, klašu telpas, ēdnīca, skolas darbnīca, guļamistaba

Novērojamo audzēkņu vecums: 14-17 gadi

Dzimums: siev., vīr.

Novērojamās īpatnības:

Uzvedība: kož, sļauj, kaujās, plēš drēbes, dur, traucē citam skolēnam nodarboties ar iecerēto darbību.

Valodas kultūra: lamājas rupjiem vārdiem, kliez, atsakās dot paskaidrojumu par savu rīcību, vārdiski pazemo citu cilvēku, izplata melus, baumas.

Saskarsme: atteikšanās no sarunas, atteikšanās no mutiska paskaidrojuma, nelabprāt kontaktējas, neatbild.

Novērošanas slēdziens - agresivitātes tipa noteikšana.

Pētāmo pusaudžu novērošanas rezultāti ir apkopoti 9. tabulā.

9. tabula

Pētāmo pusaudžu novērošanas rezultāti

Audzēk nis	Matemāt. skolotāja atzinums	Latviešu valodas skolotājas atzinums	Krievu valodas skolotājas atzinums	Internāt- skolotāja atzinums	Nakts aukles atzinums	Tehniskā personāla atzinums	Soc. pedagoga atzinums
1	2	3	4	5	6	7	8
A	Kavē stundas, atsakās sniegt mutisku paskaidroju mu	Nepilda uzdevu- mu, jo viņam, it kā kāds nozadzis burtnīcu (melo)	Kavē stundas un nesniedz paskaidro- jumu	Atsakās teikt patiesību par audzēkni Q, kurš nebija vainīgs, kaut audzēknis A tam bija liecinieks	Ilgi nevar nomieri- nāties, jo ilgstoši spēlējās ar magnetof onu	Traucē mazgāt grīdas, stāvēt uz vietas	Audzēknim A dominē verbālais, pasīvais, netiešais agresivitātes tips.
B	Runā rupjiem vārdiem, aizvaino- jot citas nečīgānu tautības meitenes	Nav sagatavo- jusies stundai, jo pirms stundas bija strīds gaitenī: kāds viņu nejauši pagrūda	Saka rupjus vārdus skolotājai, kura liek pildīt klases darbus	Skaļi kliedz uz internāt- skolotāju, kura liek nomazgā- ties pirms gulētieša- nas	Uz aizrādīju miem par pļāpāša- nas izbeigša- nu, reaģē asi, lietojot necenzē- tus vārdus	Bez atļaujas ņem tehnisko inventāru	Audzēknei B dominē verbālais, aktīvais, tiešais, agresivitātes tips.
C	Atsakās pildīt klases darbus	Runā pretī rupjiem vārdiem, pats nestrādā stundā un traucē to darīt citiem	Patvaļīgi staigā pa klasi, traucējot citiem strādāt	Uzkāpa uz koka bīstamā augstumā, apdraudot savu un citu skolēnu dzīvību	Neklau- sa, uz lūgumu nomieri- nāties reaģē ar necenzē- tiem vārdiem	Zog svešas mantas	Audzēknim C dominē fīziskais, pasīvais, netiešais agresivitātes tips.
D	Nav saga- tavojuies stundai, kavē, atsakās strādāt stundā	Vienal- dzīgs pret mācībām un pieaugušo aizrādīju- miem.	Rupjš pret pieaugu- šiem, smēķēša- nas dēļ kavē stundas	Savlaicīgi nesaklāj savu gultu	Pārsvarā uzvedās paklau- sīgi	Nesasveici- nās ar pieaugu- šajiem	Audzēknim D dominē verbālais, pasīvais, tiešais agresivitātes tips.
E	Apsaukā vienaudzus	Stundā klausās mūziku,	Smēķēša- nas dēļ kavē	Kopā ar draudzeni cenšas	Raksta aizvaino- jošas	Dažreiz rupji attiecas pret	Audzēknei E dominē verbālais,

		neseko līdzī stundas norisei, apvaino skolotāju ar nepieklājīgiem vārdiem	stundas, neatvainojas par kavējumu	pazemot pretējā dzimuma skolēnus	zīmītes	pieaugušajiem	aktīvais, tiešais agresivitātes tips.
F	Dažreiz izsaka melus par savu draudzeni	Raksta zīmītes ar aizvainojšiem, nekrietniem vārdiem	Pļāpā stundā ar draudzeni	Patīk sarunāties ar internātskolotāju par savu uzvedību	Ne vienmēr savlaicīgi iet gulēt (pļāpā par citiem)	Var būt arī akurāta, cenšoties saglabāt savu ārējo izskatu	Audzēknei F dominē verbālais, aktīvais, netiešais agresivitātes tips.
G	Nevar mierīgi nosēdēt, stundu beigās sāk šūpoties	Uzdevumus pilda salīdzinoši labi, uzvedība apmierinoša	Patīk izteikties par citiem skolotājiem, ne vienmēr ievērojot ētikas principus	Nepatīk fiziski strādāt, uz aizrādījumiem reaģē asi: ar rupjiem vārdiem, bet tomēr izpilda savus pienākumus	Ilgi var pļāpāt ar draudzeni, neievērojot nakts miera noteikumus	Ātras dabas bērns, dažreiz izplata tenkas par citiem cilvēkiem	Audzēknei G dominē verbālais, aktīvais, netiešais agresivitātes tips.
H	Stundā ir uzmanīga, bet uzdevumus risina ar grūtībām. Uzvedība apmierinoša	Var izraisīt strīdus, viegli uzbudināma	Dažreiz atteicās no sarunām ar klases biedriem, viegli apvainojas	Iesaistās pasākumos pēc mācību stundām, izrāda savu pārākumu par citiem.	Nedzīvo internātā	Audzēknes ārējais izskats ļoti sakopts. Uzvedība apmierinoša	Audzēknei H ir verbālais, pasīvais, tiešais agresivitātes tips.
I	Uzvedība un uzcītība neapmierinoša. Nepaklausīgs, ļoti bieži konfliktē ar vienauddzīem	Uzvedība agresīva, staigā pa klasi, uz skolotāja aizrādījumiem pilnīgi nereaģē, pat mēģināja mest ar	Lieto necenzētus vārdus, runājot pretī skolotājai, nepilda klases darbus, lauž rakstāmos piederu-	Savu uzvedību pilnīgi nekontrolē, atsakās no darba, smēķē un cigarešu iegādei veica zādzību	Apsaukā meitenes un ar viņām ir agresīvs: klieudz, kož, spārda ar kājām, rausta drēbes	Publiski pazemoja skolas tehniko darbinieci, apsaukājot viņu ar necenzētiem vārdiem	Audzēknim I ir fiziskais, aktīvais, tiešais agresivitātes tips.

		krēslu	mus				
K	Pilnīgi ignorē skolotāja prasības, nesavaldīgs, lieto necenzētus vārdus, pirmais izraisa strīdus un kautiņus	Plēš burtnīcas, atteicās pildīt klases darbus, draud ar izlūkšanu pa logu no 2.stāva	Stundas laikā neraksta, klieudz, bēg prom no klases, lieto necenzētus vārdus, ar spēku izrēķinās ar jaunāko klašu skolēniem	Audzēknis ir ļoti nesavaldīgs, ļoti naidīgs, dusmīgs, sociāli bīstams (met ar lāpstu)	Bieži bēg prom no skolas	Uz skolu atbrauca alkohola reibumā	Audzēknim K ir fiziskais, aktīvais, tiešais agresivitātes tips.

Apkopojot pētāmo pusaudžu novērošanas rezultātus var secināt, ka:

- 7 audzēkņiem dominē *verbālais agresivitātes tips*:
 audzēkņiem G un F - verbālais, aktīvais, netiešais agresivitātes tips;
 audzēkņiem B un E - verbālais, aktīvais, tiešais agresivitātes tips;
 audzēkņiem D un H – verbālais, pasīvais, tiešais agresivitātes tips;
 audzēknim A – verbālais, pasīvais, netiešais agresivitātes tips;

No 7 audzēkņiem, kam ir konstatēts verbālais agresivitātes tips, 2 ir zēni, 5 ir meitenes.

- 3 audzēkņiem dominē *fiziskais agresivitātes tips*:
 audzēknim C – fiziskais, pasīvais, netiešais agresivitātes tips;
 audzēkņiem I un K – fiziskais, aktīvais, tiešais agresivitātes tips.

3 audzēkņi, kam ir konstatēts fiziskais agresivitātes tips, ir zēni.

Tātad, darba autore piedāvā pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanas programmu, sadarbojoties ne tikai ar agresīviem pusaudžiem, bet arī izveidojot komandas darbību ar pusaudžu vecākiem vai uzticības personām, ar mācību priekšmetu skolotājiem, psihologu, internātskolotājiem un tehnisko personālu.

4. Sociālā pedagoga darbības programma agresivitātes mazināšanā, tās realizācija un iegūto rezultātu analīze

Pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem fiziskās agresivitātes sekas ir acīm redzamas, sabiedrības nosodījums par to ir noteiktāks un atklātāks. Verbālā agresija ir grūtāk atklājama, jo tās iedarbībai un rezultātiem ne vienmēr var atrast acīm redzamus pierādījumus. Verbālā agresija ir emocionālās sāpes, bailes, dusmas, kauna, nomāktības sajūta. Līdzīgas izjūtas rada psiholoģiskā agresija – draudi, apsaukšanās, apvainojumi, ignorēšana, ķircināšanās u.c. Verbālā agresija ir daudz izplatītāka mūsdienās. Uzskata, ka zēniem vairāk raksturīga ir fiziskā, bet meitenēm – verbālā agresija. Tomēr tas neizslēdz iespēju, ka abi agresīvās uzvedības veidi var būt raksturīgi abiem dzimumiem. Grūtāk pazīstamas un izprotamas mēdz būt tās situācijas, kad agresija izpaužas netieši. Bērna iekšējā neapmierinātība var izlauzties gan kā dusmu uzliesmojums šķietami nepamatotās situācijās, kad dusmas ir ilgstoši uzkrājušās un tagad atradušas ceļu uz āru. Dažreiz agresīvā uzvedība var tikt pārnesta un izpausta ne vairs pret to, kas izraisījis dusmas, bet gan kaut kur citur – pret kādu citu cilvēku vai lietu. Piemēram, bērns neatļaujas izgāzt savas dusmas uz skolotāju, bet atļaujas to pret savu vienaudzi; vai arī bērns neuzdrošinās cīnīties ar fiziski stiprāku vienaudzi, bet savas dusmas izlādē, atrodot kādu vājāku vai salaužot kādu priekšmetu. Pēc A. Banduras [9, 53], agresivitāti var mazināt ar šādām metodēm: apbalvojumu vai sodu; citu atalgošanas vai sodīšanas novērošanu; pašregulācijas mehānismu (lepnums, vainas izjūta).

Latvijā nav izstrādāta konkrēta sistēma darbam ar bērniem un pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem viņu agresivitātes mazināšanā. Kā sociālais pedagogs autore pārlicinājusies, ka skolas administrācija ir veikusi virkni pasākumu, lai mazinātu agresivitāti skolēnu starpā. Svarīga ir tāda nostāja un apstākļu radīšana, kas mazinātu agresivitātes apmērus un kavētu jaunu problēmu veidošanos. Tāpēc darba autorei svarīgi piedāvāt programmu agresivitātes mazināšanā skolā, kas būtu vērsta uz jaunu uzvedības modeļu mācīšanu, dotā vecumposmā prasmju un iemaņu mācīšanu un pilnveidošanu. Pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem specifika pieprasa no sociālā pedagoga pastāvīgu sociālo prasmju mācīšanu un atkārtotāšanu viņiem. Individuālajās pārrunās ar skolēniem (7.pielikums) un viņu vecākiem vai uzticības personām (8.pielikums), risinot dažādas konfliktsituācijas (6.pielikums), darba autore nonāca pie secinājuma, ka ir būtiski bērniem iemācīt savstarpēju iecietību un spēju ieklausīties citos, prasmi veidot kontaktus ar vienaudžiem, prasmi sadarboties. Akcentu programmas veidošanā darba autore liek uz sociālo prasmju apguvi, jo tas nepieciešams pusaudžiem sociālajā mijiedarbībā.

Programmas mērķis: mazināt agresivitāti, nodrošinot pusaudžu gatavību veiksmīgāk iekļauties sabiedrībā.

Programmas uzdevumi:

- 1) veicināt pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem sociālo prasmju attīstību;
- 2) sekmēt skolēnu adekvātu pašvērtējumu;
- 3) maksimāli organizēt brīvā laika izmantošanu, ņemot vērā intereses un pieejamos resursus;
- 4) iesaistīt internātaudzinātājus pašapkalpošanas iemaņu apguvē un pilnveidē;
- 5) iesaistīt teritorijas un telpu uzkopšanā, labiekārtošanā un noformēšanā;
- 6) popularizēt veselīgu un kulturālu dzīves veidu (bez smēķēšanas un bez cenzētiem vārdiem), iesaistot sporta un dejas nodarbībās.

Darbības metodes: modelēšana; diskusija, ar vēstules starpniecību; sazvanoties; ģimenes apsekošana; skolas vecāku sapulces; ar pagasttiesu starpniecību; stundu apmeklējums.

Programma sastāv no:

- 1) individuālā darba ar agresīviem pusaudžiem;
- 2) sadarbības ar agresīvo pusaudžu vecākiem;
- 3) sadarbības ar klases audzinātājiem, psihologu, mācību priekšmetu skolotājiem;
- 4) skolas administrācijas un nepilngadīgo lietu inspektora komandas darba.

Programma paredzēta 15 stundām nedēļā, kuras īstenoju 2005./ 2006. mācību gadā, sākot ar 01. septembri.

10.tabula

Pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanas programma

N. p/k	Darbības virziens, tēma	Stundu skaits	Metode	Paredzamais rezultāts
1.	<u>Individuālais darbs ar agresīviem pusaudžiem</u>	9		<i>Sociālo prasmju saturs:</i> prasme izteikt savu domu kulturālā veidā, prasme ievērot noteikumus, prasme organizēt savu laiku, prasme vērtēt sevi.
1.1.	Attīstīt prasmi veidot kontaktus ar	3	Modelēšana	Spēj veidot labvēlīgus kontaktus, risinot konfliktus bez fiziskā spēka; savas

	vienaudžiem un pieaugušiem			runas kultūras pilnveidošana, nepielietojot neglītus vārdus;
1.2.	Attīstīt prasmi sadarboties	3	Modelēšana	Apgūs jaunas sociālās uzvedības normas, mainīsies savstarpējas komunikācijas veids (klūs draudzīgāks, izpratošāks)
1.3.	Attīstīt adekvātu pašvērtējumu	3	Diskusija	Pilnveido vērtēšanas prasmes, veido adekvātu pašvērtējumu; prasme skatīties uz sevi ar citu cilvēku acīm;
2.	<u>Sadarbība ar agresīvo pusaudžu vecākiem vai uzticības personām</u>	2		<i>Sociālo prasmju saturs:</i> savstarpēja cieņa, sapratne, iecietība, prasme uzklaut otru, prasme sadarboties, prasme vērtēt citus
2.1.	Informējošais darbs ar vecākiem par soda veidiem par pusaudžu agresivitātes izpausmēm skolā un sabiedriskajās vietās;	1	Ar vēstules starpniecību; Sazvanoties; Ģimenes apsekošana; Skolas vecāku sapulces; Ar pagasttiesu starpniecību;	Vecāki tiek savlaicīgi informēti un brīdināti par iespējamiem soda veidiem par pusaudžu verbālo (necenzētiem vārdiem) un fizisko agresivitāti skolā un citās sabiedriskajās vietās;
2.2.	Izglītojošais darbs par vecāku ietekmi uz pusaudžu agresivitāti;	1		Vecāki tiek iepazīstināti par vardarbības sekām un tās ietekmi uz bērnu agresivitāti; Sociālais pedagogs - kā padomdevējs vecākiem bērnu audzināšanas jomā
3.	<u>Sadarbība ar klases audzinātājiem, psihologu, mācību priekšmetu</u>	2		<i>Sociālo prasmju saturs:</i> savstarpēja cieņa, sapratne, iecietība, prasme uzklaut otru, prasme sadarboties, prasme vērtēt citus, prasme ievērot

	<u>skolotājiem, internātskolotājiem un tehnisko personālu:</u>			noteikumus
3.1.	Kopīgās pārrunas par agresivitātes mazināšanas metodēm	1	Stundu apmeklējums	Skolotāji tiek iepazīstināti ar sociālpedagoģiskām agresivitātes mazināšanas metodēm; Sociālā pedagoga pastāvīga sadarbība ar skolas psihologu pusaudzū agresivitātes dinamiskuma izpētē;
3.2.	Informācijas vākšana un apmaiņa	1	Neadekvātās situācijas analīze	Agresīvie pusaudži tiek izsaukti uz pedagoģisko sēdi
4.	<u>Skolas administrācijas un nepilngadīgo lietu inspektora komandas darbs</u>	2		<i>Sociālo prasmju saturs:</i> prasme strādāt komandā, prasme sadarboties, iecietība, savstarpēja cieņa
4.1.	Profilaktiskais darbs	1	Lekcijas, grupu darbs; individuālās pārrunas;	Skolēni tiek iepazīstināti ar skolas iekšējās kārtības noteikumiem un soda veidiem par agresīvo uzvedību skolā; informēti par agresivitātes sekām un nepieciešamības gadījumā tiek saukti pie administratīvas vai kriminālatbildības;
4.2.	Brīvā laika organizēšana (saskaņā ar skolas audzināšanas plāniem)	1	Ārpus-mācības nodarbības	Bērns spēj maksimāli mērķtiecīgi organizēt savu brīvo laiku, izmantojot savas prasmes un iemaņas.

Realizējot pusaudzū ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanas programmu mācību gada laikā, sociālais pedagogs var tomēr sasniegt diezgan pozitīvus rezultātus (11. tabula), strādājot pastāvīgi, ar lielu pacietību un tikai sadarbībā ar augstāk minētām institūcijām, kaut tas ir ļoti sarežģīts un ilgstošs process. Šie rezultāti ir konstatēti ar agresīvo pusaudzū novērošanas metodi un mācību priekšmetu, internātskolotāju un tehniskā personāla aptauju.

Agresivitātes mazināšanas programmas iegūtie rezultāti

1. Individuālā darba ar agresīviem pusaudžiem

rezultāti

Audzēknis	Sociālā pedagoga atzinums
A	Var kontrolēt savu runu; Var izteikt savu domu mierīgi, kulturālā veidā; Prot novērtēt savu negatīvo uzvedību;
B	Prot salīdzināt savu uzvedību ar piedāvātiem pozitīviem dzīves piemēriem; Dažreiz prot adekvāti novērtēt sevi;
C	Cenšas risināt konfliktus bez fiziskā spēka; Mēģina atmet smēķēšanu patvaļīgi;
D	Cenšas pilnveidot savu runu, lūdzot piedošanu par neglītiem vārdiem;
E	Kļūs draudzīgāka pret vienaudžiem, atvērtāka pret pedagogiem;
F	Var uz klausīt citus; Mēģina kritiski novērtēt sevi; Cenšas nekavēt skolu bez neattaisnota iemesla;
G	Var paskatīties uz sevi ar citu cilvēku acīm; Cenšas sadarboties ar pedagogiem un vienaudžiem;
H	Pēc pirmā aizrādījuma atmeta smēķēšanu; Prot savaldīt sevi; mazāk melo pedagogiem;
I	Pret meitenēm nelieto fizisko spēku; pēc sarunām ar tēvu pa tālruni kļūst mierīgāks;
K	Nepiedāvā jaunāko klašu skolēniem cigaretes; Grūti veidojas pozitīvais komunikācijas veids ar pedagogiem.

2. Sadarbības ar agresīvo pusaudžu vecākiem vai uzticības personām

rezultāti

Audzēknis	Vecāku vai uzticības personu atzinums
A	Vecāku nav; Pēc sarunas ar bāriņtiesas darbiniekiem, zēns mazāk izteica apvainojumus ar neglītiem vārdiem; Retāk cenšas darīt pāri vājākiem pret viņu;
B	Vecāki ir, bet tie nedod pozitīvus dzīves piemērus saviem bērniem - kopā ar bērniem smēķē; Kaut smēķēšanas dēļ kavē stundas, tomēr var atvainoties un lūgt piedošanu par kavējumu;
C	Māte bieži zvana uz skolu un interesējas par bērna uzvedību, bet bieži trūkst pozitīvus rezultātus, jo ģimenē notiek fiziskā vardarbība; Piemīt kaunas izjūta par saviem neglītiem darbiem; Var izpildīt apsolīto;
D	Pēc mātes sazināšanos ar vēstules starpniecību pusaudzis kļuva pieklājīgāks un mazāk kavē stundas bez neattaisnota iemesla;
E	Meitene atrodas konfliktā ar māti, kura aizgāja prom no ģimenes; No tēva puses notiek fiziskā vardarbība; Bieži kavē skolu ģimenes nelabvēlīgo apstākļu dēļ; Sadarbībai ar vecākiem trūkst pozitīvu rezultātu;
F	Sadarbībai ar māti nav īpašas nozīmes, jo bieži ģimenē tiek lietots alkohols; Audzēknes autoritāte- klases audzinātāja;
G	Pēc sarunām ar uzticības personu audzēknei uzlabojas pašvērtējums; Veidojas labvēlīgi kontakti ar pedagogiem un vienaudžiem;
H	Pēc sarunām ar māti audzēkne atmeta smēķēšanu bez zāļu palīdzības; Uzlabojas skolas apmeklējums; Cenšas nemelot un kļuva mierīgāka;
I	Vectēva klātbūtnē zēns kļūst mierīgāks un vairāk savaldāms; Tēva klātbūtnē zēna uzvedība strauji pasliktinājās- zēns pilnīgi "kopē" sava tēva dzīves veidu; Diemžēl, tēvam ir atjaunotas aprūpes tiesības;
K	Māte ignorē skolas aicinājumu uz sadarbību dēla uzvedības uzlabošanai; Arī citi radinieki neierādās skolā;

**3. Sadarbības ar klases audzinātājiem, psihologu, mācību priekšmetu skolotājiem
internātskolotājiem un tehnisko personālu**

rezultāti

Au- dzēk nis	Matemātikas skolotāja atzinums	Latviešu valodas skolotājas atzinums	Klases audzinātāja atzinums	Internāt- skolotāja atzinums	Psihologa atzinums	Tehniskā personāla atzinums
1	2	3	4	5	6	7
A	Retāk kavē stundas	Cenšas strādāt stundās; kaut ar grūtībām, bet tomēr var atzīties savā melošanā	Uz aizrādīju- mu par kavējumu nerunā pretī	Dažreiz prot aizstāvēt nevainīgo	Prot sadarboties	Retāk traucē strādāt
B	Mazāk runā rupjiem vārdiem	Prot veidot labvēlīgus kontaktus ar vienaudžiem	Retāk lieto necenzētus vārdus starpbrīžos	Spēj attiekties pret audzinātā- jiem kulturāli	Kļūst ieciētīgāks	Var pajautāt, ja kas ir vajadzīgs
C	Stundās strādā, kaut lielo interesi pret mācībām neizrāda	Kaut pats ne vienmēr strādā stundā, tomēr mazāk traucē citiem	Prot savaldīt sevi-nestaigā vairs stundas laikā pa klasi	Mēģina būt paklausīgs	Pamazām izveidojas prasme ievērot skolas noteikumus	Mēģina lūgt atļauju
D	Stundām ir sagatavots, kaut gadās kavējumi	Sāka izrādīt interesi pret arodmācības stundām	Smēķēšanas atmešanai patvaļīgi sāk lietot košļājamo gumiju	Cenšas ievērot noteikumus internātā	Paliek draudzīgāks ar vienaudžiem	Biežāk sasveici- nās ar pieauguša- jiem
E	Paliek draudzīgāks ar vienaudžiem	Stundas laikā nenodarbojas ar blakus priekšmetiem	Atmeta smēķēšanu un līdz ar to samazinājās stundu kavējumi	Mainījies komunikā- cijas veids- kļuva draudzīgāka	Dažreiz prot cienīt otro cilvēku	Cenšas veidot kulturālās attiecības ar pedago- giem
F	Var atzīties savā melošanā	Vairāk uzmanības pievērš stundu norisei	Uzmanīgāk strādā stundā	Atkarībā no garastāvokļa var nepievērst uzmanību savam ārējam izskatam	Prot uzklaut citu cilvēku	Dažreiz tomēr trūkst pieklājības ar pieaugu- šiem
G	Šūpoties stundās turpina, bet uz to tik asi nereagē	Dažreiz stundās pļāpā, bet prot atvainoties	Cenšas mazāk izteikties negatīvi par citiem	Uzlabojas verbālā komunikācija ar pieaugušiem: mazāk lieto rupjus vārdus	Uz aizrādīju- miem reaģē mierīgi	Ir spējīgs kontrolēt savu runu

H	Ir spējīga lūgt palīdzību uzdevumu risināšanā, uzdrošinās uzdot jautājumus	Sakarā ar smēķēšanas atmešanu, mazāk ir uzbudināta	Palika izprošāks ar draugiem	Ir sūdzības par nogurumu pēc stundām	Dažreiz prot adekvāti sevi novērtēt	Ar pieaugušiem pieklājīga
I	Cenšas netraucēt citiem stundā	Ja stundas tēma ir viņam interesanta un saprotama, tad var nosēdēt mierīgi	Nelieto rupjus vārdus skaļā balsī	Smēķēšanu nevar pamest, jo smēķē no 7 gadu vecuma; pēc sarunas ar tēvu pa telefonu kļūst mierīgāks	Kontaktus ar meitenēm neatrisina ar fizisko spēku	Atvainojas par izdarīto pāridarījumu
K	Dažreiz pedagoga klātbūtnē nelieto necenzētus vārdus	Var nosēdēt stundā bez draudiem par izlūkšanu no loga	Bieži nepielieto fizisko spēku pret vājākiem pār viņu	Dažreiz prot sadarboties ārpusstundas nodarbībās: zīmējot, bet neilgu laiku	Dažreiz var sadarboties un būt iecietīgs	Vairs neatbrauc uz skolu alkohola reibumā

4. Skolas administrācijas un nepilngadīgo lietu inspektora komandas darba rezultāti

Audzēknis	Skolas administrācijas un nepilngadīgo lietu inspekcijas atzinums
A	Spēj apieties ar kabatas naudu; spēj sadarboties komandā;
B	Spēj adekvāti novērtēt sevi ārpusstundu pasākumos;
C	Var cienīt pieaugušus cilvēkus; būt iecietīgs;
D	<i>Atrodas policijas uzskaitē;</i> Spēj parādīt sevi ārpusstundas pasākumos no labākās puses; Mazāk kavē skolu bez neattaisnota iemesla; Pieklājīgāk attiecās pret pieaugušiem;
E	Pēc sarunām ar administrāciju uzvedība uzlabojās labāk, nekā pēc sarunām ar tēvu;
F	Pie administrācijas uz pārrunām tiek saukta reti ; Audzēkne reaģē uz citu pedagogu aizrādījumiem; Prot strādāt komandā ar vienaudžiem; Prot sadarboties; Ārpusstundās prot sevi radoši parādīt;
G	Kļūst savaldāma, paklausīgāka; mazāk apsauc citus ar neglītiem vārdiem;
H	Satikšanās ar skolas administrāciju un policiju audzēknei dod pozitīvus rezultātus; Nenes uz skolu alkoholiskus dzērienus; atmeta smēķēšanu; cenšas nekavēt skolu bez attaisnota iemesla;
I	<i>Atrodas policijas uzskaitē;</i> uzvedība nedaudz uzlabojās uz neilgu laiku; Ārpusstundas pasākumos dažreiz ņem daļību (patīk zīmēt); Pret skolas administrāciju izturas ar viltību;
K	<i>Atrodas policijas uzskaitē;</i> mātei ir atjaunotas aprūpes tiesības, bet

audzēknis nav kontrolējams no mātes puses; kļūst mierīgāks uz īsu brīdi; uz ilgāku laiku var nomierināties pēc ārstēšanās slimnīcā; Pēc sociālā pedagoga mājas apmeklējuma kļūst mazliet savaldāms; Skolas ārpusmācību pasākumos nepiedalās;

Rezumējot augstāk piedāvātās tabulas un analizējot savu sociālpedagoģisko darbību var secināt, ka darbs pie pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanas ir ļoti sarežģīts un kompleksveidīgs. Pacietīgi strādājot ar pusaudžiem, var tomēr sasniegt kaut nelielus pozitīvus rezultātus. Pēc autores domām, visefektīvākais veids pusaudžu agresivitātes mazināšanā ir individuālā darbība ar katru audzēkni atsevišķi un sociālā pedagoga sadarbība ar nepilngadīgo lietu inspektoriem un skolas administrāciju. Audzēkņu ģimenes dati (7. tabula) liecina par to, ka pusaudži nāk no nepilnām, nelabvēlīgām ģimenēm vai viņiem pavisam nav vecāku. Diplomdarba ierobežojuma dēļ nav iespējams aplūkot sociālpedagoģisko darbību ar pusaudžu ģimenēm viņu bērnu agresivitātes mazināšanā, kaut tas būtu ļoti noderīgs pētījums mūsdienu sabiedrībai.

Nobeigums

Veiktā pētījuma rezultātā tika sasniegts izvirzītais mērķis - raksturot sociālpedagoģisko darbību Medumu speciālajā internātpamatskolā pusaudžu agresivitātes mazināšanā. Veiksmīgākā pieeja agresivitātes izskaidrošanā ir tās saistība ar pusaudžu garīgās attīstības traucējumu sociālpsiholoģiskiem cēloņiem. Vecāku mīlestības trūkums noved pie emocionālās un gribas sfēras nepietiekamas attīstības pusaudžiem. Pētījuma procesā bija novērotas sekojošas tendences internātā dzīvojošiem pusaudžiem: zems adaptācijas līmenis un grūtības agresivitātes impulsu transformēšanā sociāli pieņemamā uzvedībā. Daudzi pusaudži ar garīgās attīstības traucējumiem nāk no nepilnām un nelabvēlīgām ģimenēm ar traucētām funkcionālām saitēm. No otras puses, pārlieta stingrība no audzinātāju puses nereti veicina agresivitāti. Reakcijas, ko izraisa pārmērīga kontrole, izpaužas kā bēgšana no skolas, klaiņošana, agresivitāte.

Vairākums agresivitātes pētnieku nonāk pie secinājuma, ka šai parādībai ir iegūts raksturs un tādējādi to iespējams mazināt. Pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem vecumposma psiholoģisko īpatnību teorētiskā izpēte ļauj izdarīt apkopojošu secinājumu par to, ka agresivitātes mazināšanas metožu pielietošana pilnībā atkarīga no to cēloņu rakstura, kas nosaka konkrēta bērna agresivitāti konkrētā gadījumā. Agresivitātes profilakse un tās mazināšana pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem vidū kļūst ne tikai psiholoģiski nepieciešama, bet arī sociāli nozīmīga.

Strādājot ar audzēkņiem ar garīgās attīstības traucējumiem viņu agresivitātes mazināšanā darba autore nonāca pie secinājuma, ka tās metodes un paņēmienus, kuri ir paredzēti bērniem bez garīgās attīstības traucējumiem, nevar izmantot visā pilnībā. Sociālajam pedagogam ir jāiepazīst katra bērna attīstības specifika, viņa diagnoze un sociālās adaptācijas grūtības, lai vispiemērotākā veidā izmantotu sociālpedagoģiskās metodes viņu agresivitātes mazināšanā. Pēc darbā piedāvātā Bassa-Darki testa datiem pusaudžiem ar garīgās attīstības traucējumiem ir pavisam zems agresivitātes līmenis, kaut gan izmantojot ekspertu novērošanas metodi skolas ikdienas dzīvē, šiem pusaudžiem ir diezgan izteiktākas agresivitātes izpausmes.

Agresivitāte pusaudžos ar garīgās attīstības traucējumiem parādās ļoti nevienmērīgi, atkarībā no katra bērna pedagoģiskām psiholoģiskām īpatnībām, ģimenes apstākļiem, no viņu centrālās nervu sistēmas saslīmšanas pakāpes un viņu sociālo prasmju attīstības. Tāpēc ir sarežģīti konstatēt pusaudžu agresivitātes līmeni, kas vienas dienas garumā var būt ļoti mainīgs: vai diezgan augsts, vai pārāk zems. Tādējādi pusaudžu agresivitātes mazināšanas programmas rezultātus nevar apkopot diagrammas veidā, kā to var izdarīt strādājot ar

pusaudžiem bez garīgās attīstības traucējumiem. Visa mācību gada laikā vadot stundas vai ārpusstundu nodarbības, esot ēdnīcā vai guļamistabā - ikvienā skolas vietā ir jābūt pastāvīgai neuzbāzīgai kontrolei no pedagogu puses. Par pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanu var pietiekoši liecināt pedagogi, skolas administrācija un policijas inspektori.

Kā nožēlojams fakts ir jāpieņem tas, ka sociālais pedagogs strādā skolā tikai uz 0,5 slodzes (atkarībā no skolas kopējā skolēnu skaita), kaut šis darbs pieprasa ārkārtīgi daudz laika, veselību, neizsmeļošu enerģiju un pacietību. Pēc autores domām, būtu jāpalielina slodzi, īpaši speciālajās skolās, kur sociālpedagoģisko problēmu ar bērniem un viņu ģimenēm ir daudz vairāk, nekā vispārizglītojošās skolās.

Pie pusaudžu agresivitātes mazināšanas ir jāstrādā individuālā veidā, kompleksā ar citiem paņēmieniem, iekļaujot tajā ģimenes, policiju, pagasttiesu vai bāriņtiesu.

Tā kā Latvijā nav izstrādāta vienota sistēma bērnu un pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanā, darba autore turpinās strādāt šajā virzienā, vācot materiālus par agresivitātes mazināšanas iespējām, izmantojot ārzemju sociālo pedagogu pieredzi, piemēram, Vācijas un Zviedrijas. No savas darba pieredzes autore var piebilst, ka pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšana nav tikai speciālās skolas sociālā pedagoga viens no darbības virzieniem – tā ir kompleksveidīga programma, kurā jāiekļauj ne vien pedagogus, psihologus un ārstus, bet arī visas sabiedriskās organizācijas un katru pieaugušo cilvēku. Pie pusaudžu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanas ir jāstrādā ne tikai rajona un pašvaldības līmeņos, bet vēl lielākā mērā - valsts līmenī. Autore uzskata, ka mūsdienu izglītošanas un audzināšanas programmā bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ir jāiekļauj jaunās metodes, lai attīstītu bērnos sociālās un darba prasmes. Pēc autores domām, audzēkņu ar garīgās attīstības traucējumiem agresivitātes mazināšanai varētu kalpot viņu pieradināšana pie fiziskā darba, un proti, pie tā, lai viņi varētu ņemt dalību visā maizes sagatavošanas procesā vai ražot māla izstrādājumus.

Diplomdarbā savāktie materiāli veido kompleksu par bērnu ar īpašām vajadzībām attīstības specifiku, viņu agresivitātes veidiem un cēloņiem, kā arī par sociālpedagoģiskām metodēm viņu agresivitātes mazināšanā. Autore uzskata, ka šo darbu var papildināt, dziļāk pētīt agresivitātes veidus un cēloņus bērniem ar smagiem un vidēji smagiem garīgās attīstības traucējumiem un izstrādāt programmu arī šiem audzēkņiem.

Šis pētījums var kalpot kā metodisks līdzeklis sociālajiem, speciālajiem internātskolotājiem un mācību priekšmetu skolotājiem, strādājot ar bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ne tikai Latvijas speciālajās skolās, bet arī vispārizglītojošās skolās, kur mācās bērni ar īpašām vajadzībām pēc speciālās programmas.

Literatūras un avotu saraksts

1. Baldiņš, A., Raževa, A. Skolas un ģimenes sadarbība. Rīga.: Pētergailis, 2001. 81 lpp.
2. Bērns un kriminalitāte. Metodiski informatīvo materiālu krājums. Rīga: RaKa, 2001.363 lpp.
3. Bērnu tiesību aizsardzības likums. Sk. Internetā (2005.11.09.) [http: // www.likumi.lv/doc.php?id=49096](http://www.likumi.lv/doc.php?id=49096)
4. Gulane, V. Vardarbība ekrānos un agresija. Rīga: RaKa, 2003. 175 lpp.
5. Konvencija par bērna tiesībām. Sk. Internetā (2006.25.01.) [http: // www.likumi.lv/doc.php?id=49085](http://www.likumi.lv/doc.php?id=49085)
6. Liepiņa, S. Speciālā psiholoģija. Rīga.: RaKa, 2003. 313 lpp.
7. Pliners, J. Grūti audzināmu skolēnu uzvedības korekcija. Rīga.: Izglītības soļi, 2002. 58 lpp.
8. Plotnieks, I. Psiholoģija ģimenē. Rīga.: Zvaigzne, 1998. 172 lpp.
9. Pļavniece, M., Škuškovnika, D. Sociālā psiholoģija pedagogiem.- Rīga.: RaKa, 2002. 200 lpp.
10. Reņģe, V. Sociālā psiholoģija. Rīga.: Zvaigzne ABC, 2002. 180 lpp.
11. Rudņicka, Z. Sociālais pedagogs skolā. Rīga.: RaKa, 2001. 191 lpp.
12. Skola visiem. Palīgs pedagogiem, psihologiem un vecākiem. Rīga.: Skolu atbalsta centrs, 2002. 391 lpp.
13. Sociālā pedagoga profesijas standarts. Apstiprināts ar Izglītības un zinātnes ministrijas 2003. gada 08.septembra rīkojumu Nr.424.
14. Sociālais darbs skolā. Prakse, politika un pētījumu perspektīvas. Jumava, 2001.
15. Svešvārdu vārdnīca. Rīga.:Jumava, 1999. 879 lpp.
16. Teivāns, E. Ievads speciālajā pedagogijā. Rīga.: Zvaigzne ABC, 2000. 24 lpp.
17. Бандура, А., Уолтерс, Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. Москва: Апрель Пресс, ЭКСМО - Пресс, 2000. 450 стр.
18. Бэрон, Р., Ричардсон, Д. Агрессия. Санкт-Петербург: Питер, 1998. 330 стр.

19. Василькова, Ю. В. Методика и опыт работы социального педагога. Москва: Академия, 2001. 160 стр.
20. Выготский, Л.С. Собр. сочинений. Москва: 1983. Т. 5.
21. Мардахаев, Л.В..Социальная педагогика. Москва: Гардарики, 2003. 269 стр.
22. Методика и технологии работы социального педагога. Под редакцией Галагузовой, М.А., Мардахаева, Л.В. Москва: Академия, 2002. 190 стр.
23. Мустаева, Ф.А.. Основы социальной педагогики. – Москва: Академический проект, 2002. 416 стр.
24. Овчарова, Р.В.. Справочная книга социального педагога. Москва: Творческий центр «Сфера», 2004. 480 стр.
25. Специальная педагогика. Под редакцией Н.М. Назаровой. Издательский дом «Академия», 2004. 400 стр.
26. Шакурова, М. Методика и технология работы социального педагога. Москва: Академия, 2002. 272 стр.
27. Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych. Pod redakcją Jana Pileckiego, Sławomira Olszewskiego. Akademia Pedagogiczna im.Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. 1999. 351 str.

Anotācija

Darba autore: Mārīte Maļina.

Tēmas nosaukums: Sociālā pedagoga darbība Medumu speciālajā internātpamatskolā pusaudžu agresivitātes mazināšanā.

Zinātniskā vadītāja: Dr. paed., doc. Astrīda Raževa.

Darba apjoms: 95 lpp., 27 bibliogrāfiskie nosaukumi, 10 pielikumi.

Darba struktūra: darbs sastāv no ievada, 4 nodaļām, nobeiguma, literatūras un avotu saraksta, anotācijas.

Pētījuma mērķis: raksturot sociālpedagoģisko darbību Medumu speciālajā internātpamatskolā pusaudžu agresivitātes mazināšanā.

Pētījuma metodes: literatūras analīze, dokumentu analīze, anketēšana, tests, novērošana, modelēšana, sociālpedagoģiskā izmēģinājuma darbība.

Darba gaitā parādīts, kā tiek organizēta sociālā pedagoga darbība pusaudžu agresivitātes mazināšanā Medumu speciālajā internātpamatskolā.

Diplomdarba pētījumi var kalpot kā metodisks līdzeklis sociālajiem, speciālajiem pedagogiem, internātskolotājiem un mācību priekšmetu skolotājiem, strādājot ar bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem ne tikai Latvijas speciālajās skolās, bet arī vispārizglītojošās skolās, kur mācās audzēkņi ar īpašām vajadzībām pēc speciālās programmas.

Kurze Inhaltsangabe

Marite Malina

Thema: Tätigkeit des sozialen Pedagogen zur Frage der Verminderung der Agressivität bei den halbwüchsigen Kindern in einer Internatsonderschule in Medumi.

Wissenschaftlicher Leiter: Dr. Paed., Doz. Astrīda Raževa.

Die Arbeit hat: 95 Seiten, 27 bibliographische Benennungen, 10 Beilagen.

Die Arbeit besteht aus einem Einführungsteil, 4 Hauptteilen, einem Abschlussteil, Literatur- und Quellennachweis, einer Inhaltsangabe.

Ziel der Untersuchung: die sozialpädagogische Tätigkeit auf dem Gebiet der Verminderung der Kinderagressivität in einer Internatsonderschule zu charakterisieren.

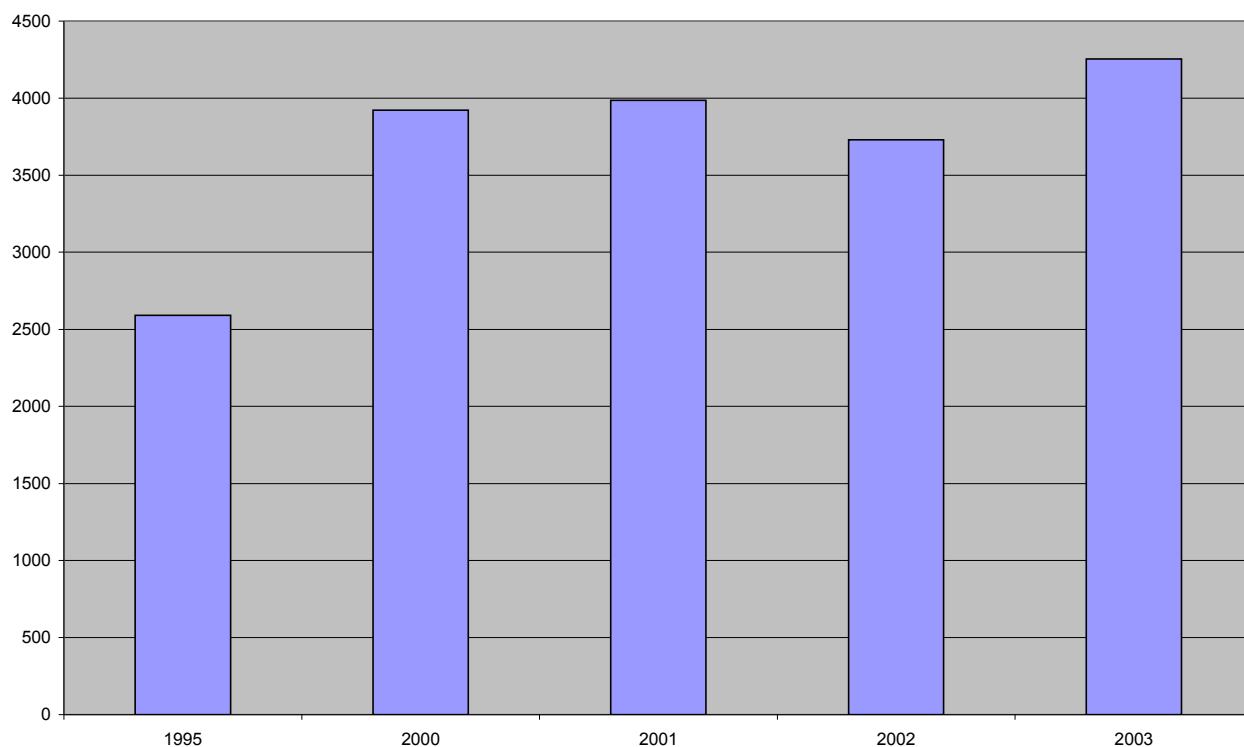
Methoden der Untersuchung: Literaturanalyse, Dokumentationanalyse, Umfrage, Test, Beobachtung, Modellierung, sozialpädagogische Erfahrungstätigkeit.

In der Arbeit wird es gezeigt, wie die Tätigkeit mit den Kindern organisiert wird, um die Agressivität zu vemindern.

Diese Untersuchungen können als methodisches Mittel den sozialen Pedagogen, Internatlehrern und Fachlehrern dienen, die mit geistesgestörten Kindern nicht nur in Sonderschulen, sondern auch in allgemeinbildenden Schulen arbeiten, wo es Kinder gibt, die nach einem Sonderprogramm lernen.

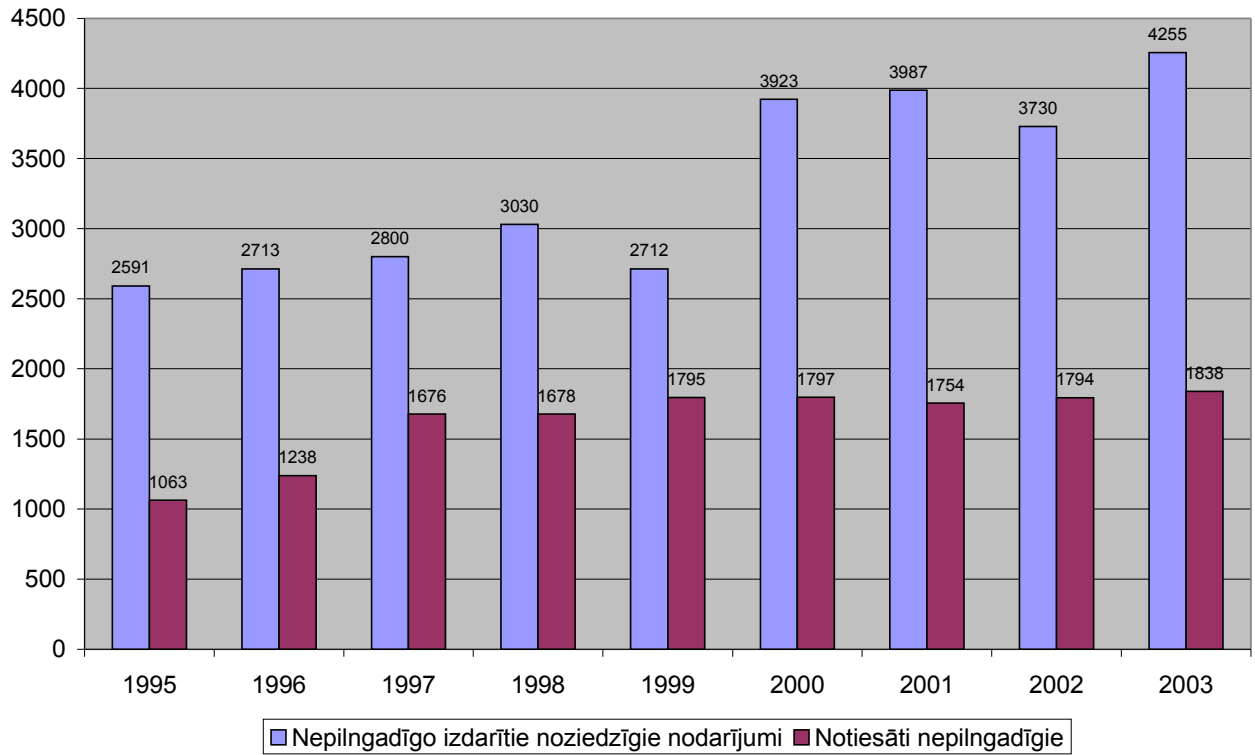
Pielikumi

Nepilngadīgo izdarītie noziedzīgie nodarījumi
(14 – 17 gadu vecumā)

Tai skaitā

	1995	2000	2001	2002	2003
Slepkaivības	14	14	10	13	11
Smagu miesas bojājumu nodarījumi	19	15	15	26	20
Izvarošanas (ieskaitot nozieguma izdarīšanas mēģinājumus)	25	13	12	11	10
Laupīšanas	69	219	244	206	256
Īpašuma zādzības	1922	2725	2733	2367	2490
Huligānisms	137	215	196	247	257

Nepilngadīgo izdarītie noziedzīgie nodarījumi un notiesāti nepilngadīgie

NOTIESĀTO PERSONU VECUMA STRUKTŪRA
(procentos)

Gads	Pavisam notiesātie	Tai skaitā vecumā (gadi)				
		<i>14-17</i>	18-24	25-29	30-49	50
1995	100	10.9	27.9	16.7	38.1	6.4
1996	100	11.9	28.4	17.4	36.8	5.5
1997	100	13.1	27.2	17.8	36.2	5.7
1998	100	13.0	27.3	17.0	36.6	6.1
1999	100	14.0	29.2	16.1	35.0	5.7
2000	100	14.2	30.4	16.7	33.6	5.1
2001	100	13.8	31.8	16.0	32.9	5.5
2002	100	14.2	33.1	15.5	31.6	5.6

PERSONU SKAITS, KURAS IZDARĪJUŠAS NOZIEDZĪGOS NODARĪJUMUS

	2004 I-III		2005 I-III	
	personu skaits	īpatsvars %	personu skaits	īpatsvars %
Noziedzīgos nodarījumus izdarījušo personu kopskaits	4733		4813	
No kopskaita: personas, kuras jau agrāk izdarījušas noziedzīgos nodarījumus	1207	25,5	1192	24,8
Personas alkohola reibuma stāvoklī	1685	35.6	1584	32.9
Personas noziedzīgas grupas sastāvā	1167	24.7	1009	21.0
Nepilngadīgie	761	16.1	791	16.4

NEPILNGADĪGO IZDARĪTIE NOZIEDZĪGIE NODARĪJUMI

	1996	1997	1998	1999	2000
Noziegumus izdarījušie nepilngadīgie	1795	2010	2570	2712	3923

No tiem:

	1996	1997	1998	1999	2000
Smagi noziegumi	1097	1450	2225	1736	2360
Agrāk izdarīti noziegumi	424	609	854	616	1239
Dzērumā	468	525	517	419	6999
Narkotiskā reibumā	3	1	6	115	58
Nestrādā un nemācās	1165	1402	1582	1147	1992

BĒRNU KRIMINALITĀTE: INFORMATĪVIE MATERIĀLI. No grāmatas “Bērns un kriminalitāte. Metodiski informatīvo materiālu krājums. – R.: RaKa, 2001.- 363 lpp.

INDIVIDUĀLĀS SARUNAS PROTOKOLS

200__ . gada _____ . _____

es

sarunājos ar _____ . klases skolnieku / ci

Sarunas iemesls

Sarunā piedalās

Sarunas gaitā noskaidrots
sekojošais: _____

Sociālā pedagoga secinājumi:

Audzēkņa/nes apņemšanās:

Pēc maniem vārdiem pierakstīts
pareizi. _____

(audzēkņa/nes paraksts)

**Medumu speciālās internātpamatskolas
sociālais pedagogs**

(vārds, uzvārds, paraksts)

INDIVIDULĀS SADARBĪBAS AR VECĀKIEM (UZTICĪBAS PERSONĀM) UZSKAITES KARTE

Tēvs, patēvs, aizbildnis _____

Personas kods _____ tālrunis _____

Faktiskas dzīves vietas adrese: _____

Māte, pamāte, aizbildnis(-e)

Personas kods _____ tālrunis _____

Faktiskas dzīves vietas adrese: _____

Dēla/meitas uzvārds, vārds _____

Kura klasē mācās dēls(-i), meita(-s) _____

Saruna notiek 200. __ gada _____

Tikšanās mērķis _____

Sarunas gaitā noskaidrots sekojošais:

Secinājumi un priekšlikumi: _____

Vecāku apņemšanās: _____

Tēva/patēva, aizbildņa paraksts _____

Māte/pamātes, aizbildnes paraksts _____

Medumu speciālās internātpamatskolas

sociālais pedagogs _____

AGRESĪVO AUDZĒKŅU UZSKAITES KARTE**UZVEDĪBAS PROBLĒMA:** _____

AGRESIVITĀTES TIPS: _____

1. Audzēkņa vārds, uzvārds _____
2. Dzimšanas dati _____
3. Dzīves vieta _____
4. Vecāku vai audzēkņa tālrunis _____
5. Audzēkņa diagnoze un blakus parādības _____

6. Kopš kura laika mācās skolā un no kurienes ir nosūtīts uz skolu _____

7. Ģimenes dzīves apstākļi _____
8. Attiecības ģimenē _____

9. Ģimenes locekļi, to nodarbošanās:

Tēvs: _____

Māte: _____

Brāļi un māsas:

10. Attiecības ģimenē: _____

11. Audzēkņa draugi _____

12. Audzēkņa hobijs _____

13. Audzēkņa draugu hobiji _____

14. Audzēkņa izturēšanās un uzvedība ģimenē _____

mācību stundās _____

pēc stundām _____

15. Vai sastāv nepilngadīgo lietu inspekcijā? (kopš kura laika un kāda iemesla dēļ) _____

16. Audzēkņa saskarsme ar pieaugušiem skolā _____

17. Audzēkņa saskarsme ar vienaudžiem un ar pretējā dzimuma skolēniem _____

18. Audzēkņa saskarsme ar jaunāko klašu bērniem _____

19. Audzēkņa pašvērtējums _____

20. Vecāku/aizbildņu/uzticības personu attieksme pret audzēkņa agresivitāti

21. Audzēkņa attieksme pret uzvedības uzlabošanos _____

sociālais pedagogs: _____

(vārds, uzvārds, paraksts)

10. pielikums

BASA – DARKI TESTS

Instrukcija

Aptauja sastāv no 75 apgalvojumiem, kurus tu, attiecinot uz sevi, vari vai nu noliegt, vai arī tiem piekrist. Lūdzu, atceries, ka neviena no tavām atbildēm nav ne pareiza, ne nepareiza, tāpēc aizpildot anketu centies atbildēt saskaņā ar savām domām. Sev atbilstošo atbildes variantu “Jā”- “Nē” atzīmē pretī jautājumam. Atceries, ka šī aptauja ir anonīma un Tavas atbildes nebūs nevienam pieejam.

Apgalvojums	Mana atbilde
1. Laiku pa laikam es nevaru sevī pārvarēt vēlēšanos nodarīt ļaunu otram	_____
2. Dažreiz es tenkoju par cilvēkiem, kuri man nepatīk	_____
3. Es viegli uzbudinos, bet tikpat ātri nomierinos	_____
4. Ja man nelūgs ar labu, es lūgumu neizpildīšu	_____
5. Ne vienmēr es saņemu to, kas man pienākas	_____
6. Es zinu, ka cilvēki mani aprunā aiz muguras	_____
7. Ja es neatzīstu draugus, tad lieku viņiem to just	_____
8. Ja man gadās pievilt kādu, tad es jūtu mokošu vainas apziņu	_____
9. Man liekas, ka es esmu spējīgs iesist otram	_____
10. Es nekad neuzbudinos tik ļoti, ka vajadzētu mētāt priekšmetus	_____
11. Es vienmēr ar izpratni iztuos pret citu trūkumiem	_____
12. Ja man nepatīk noteiktā kartība, man gribas to mainīt	_____
13. Citi gandrīz vienmēr izmanto labvēlīgus apstākļus savā labā	_____
14. Es nogaidoši iztuos pret cilvēkiem, kuri pret mani izturas draudzīgāk, nekā esmu to gaidījis	_____
15. Es bieži nepiekrītu citu cilvēku uzskatiem	_____
16. Dažreiz man prātā nāk tādas domas, par kurām man ir kauns	_____
17. Ja man kāds iesit pirmais, es nesitu pretī	_____
18. Kad esmu uzbudināts, es skaļi cērtu durvis	_____
19. Esmu daudz vairāk uzbudināms, nekā pirmajā brīdī var likties	_____
20. Ja kāds izturas kā priekšnieks, es vienmēr rīkojos tā, lai kaitētu viņam	_____
21. Mani nedaudz sarūgtina mans liktenis	_____
22. Es domāju, ka daudzi cilvēki mani nemīl	_____
23. Es nevaru atturēties no strīda, ja cilvēki nepiekrīt maniem uzskatiem	_____

24. Cilvēkiem, kuri izvairās no darba, jābūt vainas apziņai _____
25. Tas, kurš apvaino mani vai manu ģimeni, pats uzprasās uz kautiņu _____
26. Esmu spējīgs uz rupjiem jokiem _____
27. Mani pārņem naidis, kad kāds mani apsmej _____
28. Ja kāds izturas kā priekšnieks, es daru visu, lai mazinātu viņa iedomību _____
29. Gandrīz katru nedēļu es redzu kādu, kas man nepatīk _____
30. Diezgan daudzi cilvēki mani apskauž _____
31. Es pieprasu, lai cilvēki respektētu manas tiesības _____
32. Mani nomāc tas, ka es maz daru savu vecāku labā _____
33. Cilvēki, kuri mani regulāri izved no pacietības, ir pelnījuši,
ka viņiem iedod ar knipi pa degunu _____
34. Dusmu dēļ es dažreiz esmu drūms _____
35. Ja pret mani izturas sliktāk, nekā es to esmu pelnījis, es par to neapvainojos _____
36. Ja kāds mani izved no pacietības, es nepievēršu tam uzmanību _____
37. Dažreiz manī mīt skaudība, kaut arī es to neizrādu _____
38. Dažreiz man liekas, ka par mani smejas _____
39. Pat dusmās es nelietoju "specīgus" izteicienus _____
40. Es gribu, lai mani grēki tiktu piedoti _____
41. Es reti situ pretī, pat ja kāds man iesit _____
42. Ja nenotiek pēc mana prāta, es dažkārt apvainojos _____
43. Dažreiz cilvēki ar savu klātbūtni mani tracina _____
44. Nav tādu cilvēku, kurus es pa īstam ienīstu _____
45. Mans princips: "Nekad neuzticies svešiem!" _____
46. Ja kāds mani satracina, esmu gatavs pateikt viņam visu,
ko par viņu domāju _____
47. Es daru daudz ko tādu, ko vēlāk nākas nožēlot _____
48. Dusmās es varu kādam iesist _____
49. Kopš desmit gadu vecuma es nekad neesmu ļāvis vaļu naidam _____
50. Es bieži jūtos kā pulvera muca, kas jebkurā brīdī var uzsprāgt _____
51. Ja visi zinātu, ko es jūtu, mani uzskatītu par cilvēku, ar kuru grūti sadzīvot _____
52. Es vienmēr domāju par to, kādi slepeni iemesli liek cilvēkiem
darīt kaut ko patīkamu manā labā _____
53. Kad uz mani kliedz, es sāku kliegt pretī _____
54. Neveksmes mani sarūgtina _____
55. Es kaujos ne biežāk un ne retāk kā citi _____

56. Es nevaru atcerēties gadījumu, kad būtu tik dusmīgs, ka ķertu pa rokai
gadījušos priekšmetu un lauztu to _____
57. Dažreiz es jūtu, ka esmu gatavs pirmais sākt kautiņu _____
58. Dažreiz es jūtu, ka dzīve pret mani ir netaisna _____
59. Agrāk es domāju, ka vairums cilvēku nemelo, bet tagad es tam neticu _____
60. Es lamājos tikai tad, kad dusmojos _____
61. Kad es rīkojos nepareizi, mani moka sirdsapziņas pārmetumi _____
62. Ja jāpielieto spēks, lai aizstāvētu savas tiesības, es to daru _____
63. Dažreiz savu naidu es paužu, sitot ar dūri pa galdu _____
64. Es diezgan rupji iztuos pret cilvēkiem, kuri man nepatīk _____
65. Man nav ienaidnieku, kuri gribētu man sariebt _____
66. Es nemāku cilvēku nolikt pie vietas, pat ja viņš to ir pelnījis _____
67. Es bieži domāju, ka dzīvoju nepareizi _____
68. Es pazīstu cilvēkus, kuri spējīgi mani novest līdz kautiņam _____
69. Sīkumi mani nesarūgtina _____
70. Es reti iedomājos, ka cilvēki grib mani sadusmot vai apvainot _____
71. Es bieži draudu cilvēkiem, kaut arī nedomāju draudus īstenot _____
72. Pēdējā laikā esmu kļuvis īgns un piekasīgs _____
73. Strīdoties es bieži paaugstinu balsi _____
74. Es cenšos slēpt savu slikto attieksmi pret cilvēkiem _____
75. Es labāk piekrītu kaut kam, nekā sāku strīdēties _____

Paldies par atsaucību!

GALVOJUMS

Ar šo galvoju, ka diplomdarbs izstrādāts patstāvīgi, bez citu palīdzības un nesatur norakstījumus bez atsaucēm. Šis darbs tādā vai citādā veidā nav nekad iesniegts nevienai citai pārbaudījumu komisijai un nav nekur publicēts.

200. gada

(paraksts)

Diplomdarbs aizstāvēts Diplomdarba pārbaudījumu komisijā
200__ . gada __ . _____
un novērtēts ar

Diplomdarba pārbaudījumu komisijas sekretārs

(paraksts)